

MAGYAR
NYELVKINCSEK

ÁRPÁDÉK KORSZAKÁBÓL.

EGYBEGYÜJTÉ

JERNEY JÁNOS.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY,

MELY

I. ANDRÁS KIR. KORABELI 800 ÉVES IMÁDSÁGOKAT TARTALMAZZA,

KÉT RÉZTÁBLA NYOMATTAL.

PESTEN, 1854.

KIADTA A' SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT.

MAGYAR
NYELVKINCSEK.

THESAVRI
LINGVAE HVNGARICAE.

II.

THESAVRI
LINGVAE HUNGARICAE
EX EPOCHA ARPADIANORUM.

COLLIGEBAT

JOANNES JERNEY.

VOLUMEN SECUNDUM,

QUOD COMPLECTITUR ORATIONES ECCLESIASTICAS SEC. XI. SUB
ANDREA I. REGE HUNG. CONCINNATAS,

CUM DUABUS TABULIS AERI INCISIS.

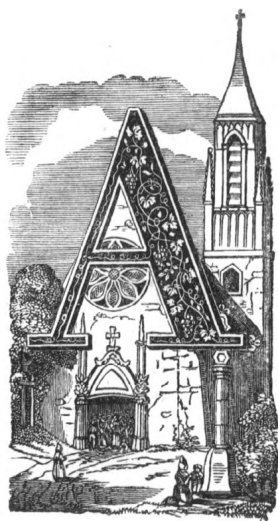

PESTINI, 1854.

CURIS ET STUDIO SOCIETATIS S. STEPHANI.

Ára borítékba fűzve 1 ft. pengő.

É R T E S I T É S.

Magyar Nyelvkincsek' minap kijött első közleményéhez járuló Előszóban nyilvánítám, miszerint, ha közleményem óhajtott részvétellel találkozik, legott az I. András király' korabeli imádságok és a' szentmiklósi arany-edények' eddigelő rejtélyes föliratainak magyarázatai fognak általam egy újabb közleményben nyilvánosságra hozatni.

E' mű kiállítására vonatkozó intézkedés-közben szerencsés valék a' SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT' pártfogását megnyerni oly módon, hogy annak becses firmáját e' kiadás homlokán viselhesse; minek is rendiben jónak látám ez I. András kir. korabeli imádságokat az arany-edények' ismertetésétől el-

választva, külön és önálló értekezésben napfényre bocsátanom, annál is inkább, mivel az edényekről értekezéshez több rajzok és metszvények kívántatván meg, e' kiállítást csak is későbbre eszközölhettem volna.

Imezennel tehát egyedül az érintett imádságok látnak napvilágot, a' Magyar Onomasticon' ügyében emelt talán nem korszerűtlen szózatom mellékletével együtt; adandó alkalommal egy harmadik közleményben, külön értekezés mellett, az aranyedények' magyarázata következén.

Kelt Pesten, december 25-én 1854.

a' szerző.

TARTALOM.

A' Magy.-Nyelv-kincsek ELSŐ közleményének tartalma.

	Lap.
Előszó	V—X
Rövidítések magyarázata	XI—
Szótár	1—160
I. Függelék. Szótári bővület	161—172
II. Függelék. Magyar hadi vezény-szók és fölkiáltások a' XIII-ik századból	173—175
III. Függelék. Hiteles adat az írástudomány- és használat' XI-ik századi közdivatáról a' magyar nép' kebelében	176 178

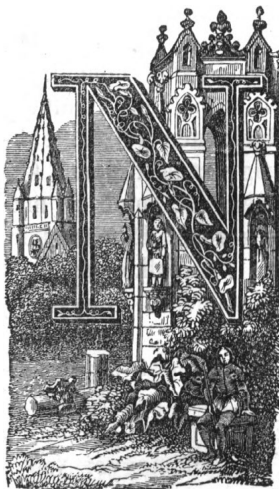

E' MÁSODIK közlemény' tartalma.

	Lap.
Értesítés	V.
Előzmények	1— 2
I. András király korabeli imádságok' magyarázata 1—24 §	3—82
Szózat író társaimhoz a' magyar Onomasticon' ügyében	83—91
Melléklet	92
Tudnivaló	93—94

ELŐZMÉNYEK.

éma semmiség' örvényébe merültek azon borús emlékezetű idők, midőn némely külföldi 's azokat gyáván majmoló honi írók is nem állák egész elbizottsággal hirdetni 's elbitetni akarni a' tudós világgal: miszerint a' magyar nyelv elannyira míveletlen 's hanyagolt vala az őskorban, hogy igeivel emlékek 's könyvek nem készülvén, sőt képessége' hiányában nem is irathatván, olyanok nem léteznének. E' tudatlanságból, néha kegyeletlenségből, mondhatjuk fajgyűlöletből kifolyó buta rágalmakat megczáfolák már jóval ezelőtt a' nagy Révai Miklós 's több lelkes hazafiak' buzgó törekvései, kik a' magyar nyelv' régi maradványait poros rejtekeikből elővonva, világosító becses értekezések' kíséretében napfényre hozzák. Megczáfolák a' magyar Academia által 1838-dik évben megkezdett, számos kötetekre menő Régi magyarnyelvemlékek' kiadásai, és a' Tudományos Gyűjteményben boldogult Horvát István közlötté számos mutatványok¹⁾; melyek részint egészben, részint kiszemelten, de mindig világosító adatokkal ellátva terjesztik előnkbe a' XII—XVI-ik századig nyúló régi magyar iratok' eddiglen földerült maradványait; a' naponta egymásután fölmerülőkről pedig érdekes tudósításokat olvasunk illető Hirlapjaink's értesítőinkben, különösen Toldy Ferencz jeles dolgozatában, hol negyven darab eddigelő ismeretre jutott XV. és XVI-dik századi magyar codexek számlálatnak el több csonka töredékekkel együtt²⁾.

¹⁾ Révai Nic. *Antiquitates Literaturae Hungaricae*. Pestini, 1813. in 8-o Vol. I. A' többi kötet kéziratban maradt hátra. — Régi magyarnyelvemlékek. Budán, 1838, I. köt. 1840, II. köt. 1841, III. köt. 1846, IV. köt. Ár. — Tudományos Gyűjtemény. Pesten, 1835. 8r. I. 's köv. köt.

²⁾ Toldy Ferenc, *A' magyar nemzeti irodalom története*. Pest, 1851. 8r. 66 's köv. lap.

Sajnos ugyan, hogy az ismerttek között nem létezik régibb XII-dik századinál; nem találtatik idősebb a' két halotti beszédnél: melynek eredetie ámbár leghihetőbben a' magyar kereszténység' kezdetekor keletkezett, de a' most fönlevő kéziratot diplomaticai nyomozások' vezérletinél fogva a' mondott századon túl helyezni nem lehet.

Élt mindig az értelmes magyar' lelkében azon édes remény, hogy daczára a' nagyszerű viszontagságoknak, mikkel honunk és nemzetünk ezer év óta számtalanszor küzdött, 's melyek kiváltkép az írásos emlékek' mohó enyésztoi, derülendnek még föl régiebb- és számosbak is. Mert balga az, ki hiszi, vagy csak föltenni képes, miszerint a' miveltség' oly fokán állott nemzet, minő a' magyar volt Európában megtelepedése- és a' kereszt' fölvételekor, akárminő betű-jellemet saját nyelvén írásra nem alkalmazott 's nem használt volna; használván pedig, hogy mindazok egyszálíg örökre elenyésztek legyen, alig gondolható.

Ily reménytől dagadt kebellet sovárgott lelkem az árpádi királyok' előszázadából valaminőt felfödözni, megismerni. Miután a' megfeythetlenségnek tartott régiségeket szemmeltartva gondosan vizsgáltam: nem lön hiuvá erős hitem. A' torontálmegyei Nagyszent-Miklósnál találtatott, jelennen Bécsben a' császári régiség-gyűjteményben levő arany edények' fölírásait széltiben magyarnak 's nagyrészen I. András király' korára vonatkozó történeti emlékeknek ismertem, mik fölött a' magyar academiában több évek előtt rövid magyarázatomat elő is adám.

Ugy hozá a' jó sors magával, hogy szinte I. András' korában készült némi magyar imádság jutna kezemhöz, melynek megfeytője ismét én lehetek.

E' két felfödözés arra ösztönze immár, hogy a' byzanti íróknál fönmaradt X-dik századi, ugy a' magyar krónikásoknak ezen korra vonatkozó magyar szavait, továbbá ezek' szerkezete után az oklevelekben találtató XI., XII., és XIII-dik századiakat is egybegyűjtve, a' mondott két rendbeli emlékekkel egyetemben, tehát a' X—XIII-dik századi, eddig kipuhathatott magyar nyelvemlékeket egybeszedve szótáralakban világ elé bocsátnám; mit is a' Magyar-Nyelv-kincsek czimű gyűjteményem első közlésében már átadtam a' hazának. Ezen újabb közleményem értekezik I. András király' korából lelt magyar és latin imádságokról.

I. ANDRÁS KIRÁLY

KORABELI IMÁDSÁGOK.

1. §.

égiségárus néhai Literati Nemes Sámuel 1842-dik év folytán Klagenfurtban több ókori codexeket szerezvén, azok között találtott némi kis negyedréta alakú, bőrhártyára írott, mindössze 155 levelet magában foglaló, betűjelleméből ítélve legvalóbbszinűen a' XIII-ik században készült Breviarium is. A' Codex szokás szerint czimlap nélküli, azonban mind elein, mind végin hiánytalanak látszik. Elein im' ily czirom-irattal kezdődik: „*Incipit cantus de sanctis per articulum anni et p (preces) de conceptione beate virginis*“, mely „*incipit*“ vezérszó eleinek hiánytalanságáról eléggé megnyugtató. A' nagyrészt szentek' rövid életírásával, és azokhoz intézett dicséretkeg imádságokkal tölt könyvnek véglapja sz. Chrisogonról szól, e' végsorokat állitván elő: „*Vale vir dei et memento mei*.“ Tehát nem látható a' szokott „*Explicit*“ bevégezést tanusító jelszó.

Bekötése e' könyvnek sokkal későbbkori 's megújítását árulja el. Háta ugyanis bőrhártyával van behuzva, tábláját pedig ősnymati latin és szláv nyelvű, vallásos dolgokat tárgyazó levelekből összeraggatott boríték képezi: minek külsejére mind a' két

tábla' színén ismét bőrhártya-boríték lön ragasztva, oly módon, hogy a' felső, vagyis a' könyv' előlapjánálí oldalán magyar, alsó vagy véglapjánálí részin latin szövegü elég homályos régi irat vehető észre; következőkép e' két külső borítéki hártya a' könyvvel, vagy annak tartalmával legkisebb kapcsolatban sem áll, hanem észrevehetőleg újabb időkben alkalmaztatott táblaborítékaul.

Maga Nemes Sámuel észrevette, mint a' tábla után elül következő bekotési papírlapra írott jegyzéke bizonyítja, a' boríték' egyik írásszövegének magyar voltát; sőt töle került némi hibás másolat után Szabó József soproni tanár később, azaz 1844-ben „Századunk“ egyik számában közlé is a' szöveg' tartalmát, de föltötte hiányos olvasással 's diplomaticai meghatározás nélkül.

Nemes Sámuel fürkésző utazásáboli visszatérte után nemso-kára néhai Jankovich Miklós buzgó gyűjtőknek adá el gazdag hozomány' egyrészével a' mondott codexet; mit a' megboldogult velem bizodalmasan közölvén, tőlem iránta határozó világosítást kért. Legott megismerve a' boríték' magyar és latin szövege nagy becsét 's fontosságát, ugy szinte I. András király' idejére vonatkozását: munkálódási készségemet mindazáltal épazon évekre kitűzött keleti utazásom és közbejött magánbajaim ezt akkoron lehetlenitvén: a' birtokossal kötött némi szerződéseim egyik pontjául azon ígérteét nyerém ki, miszerint senkivel kivülem megfejtés és világosítás végett nem közlendi e' régiséget.

1845-dik év' tavaszán visszatérve utamból, részint családi ügyeim, részint húzamos ideig tartott betegségem majd két évig távol tartának Pesttől; így, az óhajtott munka' megkezdésétől is; mit a' tulajdonos Jankovich Miklós' elgyengülte, és 1846. april 18-án közbejött halálozása, 's ennek következtében újabb gyűjteményének törvényes kérdés alá jutása — mint tudva van — lehetlenné tön. Nagyságos Nagy István, főtörvényszéki alelnök ur, mint a' gyűjtemény' végrendeleti gondnoka, előterjesztésem folytán azon indoknál fogva, hogy a' megboldogult tulajdonos közlésére magát írásban kötelezé: de főleg a' tárgy' előszeretete 's nemzeti óságink' terjesztése tekintetéből sziveskedék a' kérdéses codexet 1850. évi aprilis hóban kellő használatra kiadni, megengedvén egyszersmind, hogy jelenlétében a' két bőrhártyát a' Brevarium táblájáról óvatosan lefeszitsem, a' minemü alakzatban a' következő év alatt, miután az illető örökösökkel szerződés kötött, Jankovich' Diplomaticai gyűjteményével egyetemben a' Ma-

gyar Nemzeti Muzeum' birtokába jutott, hol jelennen mint ritka nemzeti ereklye őriztetik.

Ebből áll a' codex' későbbi története. Kitől vette Nemes Sámuel a' Breviariumot? ez egyetlen vándor antiquariusunk' nem sokára történt elhunyna miatt kipuhatolnom lehetlen vala.

Hogy az imádság' szövegét tisztán fölfoghassuk: előbb az irat' keltekor nemzetünket környező viszonyokat szükség vázlatilag rajzolnunk.

Minden új államintézkedés életbehozatala zúdult állapotra ingerli a' népek' kedélyét. Csalhatatlan tanúságot nyújt erről a' történelem. A' magyar nemzet sz. István első király alatt roppant hatású 's eredményű reformok' sorompóján lépett át, ámbár hatalmas ellenzékkel találkozva szemközt. A' keresztény vallás és monarchia alapítása ellen Koppány egyik magyar vezér jelent meg a' küzd-téren: ki azonban legyőzetvén, az első király alatt óriási léptekkel halada a' keleti népfaj új vallással párosított alkotmánya' európaiszerű fejlődésének elébe; 's megnyugodni látszottak a' kedélyek tartós béke és jóllét enyhítő árnyai alatt. Sz. Istvánnak magzatutód nélküli elhalásából újbán borús felleg tornyosult a' magyar égen. Vazulon és kopasz László' gyermekein véghezvitt méltatlanság keserű cseppeket hullata a' nemzeti szelleműek' szívébe, mit Péternek behozatala égetőbbé tevén, titkos fájdalom áradt el hon-szerte; nem is enyhítvén az a' tős-gyökeres magyar Aba Sámuelnek majdan föllépte által. — „Új vallás, idegen papok és urak igázzák a' nemzetet!“ Ez vala a' régihez szitók' bánatos panasza. — Elvégre Csanádon gyűlének össze a' nemzet' számos nagyai, a' honból kimenekült András, Béla 's Levente, valódi árpád-ivadékokat visszahivandók, a' legelsőbbet királyi székbe emelendők, hogy így István holtá után tizenöt évig hullámozott szép országot biztos 's nyugalmasb állapotra emelhessék. Megjelent hívás' következtében a' hon' határinál András és Leventa. Csődülve csődült elébük a' megmentést váró magyar nép Abaújvárnál; királyául üdvözlé amazt, mint előbbszülöttet; de kíváná egyszersemind az idegenek és papok' honbóli kiűzetését; kérve kéré az őspogányvallás' helyreállítását: melly tulajdonkép kölcsönös ajándok leendetta' koronáért. A' pogány hitet sürgetők' főizgatója-'s vezéreül Vata, Belusvár' főispánja merüle föl. Bevezetteték a' hon' szívébe András. A' nép zajongva követelék ekkor kívánatait foganatosítani nemcsak, hanem bősziült kedélyétől elragadtan önmaga nyúlt fertelen ke-

zekkel düláshoz, embervérontáshoz. Egyházakat rombol, püspököket 's közrendű papokat Péter kegyenczeivel 's más jövevényekkel egyetemben lekonczol. Megkezdették a' régi pogány szertartás. Azon áldozatok közül, kik a' keresztény vallásért estek, legkitűnőbb személy Gelérd csanádi püspök vala, kit Székesfejérvárról a' választott új király' üdvözlésére Pestre jövént Kelenhegy' oldalán fordítának föl kocsistól, szörnyű halált szórván fejére. És mindezek történtek 1045. és 1046-ik évben.

András következő évben királylyá kenetvén, hatalmát megerősítette. Vérző szívvvel látván még ekkor is a' kedves hon' vak dühögés általi kárhozatos tipratását: a' kicsapongások- és dülásoknak végetvetendő, királyi parancsot mond, mely szerint mindenki fejével 's vagyonával lakol, ha a' keresztény vallást nem követendi, arra vissza nem tér. Ezen híres edictum Törvénytárunkban olvasható, ámbár csak történetelőadási modorban Mosocztyól Bonfinius történetkönyveiből kölcsönözve. Magának a' királyi parancs' szövegének, hogy a' nép által értessék, eredetileg szükségkép magyar nyelven kellett iratnia.

Nem feledkeztvén meg a' keresztény papság azon háláról, mellyel saját érdekénél fogva is Andrásnak tartozék: mert a' nagy esemény' emlékeül és irányának a' hívek' szívébe csepegtetéseül mindennapi imádságot rendelt, a' nép előtt mondandót; mellyel a' kereszténységet gyámolítja, serkenti, hitben erősíti, gondolatiban istenhez emeli: míg a' gyászos történetet borzalommal festve, hívei keblében a' pogány felekezet iránt undort gerjeszt.

Ezen epochalis állapota nemzetünknek két imádságot hozza létre: egyiket anyanyelvünkön két szakaszban a' néphez intézve; másikat latinul írottat három szakaszban, magának a' papságnak számára. Az előbbi foglal magában 21, emez 18 sort, mint ez az ide mellékelt hasonmásban is látható.

Rövid vázlatban adám itt az I. András' uralkodása kezdetével vallás' dolgában fölmerült eseményeket. Rövidben azért, mivel az imádság szavainak, később magyarázó világosításában czikken- 's izenként minden apróbb körülményekről részletesen is leszen szó, saját illő helyén a' kérdéses tárgyakról bizonyító adatok nyomán számot adandók.

Oração quitana usque ad **A**ptice **s**ed **g**ram **f**ide **o**mnium **2**
Xpi **S**aluatoris **r**egem **e**ligentia **o** ih̄s **2** zent maria azzont
 hyuene ysten roncha papa uelleneth bodug leo papa ure
 megwacytiwac nhelweu chontiwac uodolba wagac
 ba cum futua hazuonil zeles seuldum Zatan deng wezregu
 en nypet **2** wentelun zoagweu pagan eb wēt uregh hazucat
 eul eeghedum epyscopent **2** presbytriant foul wer tur
 wan futhou moruc grazdua susua wutu pecaslyghu
 kutormunne ni zobothaya heu gehnahabul stepan wayy
 lunt fuogadara zenthelur ysten odutt melaghabystenzent
 urez agune nagh pannonia leim chymus certh parathsuma
 chuman feldue ter myz foulua anghelue eurec malohatolma
 al harogtoul papaurue zent ielus andoreus urat uoya
 hywene zolua amen **2** amen posthee fidedignusa orao apl
2 iteru incipiunt **o** ih̄s **2** zent maria hywene zent ideshar
 chymus ne memwagoue barduos esculmee ereus zent ieloseus **2** ag
 tala azminey colambue papaurue ygei wel morouzzue **2** ureu
 urt uhulmanl **2** rezyolio wegtulu haznabunne eudweztunne
 el **2** urime ierdaluan marterue **2** a golerur enecent alolu
 ia **2** hymes partuasue zyze alclina **2** cyallon alehua
 alehua alehua in secla amen

A' magyar szöveg' foglalatja betűről betűre, a' nem olvasható néhány szót ide nem értve, mi ez:

*Orāo quādana usq̄ ad Aplīce sedis grām fide omīū ⁊ Xpi Saluatoris
regē eligendā.*

O ihs ⁊ zent maria azzont hyweuc ysten roncha papa ur elleneith bodug leo papa urc megwacytwac nhelweun choncitwac uodolba wagac ba cun futua hazuctul zeles feuldun Zatan deug wezetesuen nypet ⁊ weutelun zoigwent pagan eb wēzt ur eghhazucat eul eeghedun epyscuopcūt ⁊ presbytrucūt foul wer — turwan fuit hou woruc grazdua kusua wotu peccislughulu torwununc ne zobothaya heu gehnahabul stēpan wazylunc fuogadaia zenthel ur ysten odutt welaghaba ysten zent urzagung nagh pannona leun chynus certh paradisuma chunan felduc tei myz foulua angheluc eurec walo hatolmaal harogtoul papa urunc zent ieles andoreus urat uoya hyweuc zolua amen ⁊ amen.

Post hec fidedignissa orāo apl ⁊ iterū incipiunt.

O ihs ⁊ zent maria hyweuc zent ieles harchuusuc ne wemoagouc barduos eseulwec ereus zent ielesent ⁊ og tala azun nep colombuc papa uruc ygeiwel morouzzuc ⁊ uezen uzt ultulmaul ⁊ rezytelie wegtulu haznalnunc eudwezituncel ⁊ urunc terdaluan marteruc ⁊ a goler ur eneceul aleluia ⁊ hymes partuasuc zyzec aleluia ⁊ cy affon alelua aleluia alelua in secla amen.

Jelenkori írásmóddal, kiejtéssel és választójelekkel, a' meny-nyire értelmezhető, következő olvasmányt adja:

Oratio quotidiana usque ad Apostolicæ sedis gratiam in fide omnium et Christi Saluatoris religionem eligendam.

O Jézus és szent Mária asszonyt hívők! Isten rontsa pápa ur elleneit, bódog Leo pápa urnak. Megvakitvák, nyelven csonkitvák, ódalba vágák bakón futva házuctól széles földön Sátán dög vezetésén népet és véttelen szegényt pogány eb veszt. Ur egyházukat elégetvén, episkopokat és presbitereket föl ver-turván (?), fojt hő verők keresztül kasun. Vata pekkislughulu (?) törvényünk ne szabadítsa hő gehennából. Stefan vazilunk fogadá szentül ur Isten áldott világába Isten. Szent országunk nagy Pannonia lön csinos kert paradicsommá, Kanán földünk tej méz folyóvá. Angyalok örök való hatalmával haragtól pápa urunk szent jelös András urat óvja. Hívők! szólva: Amen és Amen.

Post hæc fidedignissima oratio apl z iterum incipiunt:

O Jézus és szent Maria hívők! szent jeles harczosok! Ne imádjuk partus öselvek erős szent jeleseit: és úgy talán azon nép Columbok papa urnak igejével megörizzük és veszen azt oltalmául is résziteli, végtülen használunk üdvezítőnkkel és urunkkal; térdálva martyrok és a' Gelér ur énekével Aleluja, és himes pártások szüzek aleluja. És kiáltson Aleluja Aleluja Aleluja in secula Amen.

E' magyar szöveg alantabbi elemezésünk következtében tiszta eszmefolyással latin nyelven ekkép adható vissza:

O Jesum et Sanctam Dominam Mariam profitentes! Deus perdat inimicos Domini Papae, beati Leonis Papae. Qui obcoecatores, linguas mutilantes, latera secantes plebem insontem de domicilio per late patentem terram fugientem, seducti a Satana, ut canes pagani peremerunt. Ecclesias Domini comburentes, Episcopos et Presbyteros — — quorum sanguis calidus fluxit undique. Vata! — Lex noster te ne liberet e Gehenna calida. Deus Stephanum basylaeum nostrum adoptavit pro Sancto in benedicto mundo Domini Dei. Regnum nostrum sanctum magnam Pannoniam fecit decorum hortum Paradisi, terram nostram, Chananeam lacte et melle fluentem. Aeterna cum potentia Angelorum, ab ira Domini Papae san-

Oraio quida ut rex in retig Xpi pmanat et ut
 paga hereticos ingulet Ompois deus mira em mstre
 crida z instituta tua fac ut rex nre neoelect Andre
 as in fide Xpi firmus pmanere possit Adma em etra impe
 tionel paganoy auerte aures eius a petitionibz etnicoy
 ut desiderata eoy implere aply n possit Dirige cor
 itz ut epyos z pbytyros allgat Conced nbs ut panoa late pa
 tiens z floren se Ma ptesm ei ut etra facient pagnos
 inglare psu sci in sola salutem fate pie dectus pape
 obediensmg fidelismg flis stepmus rex etm ut potat eius
 in dies mgz z mgz crescat ut dei utiem solm z rlgon Xpi
 sgi psm z se glorm etrn cuseq amen mdo squitr
 Orao p pontis isism z msrecrdism deus sum fac
 pontis nrem eius opr rtguet z slusca Xpi sne quo
 salz n dar prpag in padm lat pns si ut impetnel
 pagnoy n potant etra em amen Ormo d pime gerhardo
 cosm nos z moramr em eo um em dno nro iesu
 Xpi ut unienamz gram apd em em iudeor unumsm

ctum illustrem Dominum Andream tuetur. Credentes dicendo Amen, Amen.

O Jesum et Sanctam Mariam credentes! illustres et sancti Bellatores! Ne adoremus Parthorum antenatorum fortes, sanctos, illustres, et sic fors populum illum secundum verbum Columbani Papae custodiemus, et recipiet illum in protectionem et participabit in fine, et proficiemus cum Salvatore et Domino, genibus flexi, cum cantu Martyrum et Domini Gerardi Aleluia, et virginum diademate ornatarum, Aleluia et clamemus Aleluia, Aleluia in Secula, Amen¹⁾.

A' latin imádság' rövidítő jelekkel írott szavai kiegészítve ekép hangzanak:

Oratio quotidiana, ut Rex in religione Christi permaneat, item ut paganos haereticos iugulet.

Omnipotens Deus, mira cum misericordia et iustitia tua fac, ut rex noster neoelectus Andreas in fide Christi firmus permanere possit. Adarma eum contra inpetitiones paganorum. Averte aures eius a petitionibus ethnicorum, ut desiderata eorum implere amplius non possit. Dirige cor illius, ut episcopos et presbyteros diligat. Concede nobis, ut Pannonia late patens et florens sit. Da potestatem ei, ut contrafacientes paganos iugulare possit, sicut in sola salvifica fide pie deditus Papae obedientissimus fidelissimus filius Stephanus rex etiam in

¹⁾ Nem oly olvashatlan, szakadozott és homályos tehát ezen emlék, minőnek Toldy Ferencz a' Magyar nemzeti irodalom történetében (I. köt. 77. l.) egyszeri rövid megpillantás után nyilvánítá. Fölhivok minden tudós hazafit e' tisztelendő régiség éles szemekkel megtekintésére a' Nemz. Muzeumban, mielőtt fölötte, vagy értekezésem irányában pálczát törni kívánna. A' két íróhártya viszás, vagyis a' Breviarium táblájához ragasztva volt lapján is föltűnedeznek némi latin íratu szavak, mőknek egész folyamatát az enyvanyag mázza miatt vegytani mütét nélkül, mire azonban engedelmem nem vala, életre hozni 's visszaadni lehetetlen. Ha ez valamikor eszközöltetik, imádságunkra hihetőleg újabb fény derülend.

pietate eius in dies magis et magis crescat, ut Dei voluntatem solum et religionem Christi sequi possimus, et sic gloriam aeternam consequi.

Modo sequitur Oratio pro Pontifice.

Justissime et misericordissime Deus, salvum fac Pontificem nostrum, cuius opere religio vera et salvifica Christi, sine qua salus non datur, propagatur, in Pannoniis latepatens sit, ut impetus paganorum non polleant contra eum. Amen.

Sermo de patiente Gerharo.

Confirma nos, ut moriamur cum eo, item cum Domino nostro Jesu Christo, ut inveniamus gratiam apud eum cum iudicabimur universi.“

Magyar fordításban következő értelemmel bír:

Mindennapi imádság a' királynak a' keresztény vallásban megmaradásaért; továbbá: hogy a' pogányokat eretnekeket leigázza.

Mindenható Isten, tedd csudálatos irgalmad és igazságoddal, hogy ujdón választott királyunk András a' keresztény hitben erős maradjon. Fegyverkezzesd föl őt a' pogányok' háborgatásai ellen. Fordítsd el füleit a' pogányok' kérelmétől, hogy azok' kívánságait többé be ne tellyesíthesse. Irányozd szívét, hogy a' püspököket és presbitereket becsülje. Engedd nekünk, hogy Pannónia széles és virágzó legyen. Adj neki hatalmat, hogy az ellenszegülő pogányokat leigázhassa; valamint az egyedül üdvezítő hitnek pártolója s a' pápának legengedelmesebb fia István király, úgy ő is az ajtatosságban naponkint jobban és jobban növekedjék, hogy az Isten akaratját és Krisztus' vallását követhessük, és így örök di-csőséget nyerhessünk. Amen.

Most következik a' pápáérti imádság.

Legigazságosabb és legirgalmasb Isten, őrizd meg pápánkat, kinek munkálódása által Krisztus igaz és üdvezítő vallása, mely

nélkül üdvesség nincs, terjesztetik, Pannoniában szélesen terjedő legyen, hogy a' pogányok' háborgatásai ne hassanak elene. Amen.

Beszéd a' szenvedő Gellértről.

Erősíts meg minket, hogy meghaljunk vele és mi urunk Jézus Krisztussal, hogy előtte kegyelmet találhassunk, midőn mindnyájan ítéltetendünk.“

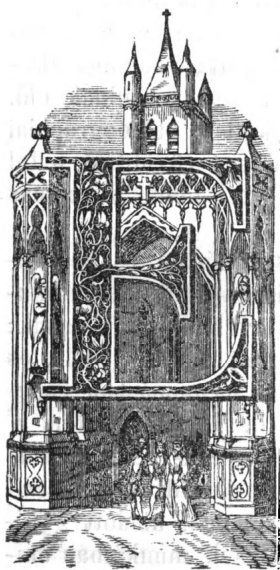
Mind a' két nyelvű imádságban a' fekvő betűkkel olvasható sorok czirommal írvák, a' külön szakaszok' pontosan jelölése végett; választó jegyek azonban a' mondatok között, valamint ékezetek 's pontozatok a' betűk fölött, egyikben sem fordulnak elő. A' magyar és, meg latin *et* mindenhol a' szokott *z* palaeographiai jellel írvák. A' latin szövegben majd minden szó rövidítési jellel bír. Mind ezen palaeographiai sajátságokat a' két táblai hasonmás tünteti elő híven.

Általában, mi a' külső tulajdonok, jelesen hártya és betűjelemek' minőségéből vont érvény- és eredetiség' jeleit illeti: miután azon korbeli eredeti irományaink 's okleveleink hiányzanak: csak e' két legközelebb kori, ugymint szent István 1001, és Kálmán király 1109-dik évi adományleveleik' hasonmásban ismeretes példányaival hasonlithattam össze; de egybevetettem a' XI-ik században készült számtalan monostori iratok- és codexek' azon hű hasonmásaival, mellyek Pertz György Henrik „*Monumenta Germaniae Historica*“ czimű nagy szorgalommal kiadott gyűjteményében, ugy a' franczia újabb diplomaticusok' munkáiban mutatóul előterjesztvék. Mely egybehasonlítás nyomán, miután a' hártya' durvaságánál fogva is kedvező itélettel vagyok eredetiségre iránt: az írás és betűalakok' mineműségéből következtetett diplomaticai criteriumot abban központosítva nyilvánítom: hogy ezen két darab iromány valódi, eredeti, és a' diplomaticai szabályok szerint a' kor' kívánatainak mindennemű kellékeit homlokán viselő régiség. Minek következtében e' páratlan nemzeti kincsünk' eredetiségét ha valakinek netalán eszébe jutna kétségbe vonni, vagy akárminő szellemtől ingereltetve legkisebb gyanuval illetni: annak nehézségeit 's kétségeit eloszlatni, továbbá is fölvilágosítani, minden időben késznek nyilatkozom, sőt védelmezőül föllépni legszentebb kötelességemnek tartandom.

Már a' szöveg' izenkénti taglalásába bocsátkozunk.

2. §

Or̄ao qūdana us̄qe ad Ap̄lice sedis gr̄am fide om̄niū z
Xpi Saluatoris r̄egem eligenda. 1. 2. sor.

z a' magyar szöveg' czirommal irott fejezeti czime vagyis rubricaja Ily vörös szinnel írni, szöveg' tartalmát röviden kifejezőt, a' beszédek, imádságok, szóval a' tárgy' kezdetén és könyvek' elein, mellőzhetlen szokása volt a' középkornak; választó jegy, utasítás és tájékozás (directorium) gyanánt szolgálván egyszersmind az olvasónak a' kitűnő vörös szín. Érthette e' sorokból a' miséjét elmondta, vagy szószékbe lépett lelkész mindennapi kötelességét; de az is kitetszik belőlök, hogy e' naponta mondandó ajtatos sorok a' keresztény vallás' megválasztása és hű őrzetéseért jövének divatba, épen ak-

koriban, midőn az elhanyagolva, pogány által nyomatva, 's így ingadozó állapotba süllyedő vala; mely állapot' megszűntével természetesen e' napi szertartásnak is meg kellett szűnnie okvetlenül; következésképp merő alkalmi és bizonyos körülményekhez kötött ajtatosságot tárgyal. — Mit jelentsen e' kitétel: „*usque ad Apostolicae sedis gratiam*“ tisztán föl nem fogjuk, csak véljük, hogy: „*pro obtinenda A. S. gratia*“, azaz: „az apostoli szék' kegyelmeért“ értelem szándékoltatik kijelentetni, vagy az, hogy mindaddiglan imádkozandók e' sorok, míg csak az apostoli szék' kegyelmét nem nyerendi meg a' magyar hivek' öszszege, eleve történt tántorodásával elvesztettet. Ily értelmezés igenis illik az akkori körülményekhez. De még egy harmadik hypothesisre is nyujt alkalmat a' homályosság. Szokás volt a' római pápáktól osztott tellyes bucsút

(Jubilaeum) kegyelemnek nevezni. Kérdés marad: vajjon nem ilyenek megnyeréseig rendeltetett-e ezen mindennapi ajtatosság ideiglenesen az összes magyar egyházban?

Az „*oratio*“ kifejezés igen divatszerű vala minden ajtatos szólások- és keresztény érzelmű beszédek' megnevezésére. Szokása volt különösen a' régi magyar egyháznak minden jelesb eseményrei emlékeztetés okaért bizonyos és a' tárgyhoz illő imádságokat rendelni, vagy a' nevezetes esemény megállítását ünnepélyes mise áldozat bemutatásával szentesíteni, egyszer mindenkorra, vagy huzamosb ideig, koronkint ismétlendővel. Néha fogadás következtében is tartattak ily ajtatosságok. Számos példákat mutathat föl effélékre a' magyar őskor. A' XIII-ik század' első felében élt, és krónikáját francziaországi három kútforrásról nevezett kolostorban irta Albricus cistercita szerzetes méltónak találta följegyezni azon országos ünnep' szertartását, mely Magyarhonban István, IV. Béla király fiának születése alkalmával rendelteték, így írván 1239-dik évre: „*Natus est Regi Hungariae filius masculus, pro quo multae factae sunt supplicationes; de cujus pueri nativitate factum est festum congratulationis, mirabile in festo Beati Lucae, et Rex in maxima quantitate pecunias expendit, et absque numero denarios seminavit et sparsit. Archiepiscopus autem Robertus Strigoniensis puerum baptizavit, quem Stephanum nominavit ob memoriam Sancti Stephani, primi in partibus illis a Beato Alberto baptizati, qui Archiepiscopus senex et emeritus peracta quindena mortuus est, et ad coelestia translatus*“¹⁾. Gyakori imádkozás, egy izben pedig nagyszerű örvendezési ünnep tartaték tehát ezen eseményre, mely alkalommal a' magzattal megáldott örvendező Béla király tömérdek ezüst pénzt szórt el a' nép között.

Mindennap tartatott alkalmi imádkozás' nyomára is találni a' mohos régiségben, és pedig a' király' és hon' üdvéért. A' két halotti magyar beszédet magában foglaló, némelyek által boldvainak állított misekönyv, mely most a' Nemzeti Muzeumban őriztetik, ily mindennapi imádkozási kötelességről tesz említést: mint a' codex' tudós taglalója kiemeli ezen soraiiban: „*Codexünkban lévő canonok parancsolják: Ex autoritate apostoli pro regis nostri salute et regni ejus stabilitate in omnibus cotidie ecclesiis orandum censemus*“.

¹⁾ Albrici Monachi Trium Fontium Chronicon, e Manuscriptis nunc primum editum a Godofredo Guil. Leibnitio. Hannoverae 1698. in 4. pagina 573, 574.

Ennélfogva nemcsak a' sz. mise canonában a' királyért, (*pro rege nostro*) emlékezet tétetett, hanem a' fogadási misék között találunk „*pro rege*“ s „*pro rege tempore belli*.“ Így mind béke- mind háboru idején az elődi magyar anyaszentegyház is esedezett szent miséiben naponta fejedelmé' boldog uralkodásaért, és győzelmeért¹⁾. Kevesbé kételkedhetünk e' hajdani szertartásról annál is inkább, mivel a' főnebbi canon sorai már Kálmán kir. 1100-dik évben kelt törvényei közt föllelhetők imezekben: „*Ex autoritate Apostoli, pro Regis nostri salute et Regni ejus stabilitate in omnibus quoti die Ecclesiis orandum censemur*“²⁾. Hasonló szertartási divatot föltételez ugyancsak Kálmán kir. korában élt Lőrincz esztergomi érsek alatt tartatott Zsinat következő 146-dik czikkelye: „*Nihil legatur, vel cantetur in Ecclesia, nisi quod fuerit in Synodo collaudatum*“³⁾. Mennyivel fontosb és nagyobbyszerű esemény volt az I. András kir. korabeli minden más előbbieknél: midőn ugyanis a' keresztény vallás a' fejét fölemelte pogányon diadalmaskodván, oly korszakot alapított újra a' magyar nemzet' europai életében, mely életművének biztos irányt s fönmaradásért kezeskedő szabályt tűzött elébe: könnyen elgondolhatni. Ily jeles történetnek mindennapi imádság által szem előtt és eleven emlékezetben tartása nemcsak méltányos hanem czélszerű is vala, némi óvó szerül szolgálván a' visszaesés vagy tántorodás ellen.

¹⁾ Régi magyar nyelvemlékek. Budán, 1838. 4r. XCVI. lap.

²⁾ Colomanni R. Decret. Lib. II. cap. 6. In Corpore Juris Hung. ed. Budens. 1779. Tom. I. pag. 152.

³⁾ Pray G. Diatribe in Dissertationem Historico-Criticam de S. Ladislao R. Hung. Posonii, 1777. in 4. pag. 223.

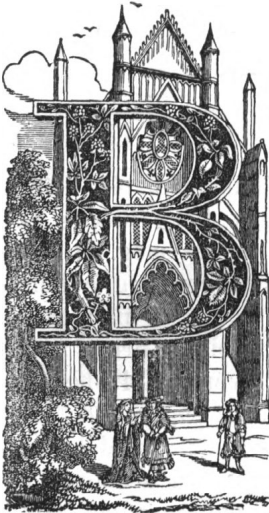

3. §.

O ihs z zent maria azzont hyweuc. 2, 3. sor.

azaz:

O Jézus és szent Mária asszonyt hívők!

evezetésül szolgáló fölszólítás ez a jelen voltakhoz, épen azt kifejező, mit korunkban a „keresztény hivek“ czim az egyházi szónoklat fölhívási formájában. Jelen imádságban a „keresztény“ nevezetnek nyoma nincs, hanem „hívők“ meg: „Jézus és szent Mária hívők“ nevezettel illetetnek három ízben.

Jézus neve minden régi iratokban használt mód szerint rövidítve *ihs* három betűvel és rövidítő jelleli íratása imádságunk eredeti voltát bizonyítja.

Szent Mária, szűz Mária jelenkori szokás helyett szinte gyakran fordul elő a régiségben, valamint az asszony kifejezés a latin „domina“ értelmezésre népünk által egyelőre használatnak. A bécsi codex ó testamentomi néhány könyveiben: *azzon* domina; „*királne azzon*“ (domina regina¹⁾). A *his asszony*, Nagy boldog asszony napok neveiből ez iránt kiki meggyőződhetik. A Mária hívőkre nézve még csak azt jegyezzük meg, hogy kitűnő tisztelettel viseltettek a magyarok a szűz anya iránt sz. István korától fogva, védszentéül választván honunknak: mint törvényeink, pénz' s egyéb régiségeink eléggé bizonyítják.

Kevés észrevétel lehet itt az írásmódra is, megegyezvén mind a halotti beszédek, mind későbbi irataink, jelesen a bécsi ó testamentomi codex és sz. Margit életrajzának írásmódjával.

¹⁾ Régi magyar nyelvmélekek. I. köt. 261. lap.

4. §.

Isten rontsa pápa ur elleneith bodug leo pápa urc. 3. sor.

azaz:

Isten rontsa pápa ur elleneit, boldog Leo pápa urnak.

egelső ize ez imádságunknak, olly kérést magában foglaló, hogy Isten boldog Leo pápa urnak elleneit rontsa meg. I. András korában, mint az egykoru évkönyvekből kitetszik, IX. Leo pápa ült a' római székbén, ki ugyanis előbb Bruno nevet viselve tuli püspök levén, 1049-ben kénsett IX. Leo név alatt pápává, de nem sokára 1054-ben már kimult az élők' sorából. Többi közt az augustáni annalisok röviden de hiv pontossággal mondják 1049. évre: „*Brun Tullae Leuchorum episcopus papa 153-us ordinatus LEO IX. vocatus est*“. Ismét 1054-re: „*Domnus papa LEO paschali tempore Romanam reversus, ibidem defunctus.*“¹⁾ Mint ritka tünemény megjegyzendő ezen pápáról, miszerint a' német császár Henrik és András király közti egyenetlenségek' lecsillapítása végett honunkban is megfordult, mint az előbb idézett Albricus hiteles adatok' nyomán beszéli: „*Anno 1051. Rex Ungarorum ab Henrico Imperatore dissentit, pro quo reconciliando Leo Papa ad Imperatorem venit, sed amicis discordiae inter eos turbantibus, id frustra fuit*“. — „*Hen-*

¹⁾ Pertz Geor. Henr. Monumenta Germaniae Historica. Hannoverae. 1839 fol. Tom. III. pag. 126. Cf. pag. 70, 104, 158, 160, 168, 179, 180, 189, 203.

*ricus Imperator denuo Pannonias hostiliter petens, secum summum Pontificem LEONEM duxit*¹⁾).

A' pápai „boldog“ czimet mi illeti: valamint mainap divatos latinban a' *beatus*, *beatissimus* vagy *sanctissimus* kitétel, ugy azon korban is már kelendő vala, sőt a' keresztény ősidőkben püspökökre is egyiránt ruháztaték²⁾. Hasonló példát találunk a' magyarokhoz közel állott keleti egyházban. Mihály konstantinápoli patriarcha Péter antiochiai patriarchához 1054-ben írott levelét így kezdi: „*Beatitudinis vestrae*“³⁾.

A' *bodug* vagy *bodog* régies formája a' mai „boldog“ szónak. Így fordul elő a' bécsi ó testamentomi codexben és sz. Margit életében 's minden egyéb régiségeinkben a' *beatus* értelme.

Már e' sorok' szokötését tekintve, ámbár ritka, de nem épen szokatlan az illy ismétlés; némi nyomóságot 's erőt kölcsönöz a' kifejezésnek. Szűz Margit legendájában olvassuk és hatást szülve olvassuk az „ellene“ nyomaték szót kettőztetve imígyen: „*Es meeg ez sent zus meg gondolya vala Zent Lazlo Kyrálnak eletyt, hog ky Mager Orzagnak dicheusseges birodalmat es oltalmazast zolgaltatvan az popuztehtoknak ellene, jeléseul poganoknak ellene*.“ Ismét: „*Mykeppen Bela Kiraly gyakorta meg mondotta az Uraknak, hog eutet az eu Leyanya Zent Margit Azzon azon kery, hogy Istennec egyházat az eu orzagaban ne hadnaya meg nyomodny, avagy meg nyomorehtany kemeny fejedelmeknek myatta és egyeb fejedelmeknek vitezeknek myatta*“⁴⁾. Itt is nyomatékosság tekintetéből kétszeresen áll a' „miatta“ szó.

¹⁾ Albrici Monachi Trium Fontium Chronicon. Hannoverae, 1689. in 4. pag. 86, 88.

²⁾ Du Fresne, Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Latinitatis. Basi-leae, 1762. in fol. Tom I. Part I. col. 601.

³⁾ Baronii, Annales Ecclesiast. Tom. XI. pag 212. Cf. Fejér G. Codex Diplomaticus Hungariae Eccles. et Civilis. Budae, 1829. in 8. Tom. I. p. 375.

⁴⁾ Pray Geor. Vita S. Elisabethae Viduae, nec non B. Margaritae Virginis. Tyrnaviae, 1770. in 4. pag. 264, 284, 285.

5. §.

**megwacytwac nhelweun choncitwac uodolba wagac — ny-
pet & wentelun zoigwent pagan eb wezt 4, 6. sor.**

azaz :

*Megvakítvák, nyelven csonkítvák, ódalba vágák — népet és véttelen
szegényt pogány eb veszt.*

ly módon kerekítendő ki a' mondat, hogy értel-
me tiszta és határozott legyen; mert a' közbe-
vágólag oda illesztett „*ba cun talán be kin fut-
va stbigék*”, ámbár nem zavarják meg az egész
mondat értelmét, szerkezetük mostani szo-
kásunkhoz képest mégis idegen hangzatu,
és vagy elül vagy hátul legillőbben kelle-
ne állniok. Látható im e' szerkezetből, hogy
nyelvünk fejlődttével nemcsak az igék' haj-
togatása, hanem a' szókötés is némi tete-
mes változásokon ment által.

Azon kárhozatos tettek' felszámolásába
bocsátkozik itt imádságunk, melyekkel a'
Vata vezérlete alatt dühöngő pogány magyarok a' keresztény, fő-
leg idegen néptömeget illették. Az elmondott borzalmas tettek,
mint: megvakítás, nyelven csonkítás, ódalba vágás, szóval, kinzá-
sok több nemei, csakugyan valóknak bizonyulnak be krónikáink-
ból is. A' bécsi képes krónika Turócznál elég bőven és hiven fes-
ti a' véres kicsapongást, bosszút szomjazó mérges indulatot, mely-
re a' nép' hangulata ingerelve lőn csábítóik által. Ez adja elő a'
lázongó nép' András és Leventéhez intézett ime' véres kíváнатát:
„*quod permitterent, universum populum, ritu paganorum vivere, Epi-
scopos et Clericos occidere, Ecclesias destruere, Christianam fidem*

abjicere, et idola colere.“ Ismét: „*Tam quippe clericos, quam laicos, Catholicae fidei servatores, interfecerunt; quam plures Ecclesias Dei destruxerunt. Deinde, contra Petrum regem rebellantes, universos Teutonicos et Latinos, qui in officiis diversis praefecti, per Hungariam sparsi fuerant, turpi neci tradiderunt.*“ Gellért csanádi püspök' és társai megöletéséről pedig: „*Ecce viri inpii, scilicet Vatha, et complices ejus, daemonibus pleni, quibus se ipsos dedicaverant, irruerunt in Episcopos, et omnes socios eorum, et lapidibus eos obruerunt. Beatus vero Gerardus Episcopus, eos, qui se lapidabant, indesinenter crucis signo insigniebat. At illi, hoc viso, multo magis saevientes, impetum fecerunt in eum, et everterunt currum ejus in ripam Danubii; ibique abstracto eo de curru ejus, in biga positum, de monte Kelenfeld submiserunt; et dum adhuc palpitaret, in pectore lancea percussus, super unum lapidem contriverunt cerebrum ejus. — — Buldi quoque Episcopus, lapidibus obrutus, transiit ad gloriam. Beztritus autem, et Beneta, cum transissent Danubium navigio, ad Endre et Levante; haeretici, qui in ulteriori littore erant, Beztritum Episcopum vulnerarunt, qui tertia die postmodum mortuus est*“¹⁾.

Méltó megolvasni az I. Lajos király (1342—1482) idétt készült verses krónikának ezen eseményre vonatkozó ime sorait:

„Item in nota curiae mensurata illiterati Rhetoris aliud genus rithmicum, in quo dicitur, quomodo Wiska et Waka (Wathae) de Castro Belus interfecerunt sanctum Gerhardum Zanadiensem Episcopum cum ceteris Christianis“.

„Cumque Rex Petrus talia	Percepit et audivit
In nocte per navalia	Danubium transivit
Ad Weissenburg profectus est	Sed non immittitur
Et tunc Gerhardus Pontifex	Andreae obviabat
Et dum hic legis Opifex	In ara Dei stabat
Hac die ait fratribus	Caedes committitur
In nobis hiisque enaravit	Sompnium quod viderat
Qualiter Christus procuravit hos	Beneto sed amoverat
Manum Christi, nec voluit	Assumere oblatam
Hoc est quod Deus noluit	Hunc, rem velut ingratham
Ergo hic Praesul hodie	Non laureabitur.
Inde ad litus fluminis	Praesul et hii iverunt

¹⁾ Joannis de Thwroc, Chronica Hungarorum. Part. II. cap. XXXIX, XL. Apud Schwandtneri Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. in fol. T. I. pag. 10.

Et sicut virtus Numinis	Disposuit venerunt
Wata et sui complices	Ac interficiunt
Cunctos sed sanctum Praesulem	Ad rupes eduxerunt
Et statim velut exulem	De saxo projecerunt
Et palpitantem rupibus	Morte afficiunt
Petraque caput contriverunt	Praesulis sanctissimi
Et sic electos prostraverunt	Dei impiissimi
Sed cruce beatissimus	Non potuit deleri
Gerhardi quamvis fluvius	Reddebat hunc Yberi
Frequenter per septimum	Tunc clero colitur.
Budlinus saxis, gladio	Betzfridus Praesul servatur
Andrea Duce nobili	Qui his temporibus
Advenit et praecipiens	Ne quisquam laederetur
A caede Hungarorum gens	Hoc verbo prohibetur
Nam pepercerunt Regis	Huni Honoribus
Sic universa sunt impleta	Christi quae praedixerat
Praesul Gerhardus et athleta	Fratribus dum vixerat.
Ad Weissenburg militibus	Andreas festinavit
Regalibusque ritibus	Hunc turba laureavit
Sic Petri ruit regimen	Regis Pannoniae ⁽¹⁾).

Rövid, de az imádság' tartalmával legösszevágóbb előadásra találunk a' Pethő Gergel' neve alatt ismeretes magyar krónikában, mely krónikáról könnyen bebizonyítható, hogy a' fönlevő latin történetkönyveken kívül más, azoktól mellőzött kútfőket, ugymint némi néphagyományokat és hiteles jegyzeteket is használt. Ezen krónikában mondatik: „*Azt is megkölteték engedni nékik, hogy az Püspököket, és Szerzeteseket megölnék. Annak fölötté az Németeket, és Olaszokat, kiket Péter király behozott vala az Országba. Azért az Püspökökre és egyéb szerzetesekre támodának, és kegyetlenül ölik vala őket szegényeket*“⁽²⁾). Nemcsak az imádság „népe“ megneveztetik itt az olasz és német jövevényekben, hanem a' „szegény“ saajtszerű kifejezés is előttünk áll. Mint pár évek előtt történt dolgok, friss és eleven emlékezetében éltek még akkor a' magyar népnek a' véghez vitt kegyetlenségek: de az imádságnak effélék' előszámolásában azon céljának kellett lennie, hogy undort utálatot oltson be ez által is a' jámborok' szívébe, irtózást a' po-

¹⁾ Fragmentum Chronici Hungarorum Rithmici tempore Ludovici I. Regis Hung. conscripti. Apud Engel, Monumenta Ungarica, Viennae 1809. 8-o pag. 41, 42.

²⁾ Pethő Gergely, Rövid Magyar Krónika. Cassán, 1729. 4-r 22 lap.

gányság ellen, és így, édesgesse őket a' keresztény szelid erkölcsök' tiszteletére, művelésére.

Az „ódalbavágás“ kifejezést igen szépen világosítja a' krónika' főnebb idézett szava, melyben Gellértről mondatik: „*Et dum adhuc palpitaret in pectore lancea percussus*“. A' nagyszombati codexben foglalt életrajza nyelvünkön hasonló kifejezéssel él, mondván: „*De mykoron meegh ees leehne gherelyekkel atal vereek ewtet*“¹⁾. A' gyilkoló műtételeknél szuró fegyverekkel u. m. dárda-, gerely-(lándzsa) kópja- és törrel is éltek, tehát a' böszült pogányok, mikkel mellbe úgy, valamint ódalba egyre osztattak a' szurások és vágások.

Írásmódja e' soroknak a' későbbkori nyelvemlékekkel anynyira egybehangzó, hogy azokban különös föltűnő ujat, nyelvrítkaság' bélyegét magán viselőt, nem találni. A' *vakítvák*, *csonkitvák*, igehajtogatási formák, miket Révai Miklós régi halottaiból föltámasztva, ujban nyelvkincsünk' sorába helyezett, grammaticai értekezésében bőven kifejtve levén, ismétlést nem igényelnek²⁾, egyedül azt jegyezzük meg, hogy a' bécsi codex ótestamentomi fordításában is olvasható a' részesítők' ily formája, p. o. „*Vron nugo znac vala monduac*“ (Super Dominum requiescebant dicentes). Telegdi, Káldi és Pázmán gyakorta használták nyelvünk e' ritkább gyöngyét.

wetuelen zegwent. Kétkedni lehetne e' mondat valódi jelentésén, miután a' fogalmazásból védtelen vagy védetlen azaz véd nélküli szegény is értethetik: ha a' *vét* (peccat) gyök nem állna itt világosan, melly a' kérdést elhatározván, inkább „*vétlen*“ azaz véték nélküli, ártatlan, büntelen értelmezést engedi meg. A' *vét* gyök és véték, véteni, vétő, vétkes 'stb alakításai tehát, valamint az urimádságban élő: „*megbocsátunk ellenünk vétetteknek*“ szólás igazolja itt a' vétőnek tagadóban *atlan*, *etlen* és *talan*, *telen* raggal vétőetlen vagy véttelen állását.

A' „szegény“ szó mint „Miser“ martyrologiai név' fordítása gyakran előfordul régi okleveleinkben „*Scegwen*“ és „*Scegun*“ nek írva: mi azt látszik mutatni, miszerint *Szegvény* és *szegöny* kiejtéssel is használatott hajdankorban, akkép mint „szelvény“ szelény helyett. A' mai „örvény“ XIII-ik századi iratokban „*eu-ren*“ azaz örény. A' *v* betűnek efféle szavakbai szövése vagy elhagyása tehát ingadozó és vidéki szójárásokhoz alkalmazott vala. A' halotti beszéd másodikában „*scegen ember*“ olvasható.

¹⁾ Tudománýtár. Budán 1834. Sr. I, köt. 221. lap.

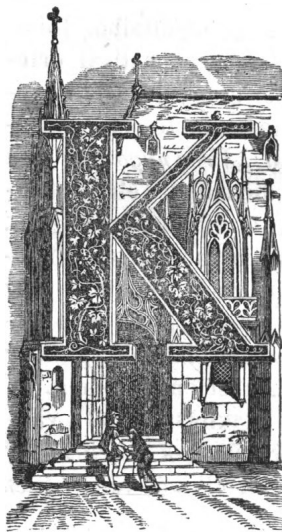
²⁾ Révai Nic. Antiquitates Literaturae Hungaricae, Pestini 1803. 8-o vol. I. pag. 149, 314.

6. §.

**ba cun futua hazuotul zeles feuldun zatan deng wezete-
suen. 5 sor.**

az az :

be kün (bakón?) futva házatól széles földön, sátán dög vezetésén.

özbevetettje e' mondat az előbbinek; 's azon módot rajzolja, mellyel a' pogány zendülők elszámított kegyetlen működéseiket a' szegény védtelen vagy vételen keresztény népen véghezvitt gyilkosságaikat széltében üzik, t. i. gonosz szellemtől vezérletten, és csábítva, öldösék a' házaikból elfutó hieket.

Nyelvtekintetben figyelemre méltó a' *ba* szócska' *be* helyetti alkalmazása, ha csakugyan azt, nem pedig bakót jelentene. Ez most már épen szokatlan, irott maradványinkban sem találató; azonban a' *bele* fordulván elő *be* helyett a' magyar nyelv' természetes sarjadéka. Hogy az egyenhanguságra ügyelés okozta legyen ennek szokásbóli kiesését, állítani nem lehet, mivel ragul a' *be*-vel fölváltva használtatik maiglan. Ugy látszik, emennek ragok gyanánt a' dialectusokban is túlnyomó használata szorította végkép háttérbe.

A' *kün* szócska *kün* helyett, maiglan kelendő levén némi vidékeken, a' nyelv' szabatoságát e' régiségben csak emeli, miután megkülönböztetve állítja elő a' *ki* (qui) viszonyló, és *ki* (foris) közti különbséget. A' *be*-ki-futásnak lexicalis értelme maiglan főnvagyon a' nép' szájában, 's annyit jelent, mint lótás-futás, barangolás, kalandozás. Ugyan csak e' tetteikre czéloz a' Pethő Gergel-

féle előbb idézett krónika, midőn írja a' pogány hitre visszatért magyarokról: „*Az Templomokat és Kalastoromokat ronttyák, dűllyák, és föl-kőborollyák vala*“¹⁾). E' szócška' értelme azonban bakóra azaz hóherra is vonatkozhatik. Minden esetre, a' be-kifutás itt inkább látszik az üldözöttekre, mint az üldözőkre vonatkozni.

A' „*sátán dög*“, most szokatlan szólás, de úgy látszik hajdan kelendő volt. Ezen, eredetikép heber szó, nemcsak a' keresztények közt terjedt el a' szent könyvek' csatornáin, hanem a' kelet- és éjszak-ázsiai népeknél honnos lőn a' gonosz szellem' jelölésére. Herbelot írja, hogy „*Scheitan*“ gonosz szellemet (ördögöt) továbbá némi kigyó-nemet, meg fölfuvalkodott kevély embert jelent az araboknál²⁾). És valóban, Perzsia' vidékein némely városok viselik az epitetont, mint Saitan bazar stb. A' mi ránk legérdekesebb, így összekötve a' *dög* szóval, a' fin ágazatu népeknél, különösen a' voguloknál találni nyomára. Azon helyet ugyanis, hol áldozataikat viszik végre: *Torom Satkadug*-nak hívják: „*Die in der Permischen Landschaft wohnenden Wogulen verrichten jetzt ihren Opferkultus anstatt den heiligen Höhlen, auf sogenannten Keremets, die Torom Satkadug bei ihnen heissen*“³⁾). A' sátán utánni „*dög*“ ragot az ördög szó' hasonlatára alakított nyelvjátéknak tekinthetjük imádságunkban, épen oly melléknevül, mint a' pogány szónak az ebet.

vezetesuen. „A' sátán dög vezetésén“ itt bizonyára egyházi értelemben használtatik, istentelen, gonosz, ördögös, 's kárhuzatos vezérlet vagy csábítás bélyegzésére, a' minő alkalmazását csakugyan föl is találjuk az I. András-kori iratokban. Többször nevezett IX. Leo pápa Mihály constantinápoli patriarchához 1054-ben intézett válasza tartja: „*Conciliabulum haereticorum, aut conventiculum schismaticorum, et synagoga Satanae*“⁴⁾).

Itt, nem a' szó értelmének, hanem inkább használatának kimutatására levén szükségünk, már csak ez idézett sorok minden kétséget elhárítanak az egyházi szólásoknál kelendősége iránt.

¹⁾ Petthő Gerg. Rövid Magyar Krónika. i. h.

²⁾ D' Herbelot, Bibliotheque Orientale. A Paris, 1783. in 8-o Tom. V. pag. 192.

³⁾ Müller Ferd. Das Ugrische Volkstamm. Berlin, 1837. I. Theil. I. Abth. Seite 170, 171.

⁴⁾ Baronii, Annales Eccles. Tom. XI. pag. 207. seq. Cf. Fejér Geor. Codex Diplomaticus Hungariae Eccles. et Civilis. Budae, 1829. in 8-o Tom. I. pag. 368.

Nem egyéb, mint egyházi képes szolás tűnik föl ennélfogva imádságunk e' kitételében, az ide 's tova kóborló pogányok' messzi terjedését és gonosz működésü vezérletét kifejező.

pagan eb wezt. E' kifejezés kevés fölvilágosítást kíván.

pagan. A' latin „paganus“ eredetihez közelebb áll a' mostani „pogány“ kiejtésnél. Régi okmányainkban, mint a' Magyar Nyelvkincsek szótárából kitetszik, hely- és személynéveknél mindig ekép íraték e' szó. A' *pagan eb'* gyalázó kifejezésen föl nem akadhatunk, midőn e' mérges mellék-nevet annyi méltatlanságok- 's kegyetlenségekért viszonzottaknak látjuk, ámbár keresztény imádságban kissé erős, sőt illetlen szólásnak ismerjük. Maguk az ó és uj frigyí könyvek nem idegenek az ily átvitt értelmü szólásoktól. Im e' helyek: „*Quae communicatio sancto homini ad canem*“? Ecclesiast. XIII, 22. — „*Nolite dare sanctum canibus, neque mitatis margaritas vestras ante porcos: ne forte conculcent eas pedibus suis, et conversi dirumpant vos*“. Matthiae VII, 6. 'stb. bizonyára nem oktan állatokra czéloznak.

A „wezt“ röviditő jellel biró szó veszít-nek olvasása igenis ide illik.

7. §.

**uregh hazucat eul eeghedun epyscuopcut & presbytrucut
foul wer — turwan fuit hou woruc grazdua susna 6.7.8. sor.**

az az :

*ur egyházukat el égedvén, episcopokat és presbítereket föl ver —
turtán (?), fojt hő vörük gerezdű kasú.*

olytatása ez az imént rajzolt kegyetlenség-
gek' előadásának, miket a' kereszténység,
főleg a' papság Vata' örvöngő seregétől
szenvedett. Elmondatik itt a' szentegyhá-
zak' fölégetése, fő- és közpapak' — püs-
pökök és presbyterek — irtása vagy ta-
lán fölforgatása, kiknek a' gyilkolás kö-
zepette patak gyanánt folyt meleg vérük,
keresztül kasún, azaz: ide 's tova, minden
felé, itt k-nál egyébnek nem olvashatván
a' hoszu f betűt. Valóban, hű ecsetelése
a' szomorú történetnek, mely némi nyelv-
szeti észrevételekre nyit tágash tért.

ur eghhazucat. Az egyház, szentegyház, régi neve őse-
inknél a' keresztény imahelynek, mit jelenben általánfogva temp-
lomnak mondunk. A' hécsi ó testamentomi codexben „eghaz, ec-
clesia“, Sz. Margit' legendájában „egyhaz, zent egyhaz“ fordul
elő szüntelen.

eul eeghedun, olvassuk: *öl égedvén*, azaz elégetvén. Vi-
lágos példa e' szó arra, miszerint a' cselekvők *at, et, it*, ragai nem
voltak hajdan olly tisztán megválasztva az *ad, ed, id* közép igei
ragoktól mint jelenben. Vannak ma is némi szavaink, melyek a'

köz életben mind a' két ragformát elfogadják, ilyen a' feledni vagy felejtni ige. Halljuk mondatni: *feled*, és *felejt*; *feledkezni*, és *feletkezni*, vagy felejtkezni. A' bécsi ó testamentomi codexben áll: „*Elfeledkezuen elfeledem oket*“ Osee I, 6. Imádságunk' e' szavával legrokonabbat találunk szent Margit legendájában, hol ez áll: „*eu magat fel nem in ded ha gya az agybol*“¹⁾. Tehát „*indéd*“ a' cselekvő harmadik személyében indét vagy indit helyett, épen mint „*éged*“ éget helyett.

„*episcuopcut*“ és „*presbitrucut*“, püspököket és presbitereket helyett. Régi eredeti formája ez a' püspök és presbiter szónak, azon kort homlokán viselő, midőn még az egyházi latin vagy görög nevek nem voltak nyelvünkhöz idomitva. Későbbi iratinkban mindig pyspek vagy pispek olvastatik. Itt a' főnév *us* vég taga' elhagyásával „*episcop*“; *c* azaz *k*, többes szám jel: a' harmadik ejtés *ut*, azaz *ot* ragával összevonva; adván: „*episcopkot*“.

foul wer — turwan. Meglehet, vorgatván lappang e' szóban. Ha igen, úgy ekkép iratva másutt még nem találtuk a' forgatván szót. E' különösség mindazáltal azon hajdani kort árulná el, midőn az *f* és *v*, meg *w* betű, mint rokon hangot billegzők közt nem tétetett határozottan különbség; de egyszersmind a' latin rokon értelmű „*verto*“ igére emlékeztet.

fuit hou woruc, melyet fojt hő vörük-nek olvasunk. A' *vör* és *vér* kiejtés merő dialectusi különbség vala egykoron; bizonyítja a' *vörös* és *veres* származék; a' *hő* gyök ámbár korunkban gyéren használtatik „meleg“ jelentéssel, 's csak származékaiban közdivatu, például: *hőség*, *heves* (höes); *hevülni* stb, de régiségeink, iratokban úgy, valamint helynevekben, számtalan példákkal győznek meg. Illyenek: Höviz, Höviz-Györk, Fel-höviz 'stb.

grazdua kasua. Kéttelenül azon szóllásunkat adja vissza, melyet a' köznépnél némi vidékeken keresztü-kasú, miveltebbeknél keresztül-kasul szóval hallunk kiejtetni. Jelenti tulajdonkép a' keresztben-kasban, vagyis készén azaz ferdén, össze-vissza, erre és amarra folyást. Hogy a' keresztől vagy gerezdtől vette-e származatát, vagy talán a' kereszt is a' *gerezd* eredeti magyar szóból eredett? meghatározni nem akarom, csak annyit mondhatok, hogy a' keresztut, imádságunk' e' szavával igen egybevágólag „*chrast-*

¹⁾ Pray G. Vita S. Elisabethae Viduae, nec non B. Magaritae Virginis. Tyrnaviac, 1770. in 4. pag. 268.

ut“ iratással fordul elő I. Gyeza kir. a' pécsváradai apátság' jogait megerősítő 1158-iki levelében ekkép: „*Bela terminatur ab oriente Kaluzun, et Chrastkuta; a meridie Aruc; ab occidente parte Zekeres, Ronhel et Veukaza; a septentrione Oray*“¹⁾). Mindenesetre az *a* és *e* hangzók közti ingadozást eléggé tanusítják e' régi példák kérdéses „kereszt“ szavunkra vonatkozólag. A' *g* és *k* betűk fölcserélése, mint minden nyelvekben számfelettiek, figyelmet nem érdemelvén, még csak azt jegyezzük meg, mikint a' „gerezd“ dialectusi különbség szerint „görözd, és girizd“ kiejtéssel is használtatik honosink által, valamint „köröszd“ hallható „kereszt“ helyében. —

Egyébiránt, az egész eszme-járatra nézve méltó megolvasnunk Aloldus akkor élt írónak imezen igazoló sorait: „*Contra Petrum insurgunt Andreas et Levenza Propingui sui, sibi fideles, etiam Praesules, et Clericos occidunt, et ipsum quoque ad poenam quaerunt. Fugientem in Osterrichiam deprehendunt, et oculis privant. Andreas et Levenza ad idololatriam proni, Regnum a sui similibus sibi oblatum capiunt*“²⁾).

1) Fejér G. Codex Diplomaticus Hungariae Eccles. et Civil. Budae, 1829. in 8-o Tom. I. pag. 150.

2) Aloldus de Peklarn a Chr. Hanthaler editus. Cremsii, 1742. 8. ad an. 1046.

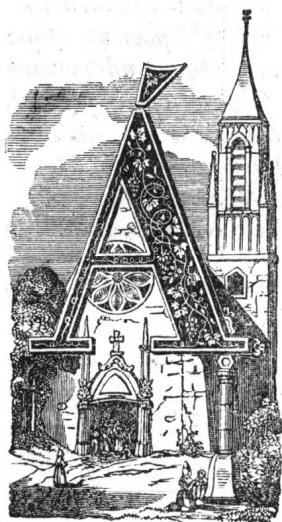

8. §.

**Wutu peccislughulu torwinnenc ne zobothana heu geh-
nahabul 8, 9. sor.**

az az:

Wata — — — törvényünk ne szabadija hő gehnahából.

tok-mondás ez a' fölzendült pogány Vata' fejére, kinek vezérkedéséről krónikáink érdekes dolgokat jegyzettek föl. A' bécsi képes krónika' értelmében Belusvári Vatha volt az első, ki magát ördögösségre adván, háját leberetválva pogány szokás szerint három részen üstöket eresztett, és az ő gonosz bujtogatására a' népsokaság ördögnek ajánlva magát, lóhússal kezdett élni. „*Primus autem inter Hungros, nomine VATHA, de Castro Belus, dedicavit se daemoniis, radens caput suum, et cincinnos dimittens sibi per tres partes, ritu paganorum. — Tunc*

itaque detestabili et execrabili admonitione illius Vatha omnes populi libaverunt se daemoniis, et coeperunt comedere equinas pulpas, et omnino pessimas facere culpas“¹⁾. Mi történt végre a' pogány zendülők e' hires főnökével, midőn már a' kereszténység diadalát tillötte? nem írják a' krónikák. Péterffy állítja ugyan Vatanak Bolgárországba menekvését²⁾; de ezen esemény' hiteles nyomára nem

¹⁾ Joannis de Thwroc Chronica Hungarorum. Part. II, cap. 39. Apud Schwandtneri Scriptorum Rerum Hungaricarum. Lipsiae 1746. fol. Tom. I. pag. 105.

²⁾ Péterffy Car. Sacra Concilia Ecclesiae Rom. Cath. in Regno Hungariae. Posonii, 1741, fol. Part. I. pag. 12.

akadtam. Imádságunkból már ekkor túlvilágon léte gyanítható; 's nem is lehet idővetés szerint ezzel egy személynek venni azon Vathát, ki Gyéza vezértől Salamon királyhoz küldetett 1074-ben a' váradi püspökkel együtt, ámbár gonosz Vathanak (nequam Vatha) nevezetnék a' krónikás által¹⁾.

A' köztörvényeken, imént fölhozandókon kívül, különös rendelet is sújtá őt és maradékait. A' budai krónika régi történetkönyvekre hivatkozva említi róla, miszerint megtiltaték a' keresztényeknek Vata és fia Jánus' rokonai közül nőt venni, minthogy ezek csábíták el a' népet a' keresztény hittől: „*Est autem scriptum (ezek a' krónika szavai) in antiquis libris de Gestis Hungarorum, quod omnino prohibitum erat Christianis uxorem ducere de consanguineis Vata et Janus, quod sicut Dathan et Abiron in Veteri Lege seditonem moverunt contra Dominum: sic et isti, tempore Gratiae Hungarorum populum a fide Christi averterunt*“²⁾. Vatanak Jánus nevű fiáról, ekkoriban atyjával együtt működőről tudjuk, hogy később I. Béla király idétt ujabbán is fölzendíté a' népet, ismét a' kereszténység ellen.

peccislughulu torwiunen c. Az elsőbbi érthetlen szóval, hacsak „bosszuló“ra nem magyarázzuk, nem tudjuk mit miveljünk. Ha iráshibát teszünk föl, 's a' p t. b-nek, az l betűket hosszú s-nek vesszük, békességhozó ige jőne ki. Állván azonban a' bosszuló szó, alatta azon törvényre hivatkozás látszik lappangni, melynek szövegét Törvénytárunk, Bonfinius Antal' magyar történeteiből kölcsönözve, elbeszélési alakban tartalmazza; parancsoló modorban pedig nyelvünkön ekkép hangzik:

„Akármelly magyar, vagy idegen Magyarországbán, a' scytha és pogány vallást letevén, az igaz keresztény hitre vissza nem tér, és az István királytól rendelt szent törvényt el nem fogadja, fejével és vagyonával lakoland.

1. §. A' lerombolt és földult városok, mezővárosok, falvak és egyházak ujra építenének.

2. §. A' püspökök és papi társulatok (káptalanok, konventek) előbbi szokás szerint tiszteletben tartassanak, és azok iránt engedelmesség legyen.

3. §. Minden keresztény szokások visszahozattassanak.

¹⁾ Joannis de Thwroc Chronica Hungarorum. Part. II. c. LII. loco cit. p. 121.

²⁾ Chronicon Budense. Budac, 1838. in 8. pag. 93.

4. §. A' pogány és scytha szertartások és hamis istenek eltöröltessenek 's a' bálványok leromboltassanak.

5. §. A' ki az Istent és ő szenteit meg a' papokat káromolja, vagy azok ellen vétséget követ el: mind az Isten, mind pedig a' király bosszuja alá esik.

6. §. Akárki egyházi vagy pedig világi embert ölt meg: vétkeért régi szokás szerint bűnhődjék. Továbbá, mindenki hagyjon föl az öldöklés, rablás 's egyéb méltatlanság és erőszakoskodással.

7. §. A' ki pedig e' rendeletet megveti és ellene szegül: azt feje- és minden javai veszteségének sulya éri⁽¹⁾).

Szigorú törvény volt ez a' pogányságot pártolók ellen; melylyel András hihetőleg azon, engedékenysége által elkövetett hibát akará helyrehozni, mi az érintett gyilkolásokat nagyrészen eredményezé. Ennek következtében, a' pogányság elnémitatván, nyugalmas lőn egy ideig az ország, minden a' régi rendre, kerékvágásba ment vissza. András kir. ilyszerű rendeletének valóságáról nem hagy kételkedni az egykorú Aloldus, ki Adalbert austriai örgrófnak volt 1034-től 1056-ig káplánya. Ez írja 1074-re: „*Petro in carcere mortuo, et Levenza etiam defuncto, coronatur Andreas, et corde suo per Dei gratiam converso, saluberrima pro Christi Religione edicta condidit*“⁽²⁾). És épen e' diadalt megünneplendő, rendelé a' papi kar, mint elül nyilvánítók, e' tárgyalt imádságot.

ne z ob a t h a y a, azaz ne szabadája, szabadéja, vagy szabaditsa helyett, mely hajdani forma igen összevág a' halotti beszéd' kitételével, hol *zoboducha* áll, Révaitól szabadocsa kimondásra vitt alul³⁾. Régi hajtogatási formája ez igen is az igéknek, mely a' nép száján vidékek szerte most is él. Mondatik széltiben: *bocsájjon, lendíjjon, mozdíjjon, ordíjjon, segíjjon, szakíjjon, szólíjjon, takaríjjon* 'stb. bocssásson, lendítsen, mozdítsen, ordítsen, segítsen, szakítsen, szólítsen, takarítsen helyett. E' szóra vonatkozó fejtegetések egyéb-iránt alább a' „*fuogadaia*“ szónál bővebben is adatnak.

¹⁾ Corpus Juris Hungarici. Budae, 1822. in fol. Tom. I. pag. 128, 129. — Cf. Bonfinii Ant. Historia Pannonica: sive Hungaricarum Rerum Decades IV. et dimidia. Coloniae Agrippinae, 1680. in fol. Dec. II. Lib. II. pag. 136 Ezen törvényt Kollár 's egyebek állítása szerint Bonfin előadása után iktatá Törvénytárunkba Mosoczy.

²⁾ Aloldus de Peklarn a Fr. Ortilone excerptus, et a Chrys. Hanthaler editus. Cremsii, 1742. in 8.

³⁾ Révai Antiquitates Linguae ac Literat. Hungar. I. c. pag. 276, 285.

he u gehna habul, azaz hő gehennából; a' sz. könyvekből kölcsönzött szólás, mely ott Gehennanak iratik. A' magyarázatok szerint heber eredetű, és szomorúság völgyét jelenti. „Gehenna tüze“ gyakran fordul elő az egyházi régiségekben, általában kárhozat és kín helyének jelölésére használtatván. Du Fresne Hennon fiai völgyétől hozza le sz. Hieronymusra támaszkodva, ki ezeket írta: „*Geennon, quod interpretaatur vallis Ennon, et ab hoc quidam putant appellatam Gehennam*“¹⁾. Isidorus Hispalensis rokon értelemben ekkép fejtegeti: „*Gehenna locus ignis et sulphuris, quem appellari putant a valle idolis consecrata, quae est iuxta murum Hierusalem, repleta olim cadaveribus mortuorum. Ibi enim Hebraei filios suos immolabant daemonibus, et appellabatur locus ipse Gehennon. Futuri ergo supplicii locus, ubi peccatores cruciandi sunt, huius loci vocabulo designatur. Duplicem esse Gehennon et ignis et frigoris*“²⁾. Itt a' Gehenna tüze értetik a' hő alatt. Egyértelmű tehát tulajdonkép azzal, mit a' halotti beszéd „pucul“ azaz pokolnak nevez. Mint átkozódási szólásformának épen a' XI-dik században eleinknél kelendőségét bizonyítja sz. László kir. a' veszprémi püspökség' részére 1082-ben kiadott adománylevele, hol ezek foglaltatnak: „*Quicumque autem huic paginae contradixerit, vel aliquid inde nefaria praesumptione minuere voluerit: ab excelso Deo, et Beato Michaelē Archangelo anathema sit, insatiabilisque gehennae ignibus feriatur; ac insuper pro temporalī poena ad Fiscum regium centum aureos solidos persolvere teneatur*“³⁾. A' gehennának akként leiratását, mint imádságunkban látható, sehol észre nem vettük; miből vagy az író' hibáját, vagy a' szó' népünk' nyelvéhez idomítását kell következtetni.

¹⁾ Du Fresne, Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Latinitatis. Basileae, 1762, in fol. Tom. II. Part. I. col. 467.

²⁾ Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum Libri XX. Lib. XV, cap. IX. 9. In Corpore Grammaticorum veterum. Lipsiae, 1833. in 4. Tom. III. pag. 459.

³⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Eccl. et Civilis T. I. p. 458.

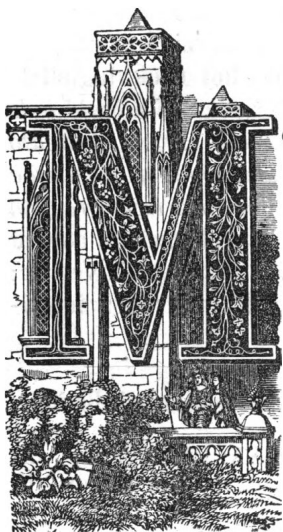

9. §

**Stepan wazylunc fuogadaia zenthel ur ysten odutt wela-
ghaba ysten. 9. sor.**

azaz:

Stepán vasilunk fogadá szentül ur Isten áldott világába Isten.

erő ellentéte az e' sorokban kifejezett kívánság az előbb álló átoknak. -- Valamint Vátára örök kárhozat, úgy Istvánra, a' keresztény hit' első alapítójára örök üdv és mennyei dicsőség' Istentől nyerése nyilvánítatik.

stepan. A' latin, vagyis inkább görög Stephanusnak legelső, az *us* végtag' elhagyásával magyarítása, miből később nyelvünk' kelléke szerint, t. i. a' két mássalhangzós szótag' oszlatásával keletkezett az István, melyet a' köznép sok helyütt most is inkább mond' Esván és Isván kiejtéssel, régi iratinkban pedig „Cepan“-nak írva is fordul elő. A' kornak valóban megfelelő sajátságot fejt ki már maga e' név is: mert csakugyan huzamos idő kívántatott arra, míg az idegen martyrologiai keresztnevek általános ismeretre jöven őseinknél, némikép nyelvünkhöz idomítottak. *Stepan*, *Stipan* formában szláv népeknél találjuk föl maiglan.

wazylunc „király“ értelemben áll itt, világosan bizonyít-

ván, miszerint a' „király“ nevezet még akkor ismeretlen vála a' magyar előtt, 's hihetőleg görög befolyás terjeszté el később, valamint amannak is byzanti udvari szertartás volt szülője. Igazolni látszik e' véleményt a' magyar koronán Gyéza nevével együtt legelőször előforduló „krales“ azaz király czim: „ΓΕΩΒΙΤΖ-ΚΡΑΛΗC ΤΟΡΡΚΙΑC“¹⁾.

Mikor és valljon a' szláv *král*- vagy görög *χρως*-ból keletkezett-e királyunk? meghatározni nem könnyű. Okleveleink a' XIII-dik századnál régibb használatáról nem nyújtanak emléket. Olvassuk ugyanis 1229: Kyralyturky, 1235: Kiral; 1238: Kyraikettei; 1242 és 1266: Kiralrewi, Kiralyrewy; 1256: Kiralutya; 1262: Kiralhaziak; 1283: Kiralkutafeu és Kiralkutafy; 1287: Kyralfia; 1291: Kiralerdeje; és Kiraly; 1293: Kiralpataka²⁾. Anynyi bizonyos, mikép középkorban nyugoti népeknél is divatozék „*kiraliter*“ latinos alakban a' teljes uri hatalom' kifejezésére 's a' magyaroktól kölcsönözve. — Du Fresne írja: „*Kiraliter, vox confecta ex Graece. χρως. Fragmentum Anonymi Beneventani cap. 5. apud Camillum Peregrinum Hist. Longob. „Cepit eundem Praesulem, qui ei Beneventum kiraliter praebuerat, etc. Id est, cum plena potestate et omni dominio“*“³⁾. Főltaláljuk *kiráj* tiszta magyar alakban a' krimeai tatár khánok' neveihez tűzve azok pénzein; például: *Bahadur kiraj khan; Szelim kiraj khan; Ghazi kirajkhan; Kaplan kiraj khan; Devlet kiraj khan stb.*⁴⁾; mely czimből, nem értvén tiszta jelentését, a' tudatlanság Gheray család nevet faragott. Könnyen következtethető vagy csak ezekből a' szó' más keleti népeknél is rokon értelmű divatozása. Minden esetre Gyarmathi Sámuel és több mások' abbeli állítása, miszerint Nagy Károly' nevéből fejlett ki eredetikép a' király ige⁵⁾, határozottan alap nélküli véleménynek nyilvánítható.

Vazul most is nyelvünkön a' „Basileus“ keresztnév; ekként iratása tehát, ha számba nem vesszük is a' *v* és *b* betűnek majd minden nyelvek' régiségeiben egyelőre fölcseréltetését, épen nem

¹⁾ Decsy Sámuel, A' magyar szent koronának és ahhoz tartozó tárgyaknak historiája. Bécs, 1792. 8-r. 41. lap.

²⁾ Lásd Magyar-Nyelvkincsek I. K. a' szótárban, Király szó alatt.

³⁾ Du Fresne op. cit. sub voce Kiraliter.

⁴⁾ Fraehn C. M. Numophylacium orientale Pototianum. Casani, 1813. 8-vo pag. 64.

⁵⁾ Gyarmathi Sám. Szótár. Bécsben 1816. 8-r. 56 lap.

meglepő imádságunkban a' királyt jelentő „Basileus“ helyett. E' czimmel latin iratokban sűrűn éltek hajdanta az euporai koronás fejedelmek, jelesen az angol királyok. Edgar király ekkép írta magát alá: „*Ego Edgar totius Albionis Basileus*“. Bővebb meggyőződés okáért méltó egész terjedelemben ide iktatnunk, mit Du Fresne e' czimről tanulságosan előad ekkép: „*Basileus, Rex, ex graec. βασιλεύς. Gloss. Aelfrici Saxonum Basileus, Kyninz, i. Rex. Ingulfus: „Totius Occidui climatis orbis terrae Basileus“. Fortunatus in Vita S. Medardi cap. 9. „Haeret Basileus eventu tantae rei attonitus“. Hanc porro Basilei appellationem videntur sibi prae caeteris arrogasse veteres Angliae Reges. Nam Edgarus, qui in Chartae initio, quae habetur To. I. Monastici Anglic. pag. 65. se „Magnae Britanniae praesidere“ ait, hanc vero sic claudit: „Ego Edgar totius Albionis Basileus — — — confirmavi“. Ita passim ipse et alii, ibid. pag. 84, 93, 102, 140, 218, 236. To. 2. pag. 838, 840, 841, 1054. apud Floriens. pag. 58. Rogerum Hoveden. pag. 426, 435. In addit. ad Matth. Paris. pag. 156, 157. etc.“).*

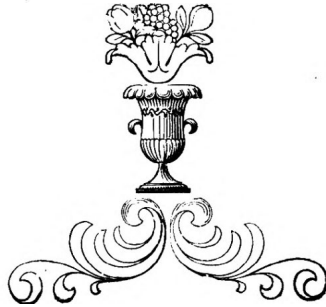
fuogadai a. Régi formája a' *fogadá* igének, hasonló hajtogatással, mint előbb a' „zobathaya“ az *i*-nek *y*-ali iratása tevéen különbséget, mely betűknek elegyest használata többször mutatkozik. A' parancsoló módot kétfélekép találjuk írva régiségeinkben; először *h* betűvel, például: *elegehed* (elegyéhed) *elegehe*; *fordohad* (fordihad) *fordoha*; *kezehed* (készihed) *kezehe*; *vilagehad*; *zomorehad*; *zabadohad*; — *elegeh*, *fordoh*, *kezeh*, *vilageh*, *zomoreh*, *zabadoh*; a' *h* betű nyelvünk' természeténél fogva majd lágy *j*, *v*, mássalhangzókba átváltozván, lönek ezekből: *elegyej-ed*; *fordejed*; *készij-ed*; *világij-ad*; *szomorij-ad*; *szabadij-ad*. És e' forma ejtés ma is igen hallható a' köznépnél, mint a' „zobathaya“ szófejtetése alkalmával megjegyeztük. Ezen ejtés ma már megváltozott *s* betűbe menvén által, így: *elegyits-ed*; *fordits-ad*; *készits-ed*; *világits-ad*; *szomorits-ad*; *szabadits-ad*. Némely igéknél ez utóbbi alakítást a' szokás meg nem engedi, például: *ad-jad*, *mond-jad*; ámbár a' második személyben az: *ad-sza*, *mond-sza*, szint ezen ragot látszik kifejezni. A' „fogad“ ige is ezen modorban hajtogataté: *fogad-ajad*, *fogad-aja*, mi már összevonva: *fogad-jad*, vagy: *fogad-d*, *fogad-ja* formába ment által. Egyébiránt nyelvünk ebbeli természetének Révai általi kifejtését főnebb a' „zobathaya“ szó

¹⁾ Du Fresne, Glossarium ad SS. med. et infim. Latinit. Tom I. Part. I. Col. 584, 585.

alatt érintvén, vizsgálódásunk' alapját továbbá is csalhatatlan rendszerire fektetjük. A' mult idő' formája hasonló rendszer alá tartozik. —

zenthtel. Az igehatározó *ül, ül*, ragnak a' név második ejtés helyetti alkalmazása nyilatkozik itt, mely nyelvünk' szép tulajdonára mutat; 's használtatik nemcsak írók által, hanem köznépnél is széltiben. Halljuk mondatni: „királyúl, vezérül választott“. Ezt fejezi ki a' latin: *pro, instar*: nyelvünkön „gyánánt.“ — „Fogadja szentül“ tehát annyi mint: fogadá szentnek, azaz szentté.

oduttwelaghaba. Olvasandó: áldott világába. Sajátságos és a' szent könyvből kölcsönzött kifejezés paradicsom, tulajdonkép menyország helyett áll itt az áldott világ.

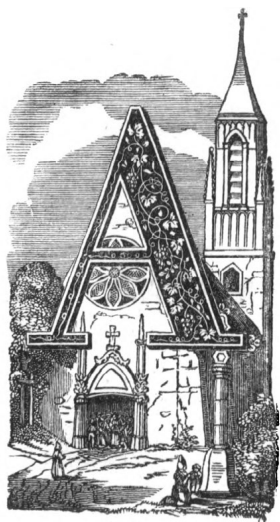

10. §.

**zent urzagunc nagh pannonia leun chynul certh paradisu-
ma chunan feldue tei myz foulua. 11, 12. sor.**

az az:

*Szent országunk nagy Pannonia lön csinos kert paradicsommá, kú-
nán földünk téj méz folyóvá.*

z ajtatos kérelmet már a' honra áttérve foly-
tatja az imádság, keresztény hitnek tulaj-
donitván ama boldogságot, bőséget; mely-
lyel a' magyar haza bír, mind ennek, mind
amannak kifejezésére sajátyszerű szavakat
's kitételeket használva.

A' „szent“ czimről alább, alkalmasb
helyen leendvén kimerítő értekezés, itt csak
azt jegyzem meg, mikép e' mellék nevezet
a' buzgó, ajtatos, hív, keresztény 's apos-
toli eszmét fejti ki. Az „urzag“ halotti be-
szédeinkben szinte „urzag“ szóval adatik.

nagh pannonia. A' magyarok által
ekkoron birt országnak római időkbeli „Pannonia“ neve majdnem
közönségesse vált az első királyok alatt, tanuságok erre pénzeik
és okleveleik, ámbar a' „Hungaria, Ungaria“ iratás is széltiben
divatozott; valamint „Turkia“ sőt „Hunnia“ a' byzanti íróknál.
Szent István után élt rendben hat magyar király használá pénzein
a' „Pannonia“ czimet. Így: Péter kir. pénzein olvasható: PANNO-
NIA; Aba Sámuelén: PANONEIA; I. Andrásén: PANONEIA; I.
Bélácén: PANNONIA; Salamonén: PANONIA TERA; I. Gyézácén:
PANONAI. — Szent Lászlóén azonban már megszűnik e' neve-

zet¹⁾. — I. András kir. a' tihanyi apátságot alapító 1055-iki levelében olvastatik: „*Andreas Dei annuente clementia PANNONIO-RVM invictus Rex*“²⁾. Gyéza kir. a' garammelléki sz. Benedeki apátságot alapító 1075-iki levelében áll: „*Ego Magnus, qui et G-za, gratia Dei PANNONIARVM Rex consecratus*“³⁾. Megszűnván honunknak „Pannonia“ diplomaticai nevezete, némi egyes latin írókat kivéve, kik később is gyönyörűségnek tarták mindent római kaptára vonni, sőt a' magyar neveket latin alakba öltöztetni, — általános lön latinban a' „Hungaria“ és „Ungaria“: nyelvünkön pedig „Magyarország“ a' scytha magyar törzsök fajnak azon ágától, mely már a' legrégibb korban, Ázsia' különböző vidékein magát ekkép nevezé; itt pedig a' többi rokon felekezetek fölött állván erőben és hatalomban, saját felekezeti nevét, mint legkitünőbbet ruházá az egész honra.

leunchynus certh paradisuma. Kevés észrevételt tehetni nyelvtekintetben e' szavakra. Íratás-módja oly megegyező egyéb régiségeinkkel, hogy fölakadás nélkül mindenki láthatja benne e' mondatot: lön csinos kert paradicsommá. A' paradicsom, halotti beszédinkben hasonló iratással jö elő. Magának a' névnek eredetéről sokat irtak a' tudósok; 's megegyeznek abban, hogy régi perzsa eredetű, jelentvén állat- és gyümölcsös kertet. Pára szó nyelvünkben a' gözön, pár-olgáson kívül, állat jelentéssel is bír; mondjuk ugyanis sajnálkozásból lóról 's egyéb állatokról: „szegény pára“ — mely szerint a' perzsa értelmezés nyelvünkbe is bevág.

chunan felduc. Meglepő az ó frigy könyveiből igen jól ismert chanaan föld nevének nem a' szerint, hanem a' kúnok' régiségben használt nevekint iratása 's e honra alkalmazása. Tudjuk a' görög írókból, hogy a' chun, hun a' hún vagy kún nemzetnek volt saját neve, és így a' chunan nem egyéb khun tartománynál. Mi e' név itteni használatából nem akarunk historiai eredményt kizsákmányolni, terjedelmesb vitatást föltételezőt, csak azt emlitjük meg különosság okaért, hogy valamint imádságunkban chunan föld az ó testamentomi chanaan földé: úgy, egy más honi régiségünkben,

¹⁾ Rupp Jak. Magyarország' ekkorig ismeretes pénzei. Árpádi korszak. Budán, 1841. 4-r. 7 s köv. lapok. — A' mely változat, minő például: ANONAI, DANNONIA, IANONETA, PANNONENIA, némelyiken előfordul, merőben a' billegmetszők' hibája.

²⁾ Fejér Geor. Codex Diplomaticus Hungariae Eccles. et Civilis. Budae, 1829, in 8. Tom. I, pag. 388.

³⁾ Ugyanott. pag. 438.

jelesen némi XIII-ik századi oklevélben „*cananeus*“ a' magyarhoni chun azaz kún férfi neve. Az ó budai káptalan 1228-iki levelében olvastatik: „*Sacerdos Petrus CANANEUS*“¹⁾; miből a' névnek azonegy nép- és tartományra vonatkozása folyton foly. A' *felduc* rövidítés *feldunc* azaz feldünk helyett. E' szó főnebb *feuldnek* iraték.

tei myz foulua. Ez is az ó testamentomi könyvekből vett majd minden népeknél divatozó szólásmód az áldott, bő 's termékeny föld jelölésére, mely most is él nálunk ily mondatban: „*tejjel mézzel folyó ország*“. Móses' könyveiben így czimeztetik az igéret' földje. A' vulgatában áll ugyanis: „*Educam te de terra illa in terram bonam et spatiosam, in terram quae fluit lacte et melle*“. Exod. Cap. III. v. 7. 8. — „*Intres in terram fluentem lacte et melle*“. Exod. Cap. XXXIII. v. 2. — Továbbá: „*In terram, quam provideram eis, fluentem lacte et melle: quae est egregia inter omnes terras*“. Ezechiel. cap. XX, v. 6. — Mellőzve a' szentírás' ily kifejezésű több számtalan helyeit: a' középkor hasonlóan kitünő példákban nyújt a' föld jóságának kifejezésére használt rokon szólást. Constantinus Porphyrogenitus írja Olaszország' eseményei közt, Irene császárnő korában Beneventót és Papiát kormányzotta Narses patriciusról, ki a' longobardokat Beneventóba hitta, miszerint a' tartományt tejjel mézzel folyónak dicsérve édesgette őket Olaszhonba: „*Tunc autem temporis* (ugy mond) *Longobardi Pannoniam incolebant, quae nunc* (949-ben) *Turcarum sedes est, et missis ad eos fructibus omnis generis patricius isthaec ipsis significavit: „venite huc, et videbitis, pro vetere verbo, terram mel et lac fluentem, et qua, ut puto, neque Deus meliorem habet, et si vobis placuerit, hanc inhabitabitis, ut in perpetuum faustis meprecationibus et benedictionibus prosequimini*“. *His vero auditis, persuasi Longobardi cum familiis Beneventum venerunt*“²⁾. Észrevehetjük ez idézetből, miszerint az imádság' „tejjel méz folyó“ kitétele „tejjel mézzel folyó“ helyett a' görögből áttett latin szövegben is épazon módon „*mel et lac fluentem*“ kifejezéssel használtatik; 's követezkésképp e' szavaiban nem valamely nyelvsajátság, hanem más nyelvekben is divatos szólásformai változatosság billegét viseli.

Imádságunk antithesisének ezen folytatása tehát, miután előbb az első királyért most a' honért nyilvánítá ajtatos kérelmét: következőben már az uralkodó András királyért emeli fohászatát ekképen:

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény. Pesten, 1834. X. köt. 96. lap.

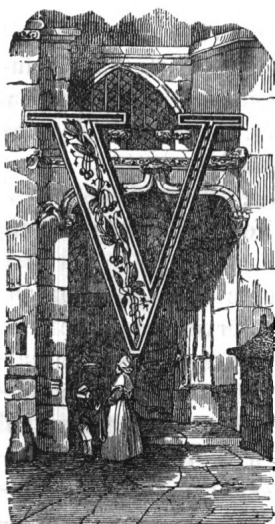
²⁾ Constantini Porphyrogeniti De Administrando Imperio Cap. 27. Operum Vol. III. ed. Bon. 1821. pag. 119, 120.

11. §.

**angheluc eurec walo hatolmaal haragtoul papa urune
zent ieleus andoreus urat uona. 12, 13. sor.**

azaz:

*Angyelok örök való hatalmával haragtul papa urunknak szent jelős
Andoreus urat ója.*

ilágosan mutatkozik az *angheluc* szóban az idegen eredetűek' lépcsőnkinti magyartása. Valamint főnebb episcuop- és Stepannál az *os, us, rag'* elhagyásával történt; úgy itt is a' görög *angelos*-ból szinte a' vég tag' kizárásával alakítaték a' magyar név. Ezen első phasist tapasztaljuk a' halotti beszédben 's némi régiebb kéziratokban¹⁾; mig-nem a' hangegyenlítés hozzájárultával keletkezett angyel-ből az angyal; mely már a' XVI-ik században közönségessé vált.

eurecwalo. Mostani szokás szerint örökké való, a' mi itt 'örökvaló'-nak iratik. A' *c*-veli írás azon öskort hozza emlékezetünkbe, midőn az öreg és örök közös eredetű szó között aligha létezett idő-határozó különbség.

hatolmaal. Az *al, el* és *val, vel* ragoknak nyelvünk' mostani szabálya szerint magán- vagy mássalhangzóknak kimenő szavakhoz képesti alkalmazása még itt nem mutatkozik. A' halotti beszédben olvassuk: „*halaláál*“ és „*kegilmehel*“; miket ma halálával, kegyelmével mondunk. E' szavaknál megjegyzi Révai, mi-

¹⁾ Révai Nic. *Antiquitates Literaturae Hungaricae*. Vol. I. pag. 254.

ként nyilván való legyen, hogy a' *v* betű régente igen lágyan mondatott ki, elannyira, hogy a' *h*-val egyhanguvá olvadt¹⁾). Mi ezt csak a' dialectusok' némelyikénél engedhetjük meg: mert nyilván tudatik, hogy a' palócz, vagy régi kún szójárásban fölöslegesen és éles kiejtéssel használtatik a' *v* mássalhangzón végződők után is, például: kés-vel, villá-vel; néhol: kés-vee, villá-vaá; kenyér-vel, bor-vel, vagy kenyér-vee, bor-vaá.

harogtoul pápa urunc. Hajdani a' latin nyelvhez alakitott szókötés formája ez nyelvünknek, határozottságot kevesbé viselő; most „haraggjától pápa urunknak“ mondanók. Hasonló szókötési példákat elég mennyiségben mutathat föl nyelvrégiségünk. Szent László király' legendájában mondatik I. Béla királyról: „*Kynek ydóben meg masodszor tereenek ez orzagbely magyarok kereszttyenssegre*“²⁾; e' helyett: *kinek idejében*“.

A' pápa haragja (indignatio Romani Pontificis) nagy jelentékenységi vala hajdan, 's könnyen egyházboli kitiltást (excommunicatio) huzhatott magaután; azért, nemesak imádságokban, hanem pápai bullákban is előfordul. Azt óhajtja tehát, mint egyik fő jót ez imádság, hogy ettől ójja meg Isten András királyt.

zentieleus andoreus urat uoya.

A' „szent“ czimről, mely többször előfordul imádságunkban, alkalom nyílt e' helyen bővebben szólnom.

Sokkal tágasb értelmű volt e' szó régente mint jelenkorban. Most kizárólag, a' római pápa' czimét kivéve, törvényesen szenteknek vallott (canonisalt) 's más világra költözött egyéneknek tulajdonítatik, egykor ruháztatott fő- és középrendű papokra, királyokra, ajtatos életet folytató magánegyénekre, sőt, keresztényekből alakult egyesületekre. Ez utóbbiakra czéloz a' keresztény hitágazatról szóló ime czikk: „Szenteknek egyességét.“ — A' fejedelmek' hajdani ilyes cziméről elég adatra akadhatni. Luidprand cremonai érsek a' X-ik század végével, Otto német császárról irván: „*sanctissimus*“ czimmal illeti im' ezekben: „*Ungariorum gens, cuius omnes poene nationes expertae sunt sevitiám, quae miserante Deo sanctissimi atque invictissimi regis Ottonis potentia, — mutire non audet exterrita, nobis omnibus tunc temporis habebatur ignota*“. Magyar királyt illető hiteles példának sem vagyunk hiával. Stephanus Tornacensis, szent Genoveva monostorának apátja Pá-

¹⁾ Révai, Antiquitates Literaturae Hungar. Vol. I. pag. 146.

²⁾ Tudománytár. Budán, 1834. I. Köt. 225. lap.

rizsban, később dornicki püspök, III. Béla királyhoz a' Párizsban tanuló magyar ifjak közül némi Bethleem nevűnek minden adóság nélkül történt halálozása- és tisztességes eltakarításáról 1175-ben irván, „Sanctitas“ czímmel tiszteli a' magyar királyt. Így kezdődik és végződik a' levél: „*Illustri B. Hungariae Regi*“ — „*Valeat Sanctitas vestra, et regnum vestrum coram Domino roboretur*“¹⁾. Maga a' keresztény egyház minő terjedelmes értelmet adott a' szent (sanctus, sanctitas) szónak, méltó megolvasni Du Fresne-nek a' legrégibb hiteles adatokból gyűjtött ide vonatkozó előadását, mit is egyrészen ide írni czélszerűnek láttam, meggyőződés és imádságunk' hitelességének e' tekintetben is kérdés alájöhetlensége végett. Így ír a' mondott nagyhirű régiségbuvár: „*Sanctitas, Titulus honorarius Episcoporum, (in Epist. Liberii ad Eusebium apud Constant. pag. 422.) Apud S. Augustinum p. 78, 80. Fortunatum lib. 3. Poem. pag. 70. Nicolaum I. PP. Epist. 28. 29. 34. 54. Hadrianum II. PP. Epist. 9. et alios passim. Vide Bivarum in Notis ad Pseudochronicon Maximi pag. 73. et supra: Sanctimonium 3. Sanctos autem etiam num superstites compellatos Episcopos docemur ex Avito Viennensi Epist. 28. 66. Sidonio et aliis. Theophilus Patr. Alexandrinus in Commonitorio: „Ecclesia pacem habente, docet praesentibus Sanctis ordinationes fieri in Ecclesia“. Alvarius in Vita S. Eulogii Presb. et Mart. num. 12. „Omnes namque sancti Episcopi, non tamen omnes Episcopi sancti“. (Charta inter Instrum. tom. 6. novae Gall. Christ. col. 13. „Anno Dominicae Incarn. 906. sub Ind. IX. conventus factus est Sanctorum Episcoporum apud Barchinonem civitatem &c.“). Messianus in Vita S. Caesarii Arelat. „Sanctus Luicus Presbiter, et Didymus Diaconus, qui in eo tempore cum ipso per parochias ambulabant, &c.“. Sed et Abbates ipsos Sanctos non semel compellat Caesarius Aleratensis serm. 7, 9. Quin et quibusvis Catholicis S. Hieronymus lib. 3. in Ruffin cap. 7. „Navim in Romano portu securus ascendi, maxima Sanctorum frequentia me prosequente“. Nisi hoc loco Monachos intelligat. Certe non uno loco alibi quosvis Catholicae religionis Sanctos indigilat. — Et id quidem moris, ab ipsis Ecclesiae incunabulis repetere licet, ut quivis fideles „Sancti“ compellarentur. Eo*

¹⁾ Bibliotheca veterum Patrum. Tom. XXV. p. II. Epist. 40. Cf. Katona Steph. Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Arpadianae. Tom. IV. pag. 241. 'stb — Fejér Georg. Codex Diplomaticus Hungariae Eccles. et Civilis. Tom. II, pag. 189, 190.

nomine passim in Epistolis suis utuntur Apostoli, virique Apostolici; quibus referendis ultro supersedemus: res enim est notissima⁽¹⁾.

ieleus. Háromszor fordul elő imádságunkban a „jeles“ szó, így és „ieles“ írásváltozattal; mindig az akkori nagy kelendőségű latin „illustris“ disznevet kifejezve. Az imént láttuk III. Béla királyt 1175-ben „Illustris“ mellék-czimmel illetetni. A' pápák is ekkint tisztelik meg első királyainkat leveleikben; mire példákat fölhordani fölösleges.

andoreus urat. Legrégibb formája ez őseinknél az „Andreas“ martyrologiai névnek, melyből később Andor és Endre fejlődött. E' kiejtéssel hiven megegyez a' köznép' száján mai napiglan forgó „Andorjás“, melyet a' legeredetibbnek már csak azért is vallhatjuk, mivel a' keresztény hajdankorból fönmaradt és a' magyar köznépnél divatozó szertartási szolás állítja előnkbe. Pünköszt napján ugyanis több gyengekoru leányzók egybeseregelve 's páronkint sorba állva, — kik között a' vőlegény és menyaszszony a' fő szereplő, házról házra járnak, a' szent napot üdvözlők. Elszavalt és énekelt vallásos érzelmű verseik után, melyet végre táncz fejez be, ezeket is hallatják:

Andorjás bokrétás 'stb.²⁾.

¹⁾ Du Fresne Car. Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Latinitatis. Basileae, 1762. in fol. Tom. III, Part. II. col. 63.

²⁾ Szabó Károly (Új magyar Muzeum. Pest. 1851. X. Füz. 565. l.) a' vers némi hibás töredékeit közölván, kizárólag a' palócz népnél kelendőnek állítja. Adom itt kiegészítve, mint fiatal koromban Szeged környékén hallottam:

„Ime ma van, ime ma van piros Pünkösöd napja,
Holnap leszen, holnap leszen a' második napja.
Andorjás, bokrétás
Felesége jó tánczos;
A' haja aranyszál,
A' szolgálja selyemszál.

Jól megfogjad, jól megfogjad a' lovad' kantárját,
Ne tiporjad, ne tiporjad a' Pünkösöd rózsáját.
Hej Czinkus Czinkus!
Sárga tulipántos.

Szálljon erre házra az Isten áldása,
Mint régente szállott az Apostolokra! 'stb.“

Az Andrásy grófi magyar család' törzsök-atyjának neve „Andorás“ az oklevelek szerint¹⁾.

u o y a. Gyökül használtatik az *uo* azaz *ó* és igen helyesen, mert a' *v* és *j* betűt csak alakítása- és hajtogatásainál veszi föl; például: óvatos, óvó, óvom, óvod, ója, óvni. Egyszerűbb de jobb is az ója mint óvja. Ezzel egy az ó-talom, melynek ejtése és hajtogatásinál a' mondott betű-járulékok soha be nem szöhetők.

¹⁾ Ungrisches Magazin. Pressburg. 1782. in 8-o. II. Band, 3: St. S. 388.

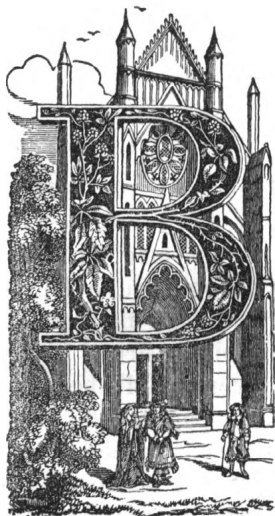

12. §.

hyyweuc 3olua amen z amen. 14. sor.

azaz :

Hivők szólva Amen és Amen.

eifejezéséhez jutottunk ebben imádságunk' első szakaszának. Intéztetik e' fölhevás a' hivekhez, hogy mondanának Ament kétizben. — Valamint az imádság' elein, ugy itt is, nem hivek, hanem hivők czimmel illetetnek a' jelenvolt keresztények. Most különböző két gyökszó a' *hit*, honnan a' hivő, meg a' *hiv*, miből a' hivek származik; de itt a' két eszme még egynek vétetik, és így is kelle vétetnie az első keresztény időben. E' szerint a' hivők hivek; ellentétleg a' hitetlenek hivtelenekkel.

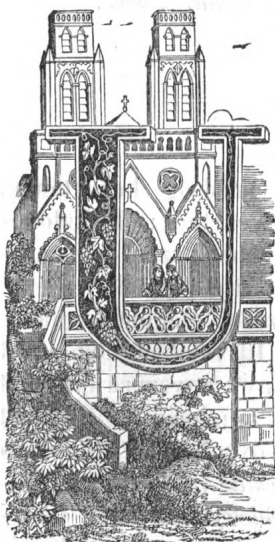
Az „amen“ra, mint minden imádságok- és szent igéknél közhasználatura nincs, nem is lehet megjegyezni való. A' kétszereztetés Isten fiának im e' szavaira emlékeztet: „*Amen Amen dico vobis 'stb.*“

13. §.

post hec fidedignissa orao apl & iteru incipiunt.

14. 15. sor.

jabb cziromiratu, tehát második szakasza imádságunknak: melyből annyit érthetünk, hogy a' nyomban következő imádság leg-hitelre méltóbb. Hová czéloz a' hitelesség kiemelése? tökéletesen nem értem. Talán annak a' magyarok' kereszténysége korá-boli hiteles voltát bélyegzi. Ily értelmezés leghihetőbb, miután némi meg is nevezett ősi pogány szertartás' megszüntetésére tö-rekszik a' magyar hiveket rábírní. Ezen aj-tatos nyilatkozat maga a' nép által mondva, bevallva, kérve és imádkozva különös jel-lemet ad az uj keresztények' imádságának; midőn tudniillik a' régi szertartás roszallása mellett serkentik ön-magukat a' keresztény jobb szokások' mívelésére. Egyébiránt ily vonásokat viselő imádság nem hallatlan egyházi ritusunkban, a' megismerés és bánás keresztény cselekedet jelvényét mutatván.

Az „*apl*“ szótöredék apostolira (apostolica) czéloz-e: vagy más valami lappang alatta? meghatározni nem tudom. Ha csaku-gyan azt tartalmazná, ugy itt hihetőleg pápait vagy merőben ke-resztényit kellene érteni alatta.

14. §.

Ⓢ ihs z zent maria hyweuc zent ieles harchusuc. 15. sor.

az az:

O Jézus és szent Mária hívők, szent jeles harczosok!

sméllése ez az első imádság' kezdetének, fölszólításul a' gyülekezethez: oly különbséggel mégis, hogy ebben „szent jeles harczosok“ disznévvel tiszteltetnek meg a' hivek. A' „szent“ szóról elegendő világosítás adatott fönebb. Itt valóban nem lehet más, mint „keresztény“ egyszerű értelmet tulajdonítani neki; 's legjobban ide illik, mit Du Fresne ekkép nyilvánít: „*Et id quidem moris, ab ipsis Ecclesiae incunabulis repetere licet, ut quivis fideles „s a n c t i“ compellarentur*“.

ieles harchusuc. A' keresztény gyülekezet férfi nemen levő tagaihoz irányoztatik kéttelenül a' szózat. — Azon része a' magyaroknak, kik a' keresztény hittől el nem pártoltak — pedig voltak sokan, — 's kik a' pogányok ellen védtek a' kereszténységet, méltán szent és jeles harczosoknak mondatnak.

A' „jeles“ (illustris) czim fölötté kelendő volt őseinknél, mint már megérintők, nem udvariasságból ugyan, hanem bizonyos a' nemzettel született harczias jellemet értelmezve.

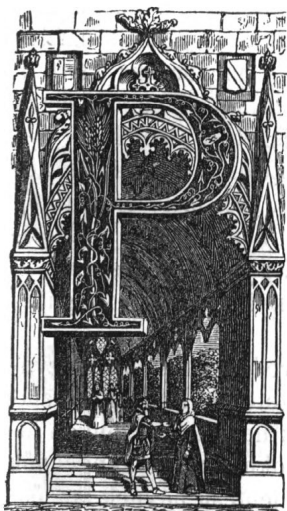
Következik már az imádság' derékbeszéde, ekkép hangzó:

15. §.

ne wenmaguc barduoſ ejelulwec erenſj zent ieſeſeit. 16 sor.

az az:

ne vimágyuk bardus eselvek erős szent jeleseit.

Parthus ősök' erős szent jeleseinek imádása, mint nem helyeslendő nemzeti szokás' elhagyása iránt tétetik nyilvános bevallás és figyelmeztető intés. — Főleg történeti szempontból levén nagy fontosságu e' nemzet' fölemlítése, Keleti utazásom II-dik kötetében külön, egész terjedelemmel értekeztem e' tárgyról; itt egyedül magának a' *barduos* szó' jelentésének meghatározásával foglalkozandom.

Könnyen zavarba hozhatna bennünket e' szokatlan elnevezés, ha nem tudnók a' régiségből, miszerint ősünk némi írók által parthusoknak hivatnak; ha mélyebb kutatás következtében nem gyámolítna saját meggyőződésünk az iránt, mikép a' magyar nemzet' egyik ős lakhelye a' régi Perzsa birodalom' részét alkotta Parthiában keresendő 's föl-találendő: ily már általam be is bizonyított előzményi föltét nyomán habozás nélkül tudjuk, hiszszük és valljuk, hogy e' szóban sem *bardus*, sem *bárdos* értelme nem lappang, hanem egyenesen a' par-tus nemzeti ősökre czéloz az imádság, és mostani kimondással par-tus ősölk-nek olvasandó.

Bard, vagy *bardus* névvel illették a' gallusok, mint Festus írja, azon éneklő költőket, kik a' harczfiak' hős tetteit dalaikban megörökíték. „*Bardus gallice cantor appellatur, qui virorum fortium laudes canit, a gente Bardorum, de quibus Lucanus canit: Plurima securi fudistis carmina Bardi.*“¹⁾ E' galliai bardusok' őseinkkel bárminő kapcsolatáról vagy csak szót tenni, véleményem szerint balgaság volna. — Igen, de van Paulus Diaconus' Festusbóli kivonata szerint a' *bardus* szónak más lexicalis értelme is. Szerinte latinban *bardus* annyi mint esztelen, bolond. „*Bardus stultus, a tarditate ingenii appellatur. Caecilius: Nimis audacem nimisque bardum barbarum.* — *Trahitur autem a Graeco, quod illi βαρδὺς dicunt*“²⁾. Ez ugyan jó viz lenne ellenzőink' malára, ha a' keresztény imádságról hinni, vagy csak fölteni lehetne, hogy a' pogány őseket bolondoknak nevezze. Illy türelmellen gyalázó kifejezésnek nem lehet imádságunkban helyt adni, már csak azért sem, mivel azon nép' kegyelele önnön maga által sértetett volna meg, mely őseinek erős jeleseit imádva tisztelé; — nem lehet helyt adni továbbá ily modornak: mert a' kérdéses korban gyengédebb bánást tételezett föl a' pogányságra hajlandó magyar nép' kereszténységei édesgetése, semhogy rágalom- és gúnyszavakkal illetessenek imádott ősei. De mit is keresne magyar imádságban egy értetlen római szó, mely eredetikép görög növény létére Latiumban sem nyert honosulást, 's Caecilius- meg Noniusnál mutatkozik csak némi gyenge vonásban? — Hagyjunk föl ily magában képtelennek nyilvánuló taglalgatás' czáfolatával.

Bárdosokra szeretné talán a' parthus eredetgáncsolója magyarázni e' szót, bárdtól, szekerczétől keletkezettnek állítván „valamint az ijtól nyerék az ijászok vagy jászok nevüket: azonkép hivatathattak a' magyarok bárdjaikról bárdosoknak“. Megengednök mi is a' származtatás' lehetőségét, ha ily jelentésű névnek az ősrégiségben vagy csak parányi nyoma csillámlanék föl. A' jász név majd minden nyelvre lefordítva mint nemzet' neve századok söt ezredek óta élten él; a' magyarok' bárdjoktól hivatásáról ellenben mély hallgatás uralkodik; fegyvernemeik és harczolásmódokról pe-

¹⁾ Pauli Diaconi Excerpta ex Libris Festi de Significatione verborum, et Sexti Pompeii Festi Fragmenta Librorum de significatione Verborum. Lipsiae, 1832. in 4. Part. I. pag. 28. Cf. Part. II., pag. 349.

²⁾ Ugyan ott.

dig olyat tanítanak az egykoru hiteles iratok, miből bárdal vivásukra erőködve sem huzhatni gyámokat. Az Árpáddal egykoru Bölcs Leo görög császár bizonyára csak kardot, ívet és kópját (lándzsát) ad a' mellette frigyeskint hadakozó, annálfogva színről színre ismerte magyarok' kezébe, így írván *Tacticájában*: „*Armanitur vero frameis, loriceis, arcubus, hastis; quare complures eorum duplicia in praeliis arma gestant, humeris quidem hastas ferunt, arcum vero tenent manibus, et tam hoc quam illis, pro occurrentis necessitatis ratione utuntur: at in receptu adversus persequentem hostem arcubus excellunt*“¹⁾. Hol van itt a' bárdnak, mint kitünő fegyvernek nyoma? Az őskorban nem annyira vivó hadi szerszám, mint hatalom- és diszjelűf, béke időben szinte védeszköz gyanánt használtaték magyaroknál a' bárd, balta, szekercze, fokos, csákány és buzogány. Szent László király' azon képei, melylyek I. Lajos, Mária, Zsigmond, Albert, Hunyadi János, I. Mátyás stb. királyok arany meg ezüst pénzein veretvék, mindig jobbkezen hosszunyeli szekerczét vagy bárdot viselve tűnnek elő.

Különösnek látszik nekünk is, — őszintén bevalljuk — a' partusnak *b* betűveli iratása; de nem egészen meglepő, miután az agg régiségben nemcsak, hanem műveltebb korunkban is akadhatni minden lépten nyomon ily betű-cserére. Az imádság' írójának régi történetekbeni járatlansága és írásmódjának német ajakhoz közelítése okozhatá könnyen e' változatot. Keleten is tűnnek föl hasonló példák. A' régi Armeniában, Kartsch és Chorazán között, nagyszerű romokat mutató *Bardes* város, ugyan oly nevű folyónál mai napig létezik²⁾, mit a' parthusoknál egyébtől aligha hozhatni le. Isidorus Characenus szerint virágzott Parthiában *Barda* nevű város³⁾, mely Ptolomaeusnál *Parta* névvel jelöltetik⁴⁾; s ennek helyére Reichard a' most Perzsiában fekvő *Bardan*-t tűzi⁵⁾. Mellyik már e' kettő közül a' hibátlan írás: ki fogja megítélni? Annyi bizonyos vagycsak ebből, hogy ingadozó volt maga a' parthus név' kimondása és iratása is.

¹⁾ Kollár Ad. Fr. *Historiae Jurisque Publici Regni Hungariae Amoenitates. Vindobonae, 1783 in 8. Vol. I, pag. 28, 29.*

²⁾ Ritter Carl, *Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1843. in 8. I. Abth. S. 405. cnf. S. 409.*

³⁾ Isidori Characeni, *Mansiones Parthicae. pag. 8.*

⁴⁾ Ptolomaei *Geographia. Lib. VI. cap. 4.*

⁵⁾ Reichardi *Thesaurus Ant. Geographiae Persiae. Jahrbücher der Literatur Wien, 1837. Bd. LXXVII. Anz. Bl. S. 8.*

A' „parthus“ név, meggyőződésünk szerint nem levén magánál a' parthus népnél divatozó nemzeti nevezet, — épen úgy, valamint ismeretlen napjainkban a' cserkeszek előtt a' cserkesz név; mert ők magukat saját nyelvükön felekezeteik szerint, besenyő, jász, kún, magyar stb. néven nevezék; — nem csuda tehát, ha a' görög és római classicusokban járatlan imádságírója régi traditionalis sejtelmek' sűrű fátýolán át nézve határozatlan hanggal élt a' kijelölni szándéklott ősök' nevezésénél; a' minemű határozatlanság imádságunk' hitelét más oldalról még jobban emeli. Lehetlen tehát, bizton állítjuk újabban is, e' szót egyébként venni parthusnál¹⁾.

wemoagouc. Olvasandó: vemagyuk; mostani kiejtés: imádjuk. A' halotti beszédben: *wimagguc*; *vimagguc*; *wimaggomuc*; *wimaggonoc*; *wimadsaguc*. vimádjuk; vimádjának; vimádságuk.

¹⁾ Megfoghatlan bárgyuságot, de egyszersmind képtelen ráfogást tanusít Repiczky János tanár ur, midőn az Uj M. Muzeumban Parthiai kutatásim ellen közölt szanskrit gyarlóságai közt azt is állítja, miszerint én némi imádság' egy szavára alapítam nemzetünk' parthiai származását. Merő valótlanság! Fölhozám Keleti utazásomban (II. köt. 163—165. lap), többi közt, hogy a' X-dik századi történeti énekben parthusoknak, továbbá Urzeoli Péter XI-dik századi életirójánál parthinusoknak hívatnak a' magyarok. Ezek, úgy vélem, mindenki előtt oly nyomós történeti adatok, miket ignorálni nem szabad. Jól tudom, annak örvendne a' napjainkban fejét magosra fölemelte, minden őstörténeti nyomozások ellen gúnyos rágalmakat szóró Finn iskola' hű apródja, ha őseinket, kiket ők (talán csupa fajszeretetből) annak nevezni nem hajlandók, a' Jegstengertől ide vanczorgott, medvebőrbe burkolt éhes csöcseléknek hirdetném. Az efélékről azonban majd más alkalommal Magyar őstörténeti tanulmányimban tüzetesen, most csak az általuk működésünk elenében nyilvánított gúny-szótárt közöljük, melyenek: ÁBRÁNDOK; AGYRÉMEK; ÁLOMLÁTÁSOK; DÖRESEGEK; NAGY NEVEK UTÁNNI KAPKODÁSOK; PHAETONISMUS 'stb. Gyönyörű czimfűzér, melyből még csak az örülség és naplepis hiányzik! Méltó ösztönül szolgálhatnak nekünk az ily dicsőítések, mikép éjjel nappal tanulva őseink dicső multját továbbá is kutassuk. Ha a' PestíViszhangok' élczeskedő írójától hallanánk ilyeneket, mosolyra könnyen fakadnánk; de miután tudor, tanár, titkár, bibliothekár 'stb. czimekkel és javadalmakkal elárasztott oly írótól pattantak ki, kinek első rangu voltát egész iskola hirdeti, 's az igaz aranybulla föltalálójának tartatik az Uj M. Muzeumban: tudományos viszonyaink' ziláltságán méltán fölsohajt minden jó érzésű 's izlésű hazafi.

A' lehellő *v*-nek régieknéli miként használatát Révai a' héber nyelvből bőven kifejtvé¹⁾ azokat ismételni fölösleges volna.

e se ul we c. Összetett, az *es* azaz: ős, és *eulwec*, azaz: elvek vagy elők-ből. Az *ős*, hajdan különféleképp iratott. Az *Ósi* nevű Veszprém megyei falu az 1009-ki oklevélben *Osi*; 1082-ikiben *Euse* és *Eusi* formában jö elő²⁾. A' halotti beszédben: *is*; ekkép: „*isemucut adamut*“ azaz Ösemüköt Ádámot; tehát *cus*, *is*, *os* változó, itt végre negyedik alakban *es* iratással jelen meg az *ős* szó. A' magánhangzóknak fölváltása keleti nyelvekben igen közönséges. Maga az „*örök*“ és „*öröm*“ szó, melyet ma már változatlanul birunk, még a' XV-ik század végével készült emlékeinkben „*erek*“ és „*erem*“ alakban mutatkozik; nevezetesen sz. László kir. legendájában szüntelenül ekkép fordulnak elő³⁾. Az *eulwec*. azaz: elők, szinte ingadozó iratást visel a' régiségben, és nem csuda, miután többféle hajtogatással maiglan *eleink*, *eldődink*, *elődink*, *elveink*, *előink*, ugyanazt jelentő szavakkal élünk.

Már a' mi az őselők' erős szent jeleseinek imáadását illeti: megbecsülhetetlen emlék jutott ránk e' mondatban, a' magyar pogányvallási szertartásról. Világosan fejeztetik itt ki a' szent jelesek' imádása; mely szokás kellő vizsgálódások nyomán ugyancsak a' parthusokkal hozza kapcsolatba őseinket. Nem más, mint épen a' parthusoknál divatozott oly szokás, melyszerint jeles elődeik, vezérek és királyaik, kik nagyszerű jótéteményeikkel a' nemzetre dicsőséget és boldogságot árasztottak, isten gyanánt tiszteltetnének. Ekkép tisztelik és imádnak a' Parthusbirodalom-alapító I. Arszákot, ki a syro-makedói járom' leráztával fáját dicsőségre, méltóságra és jólléti tetőpontra emelé. Nemesak ő, hanem maradékai iránt is oly hű ragaszkodással viseltetik majd 500. év leforgása alatt, hogy senkinek másnak, mint egyedül Arszák' (ország) véréből származottnak adák kezébe a' legfőbb hatalmat; királyi aranyszékét ép oly nagy gondnal 's hű buzgalommal őrizék, mint később a' magyar nemzet bámulandó ragaszkodással viseltetik fejdelme' koronájához. Halljuk csak e' vallásos érzelemről Ammianus Marcellinust, mit ír a' birodalom-alapító I. Arszákról: „*Certatimque Summatum et vulgi sententiis concinentibus, astris (ut ipsi existimant) ritus sui consecratione permistus est omnium primus. Unde ad id tempus Re-*

¹⁾ Révai N. *Antiquitates Literaturae Hungaricae*. Vol. I. pag. 204. seq.

²⁾ Fejér, *Codex Diplomat. Hung.* Tom. I. pag. 289, 455.

³⁾ Tudománýtár. Budán, 1834. I. köt. 217, 219, 220, 223, 228. stb. lapok.

ges ejusdem gentis praetumidi, appellari se patiuntur Solis fratres et Lunae: utque Imperatoribus nostris Augusta nuncupatio amabilis est et optata; ita Regibus Parthicis abjectis et ignobilibus antea, incrementa dignitatum felicibus Arsacis auspiciis accessere vel maxima. Quam ob rem NUMINIS EUM VICE VENERANTUR ET COLUNT, eo usque propagatis honoribus, ut ad nostri memoriam nonnisi ARSACIDA is sit, quisquam in suscipiendo Regno cunctis anteponatur: et in qualibet civili concertatione, quae adsidue apud eos eveniunt, velut sacrilegium quisque caveat, ne dextera sua Arsacidam arma gestantem feriat vel privatum⁽¹⁾.

Az ember-imádásnak élénk nyomára találhatni mai nap is a Tigris folyón túl, déli Kurd-istannal határos Luristanban, maguknál a' khermanshahi kurdoktól csak szójárásban különböző kurdoknál, kikről beszéli 1838-ban Rawlinson angol utazó, hogy, jöllehet valásukra nézve az Ali-illahi felekezethez tartoznak, azonban anthropomorphiták, azaz emberimádók, és sok helybeli, a' mahommedán kor előtt megrögzött szokásokat követik. Mohammed és a' Korán iránti tisztelet náluk szembetűnőkép' hiányzik. Vallásos buzgalmuk egyetlen fő tárgya az általánosán tisztelt nagy szent, kit „*Baba Buzurk*“ azaz nagy apának neveznek; 's ezenkívül még néhány szent emberek, kik az Istenség' élő képviselői gyanánt tekintetnek; az ezeket környező tanítványokat is majdnem istenként tisztelik. Azon hegyláncz, (mondja tovább Rawlinson) hol Baba Buzurk van eltemetve, „*Kuh Bawalin*“ azaz Kőbálvány nevet visel⁽²⁾.

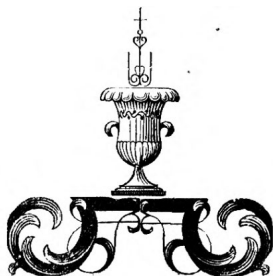
¹⁾ Ammiani Marcellini Rerum gestarum, qui de XXXI. supersunt Libri XVIII. Lib. XXIII. cap. VI. — Vide Scriptores Historiae Romanae Latini Veteres. Haidelbergae. 1743, in fol. Tom. II, pag. 523. — A' parthusok nyelvének magyarokévali azonságát fényesen bizonyítja az Ország (Arsaces) néven kívül az is, hogy a' parthus országlók által Örményszág' kormányzékébe ültetett fejedelmek Alországnak, vagyis az örmény nyelv grammaticai kellékéhez képest Valarsaknak hívtak. A' híres örmény tudós Ciribedi Chahan, ki a' legrégebb eredeti hajk (örmény) emlékekből voná értekezéseit, írja: „Arsace-le-Grand établit son frère Valarsace ou Valarsa G sur le tronc d'Arménie, l'an 152 avant l'ère vulgaire“ (Chahan de Ciribedi, Recherches curieuses sur l'Histoire Ancienne de l'Asie. A Paris, 1806. 8-o. pag. 231). Elég ujmutatás lehet vagy csak ez is azon szörszálhasogatóknak, kik a' régi neveknél egy betű különbségben helyezik gyenge elveik, 's hibás rendszerük herkulesét.

²⁾ Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1840, in 8-o. Band VI. 2. Abth. S. 217, 340. Hazánkban is fordulnak elő már XI. és XII-dik szá-

Kéttelenül a' parthusoktól maradt el a' lurok e' vallásos szokása, valamint ép onnan hozott e' szertartást követék a' pogány magyarok még Pannoniában is.

Ezen szokáson kívül számtalan nyomaira találhatni pogány őseinknél a' parthus hitbeli czeremoniáknak; mik olyan származásunk' csalhatalan bizonyyságaiként tekintendők; de azokat, mint már nem a' tárgyalt szónak taglaló magyarázatához tartozókat, mellőzvé, az olvasót Keleti utazásomhoz kapcsolt Parthiai kutatásim' megolvasására utalom.

zadi oklevelek szerint Kő-bálvány nevű határhelyek. Lásd Magyar-Nyelvkincsünk Szótárában 77. lap.

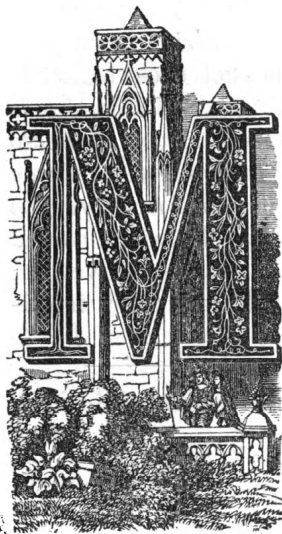

16. §

og tala azon nep colombuc papa uruc ygeiuel morouz-
zuc 7. sor.

az az :

ogy tala azon nép Colombuk pápa urnak igéivel megőrizzük.

ásod része ez az előbbi mondatnak, oly föltételt magában foglaló, hogy t. i. ha nem imádjuk a' parthus ősök' szent jeleseit: úgy talán azon (parthus) népet megőrizzük, (értetvén: a' kárhozattól) és pedig Colombuk pápa ur igéivel, azaz imádságával.

E' sorok' fölvilágosítására szükség tudnunk legelőbb is

„Colombuk pápa ur“ név vajjon kire vonatkozik? Hogy ezt megfejtessük: következő világosítás előrebocsátandó:

Szokása volt a' középs századoknak, némely keresztnéveket oly változatokkal használni, hogy azok az eredeti martyrologiaihoz csak fő hangokban hasonlitanának. E' játékszerű változtatás, eredett bár az ismeretesebb régi neveknek az ismeretlen ujak' helyébe tételétől, vagy a' nép' nyelvére lefordításából 's más hasonló okokból: az eredményre nézve mindegy; annyi bizonyos, hogy főleg őseinknél a' nevek' ilyen változtatása, nem mondjuk torzítása, — a' XI, XII, és XIII-ik századokban gyakorta fordul elő. Épen effélék közé tartozik Kálmán királyé.

Ezen király' neve krónikáinkban állandóul „Colomanus“ for-

mában használtatik, pénzein is ekkép olvasható. Találtatnak azonban oly föliratu pénzei is, melyeken „COLVMBANVS RE“ áll¹⁾. Hogy e' változat nem véletlen vagy a' bélyegmetszők' tudatlanságából eredő: bizonyítja II. Orbán pápának ugyanazon királyhoz 1096-ban írott így kezdődő levele: „*Vrbanus Episcopus Sercus Seruorum Dei, dilecto in Christo Filio COLUMBANO, magnifico Vngarorum Regi*“²⁾. A' Columbanus és Colomanus név' azonegy volta tehát kétségen kívüli. Ezen előzmények után már most térjünk a' tárgy' velejére.

A' XI-ik század' beálltával, Europa' keresztény népeinek a' szent föld felé sovárgása már annyira elhatalmazott, sőt szenvedélylyé vált, hogy szent István korában zarándok csapatok vonulnának honunkon által a' megváltó' sirjához messzi tartományokból, jelesen Francia- és Olaszországból, kecsgetve azon szíves fogadás által, mellyel szent István király a' dicsőített földre menőket megtisztelē: mint e' részben hiteles tanúságot nyújt Rudolfus Glabrus akkori író, ekkép beszélvén első királyunkról 1007-ik évre: „*Isto igitur tempore Ungarorum gens, quae erat circa Danubium, cum suo rege ad fidem Christi conversa est. Quorum regi Stephano ex baptismo vocato decenterque christianissimo dedit memoratus imperator Heinricus germanam suam in uxorem. Tunc temporis ceperunt pene universi, qui de Italia et Galliis ad sepulchrum Domini Hierosolimas ire cupiebant, consuetum iter, quod erat per fretum maris, omittere, atque per huius regis patriam transitum habere. Ille vero tutissimam omnibus constituit viam; excipiebat ut fratres quoscunque videbat, dabatque illis immensa munera. Cuius rei gratia provocata innumerabilis multitudo tam nobilium quam vulgi populi, Hierosolimam abierunt*“³⁾. De nemcsak Frank- és Olaszhon, hanem Albion szigetében is kerekedtek föl Jeruzsálembe Magyarországon keresztül utazandók. Ilyen zarándokló vala többi között *Colomanus* nevű, skót királyi vérből származott férfi, ki mielőtt céljához jutva Magyarhon' határit elérte volna: 1012-ik évben,

¹⁾ Rupp Jak. Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. Árpádi korszak. Budán, 1841. 4-r. 42, 43. lap.

²⁾ Menard, Histoire de la Ville de Nismes. 4. Tom. I. Preuves. pag. 25. Cf. Fejér, Codex Diplomat. Hungariae Ecclesiast. et Civilis. Budae, 1829. in 8-o. Tom. I, pag. 15.

³⁾ Pertz Georg. Henr. Monumenta Germaniae Historica. Hannoverae, 1846. in fol. Scriptorum Tom. VII. Rudolfus Glabrus, Histor. Lib. III, cap. I. pag. 62.

az akkori osztrák örgrófságban, Stockerau kis városnál mint kém a' gyanakodó néptől megfogatván, fölakasztatott. Kiviláglott Coloman' ártatlansága később, nemcsak, hanem még a' szabadban függő test több csudákat idézvén elő, a' buzgó nép által azon környéken szentnek ismertetett meg; minélfogva ünnepélyesen Mőlkebe vitették a' szent tetem, bámulatos csudatetteit ott terjesztendő. A' hir csakhamar szárnyra kapván, még sz. István uralkodása alatt bejutott az uj keresztény magyarokhoz, kinek halála után Péter király' eszközzésére, de nem kis erkölcsi kényszerítéssel honunkba hozatott. Mindazáltal később ismét vissza helyezteték Mőlkebe, mert a' honban előállott nagy szárazság, szük termés, éhség és ezt nyomban követő rendkívüli halandóság annyira rémiték a' népet, hogy elveszéstől tartanának, azt vélvén mind ezek okának lenni, hogy a' szent tetem Isten akarata ellen majdnem erőszakkal hozaték el rendeltetése helyéről, mint ezen dolgokat Colomannus egykoru életírója Erchinfrid mőlki apát bőven elbeszéli¹⁾. De halljuk magukat az agg krónikákat beszélni. Konrád mőlki apát' évkönyveiben áll: „*Anno itaque ab Incarnationis Domini MXII Beatus Cholomanus suspensus in Stocherave coelos adiit, temporibus H(enrici) Regis, qui Dux fuerat Bajoariae, sed III. Ottoni Imperatori successerat, Marchiam quoque Austriae tenente Heinrico tritavo vestro. Per annum vero integrum et dimidium in patibulo pendens incorruptus, signis clarificatus deponitur, et ibidem sepultus tantundem temporis inplevit. Peracto itaque post Passionem Ejus triennio, miraculis iterum proditus levatur, et in Monasterio nostro, degentibus adhuc ibi Canonicis, a Maingauda Aeinstatensi Episcopo tumulatus est. Hic autem H. Marchio duravit per annos circiter XL. usque ad tempora Petri Regis Ungarorum, qui Sancto Regi Stephano successerat. Istius Petri precibus et minis circumventus Poppo Treviriensis Archiepiscopus, frater Marchionis, obtinuit a fratre suo, ut mitteret in Ungariam ossa Beati Cholomanni, quae tamen postea Ungari, pestilentia et fame compulsi, reddiderunt*“²⁾. Ugyanazon szentnek életírásában olvassuk: „*Corpus ejus sub Petro R. in Hungariam transfertur, inde rursum ad Melicense Mona-*

¹⁾ Kollár Ad. Fr. *Analecta Monumentorum omnis aevi Vindobonensia*. Vindobonae, 1761. in fol. Tom. I. pag. 843. seq. Cf. Inchofer Melch. *Annales Ecclesiastici Reg. Hungar.* Romae, 1644. fol. ad. h. an.

²⁾ Conradi Abbatis Melicensis *Breve Chronicon*. In *Pez Hier. Scriptores Rerum Austriacarum veteres ac genuini*. Lipsiae 1721. fol. Tom. I. col. 291, 292.

*sterium refertur*¹⁾). Minden tetemrészei azonban nem vitettek el hazánkból, mert koponyája hiteles adatok nyomán 1517-dik évig a' székesfejérvári egyházban őriztetett, bizonyára az ottani örkanonok gondviselése alatt, kinek birtokához tartozott egykor a' Szalamegyei *Galambok* nevű, kéttelenül e' szentnek nevérol már a' XI-dik században Kolumboknak nevezett falu, honnan Miksa császár által helyeztetett Mölkbe, mint a' monostor krónikájának következő szavai bizonyítják: „*MDXVII. — Maximilianus Imperator fuit hic Andreae Apostoli, et plura Monasterio dare donaria, praecipue Caput Sancti Colomanni (quod est in Alba Regali Hungariae illuc tempore guerrarum deductum, et eidem a majoribus remittere polliciti sunt) de Hungaria Mellicium* (supple: translaturum promisit), *praetendit et se renovaturum Sancti Colomanni sepulchrum*²⁾). Ennyi hiteles adatok után nem lehet kétségbe hozni Kolumban vértanunak, mely imádságunkban Colombuk papa urnak mondatik, honunkbani, kivált a' XI-dik század alatt nagy tisztelését, 's a' kereszténységnek Istennél hathatós, egyszersmind csudatevő közbejárásáérti esdeklését.

Jutott tehát a' magyarok' közelebbi ismeretére, kereszténységük' már első éveiben oly csudatevő szent, kinek hiedelmük szerint Istennéli közbejárása, hathatós imádsága által, az örök kárhozat' küszöbén álló parthus pogány őseik megszabadulhattak, az elenyészhetlen világosság' országába bejutandók, Istent színről színre látandók. Imádságunk a' körülmények- és nép' fogalmához levén alkalmazva, meglepő-e, ha nem más, mint épen ezen szent említetik közbejáróul, miután ugyanez volt, kinek csudatetteit a' magyarok is legközelebbi időkből hitték és több esetekből megismerni tanulák? kivüle nem is levén a' honban annyi közismeretre jutott szent. Nevének ilyen elváltoztatását nem vehetni magyarításnál egyébnek. Colomanusból lön legelőbb Columbanus változat; ebből, mint a' Stepan és angel szónál láttuk, a' végtag' elhagyásával: Columban, végre Columbak. Maga az angol nép is használt e' névnél hasonló rövidítést. Stanihurst írja Hibernia történeteiben egy másik Columbanus nevű szentről régi kutfőre hivatkozva: „*In eandem sententiam scribit Ionas, in vita D. Columbani, cap. 2. Columbanus, qui etiam Columba vocatur, in Hibernia ortus est*³⁾).

¹⁾ Vita S. Colomanni Martiris. Apud Pez, op. cit. Tom. I. col. 102.

²⁾ Chronicon Monasterii Melicensis. Apud Pez, op. cit. Tom. I. col. 279.

³⁾ Richardi Stanihursti Dublinensis De rebus in Hibernia gestis, Libri quatuor. Antverpiae, 1584. 4-o pag. 246.

Időnkint és minden népeknél divatozott a' martyrologiai nevek' sajátsterü változtatása. Így lőn nálunk az *Andreas*-ból: Anda, Andor, Andoreas, András, Andris, Endus, Ender, Endre, Bandi; *Benedictus*-ból: Bank, Bankó, Beke, Bencze, Bene, Benedek, Benke, Benkö, Benő; *Conradus*-ból: Göncz, Gönczöl, Koncz, Kunczil; *Franciscus*-ból: Fercsi, Ferencz, Feri, Ferked, Ferkó, Ferkő, Frank, 's talán Fancsika is; *Georgius*-ból: Gyerő, György, Gyura, Gyuri, Gyurk, Gyurka, Gyurkó; *Jacobus*-ból: Ják, Jakab, Jákó, Jakon, Jakus; *Joannes*-ből: Jancsi, Jani, Jankó, Jano, Jánok, János, Iván, Tiván; *Josephus*-ból: Isep, Iseput, Isop, Isu, Jósa, Jósef, Josika, Jóska; *Ladislaus*-ból: Laczi, Laczk, Laczka, Laczkó, László, Lazla; *Ludovicus*-ból: Lais, Lajkó, Lajos, Lois; *Michael*-ből: Micsk, Mihály, Mika, Mikó, Misa, Mise, Misi, Miska; *Nicolaus*-ból: Miklós, Mikulás, Nika, Nikla, Nikó, Nikola, Nikos, Nyikos; *Petrus*-ból: Pete, Péter, Peti, Pető, Petor, Pénter; *Stephanus*-ból: Csepán, István, Istók, Pista, Pisti, Stefán, Stipán, 'stb. 'stb. Ha íróink felényi időt fordítanak a' maiglan parlagon heverő magyar Onomasticon kidolgozására, mint a' mennyi erővel nyággatják az őstörténeteink' tárgyában soha eredményhez nem vezető ural-altai (?) különösen finn nyelvek' kérdését, sok vastag homály eloszlatnék nyelvünk, főleg helyneveink körül; nem tetszenék akkor különösnek a' Columbanus név Kolombuk vagy Kalambokkali értelmezése. Ép oly magyarított ez mint: Bartók, Bertók, Gyurk, Laczk, Istók, Petók 'stb. föl is találhatik helyneveink közt igen jól magyarosított alakban. Létezik Zalamegyében *Galambok* nevű helység, mely most a' pesti papnövelde intézeté, egykor pedig a' fejevári custodiatu birtokához tartozott 's már 1019-iki okmányban Kolumbok néven jő elő. Mi természetesb, mint hogy a' Columbanus azaz Kolumbok vagy Galambok szent emlékezetére 's tiszteletére jelölék ekkép első tulajdonosai. Pezsegnek helyneveinkben a' magyarosított martyrologiai nevek, melyeket, ámbár magyarul hangzanak, kellő történeti vizsgálódások nélkül meg nem fejthetünk, vagy hibás értelmezésre kénytelenítünk szorítani.

Engedjük bár meg a' Columbuinak Columbanus vagy Colomanus skót szentteli azonságát: de, mikint lehet az, hogy pápának neveztetik imádságunkban, holott ő nem vala egyéb királyi vérből származott szentföldre törekvő zárandoknál? Ilyen ellenvetés keletkezhet az olvasó elméjében. Ezen nehézséget is megoldja a' régiség' ismerete. Du Fresne' megbecsülhetetlen Glossariumában a' „Papa“ szó alatt fölhordatnak azon régi példák, mikből kiviláglik

e' czimnek közönségesen a' püspökök 's más egyéb előkelő, sőt közrendű papokra is általában alkalmazása, kiváltkép a' keleti egyházban. Miután Du Fresne megjegyzné a' nyugotiaknál kizárólag a' római pápáktól czimeküli használatát, bizonyosnak állítja másrészt, miszerint rang nélküli papok, egyszerű szerzetesek és vértanúk is nevezettek pápáknak. „*Eodem vocabulo (ugymond) afficitur Mammarius Africanus martyr in Actis ejusdem to. 4. Analect. p. 94. „Est qui tibi pro nobis respondeat Mammarius Papa noster;“ qui tamen Episcopus non fuisse videtur, cum hunc titulum omittat passionis illius scriptor. Idem quoque tribuitur nomen Antonio presbitero in Actis SS. Juliani et Basilissae ibid. pag. 104. laudatis: „Tu es Antonius, quem Papa m suum isti testantur“¹⁾. A' magyar „pap“ e' szóval azonos jelentésű, eredetileg atya, atyaság kifejezést előállító. Eleinknél még a' XVI-ik században is az egyszerű pap értelmezésre használtatott a' pápa nevezet, mint a' nemzeti Múzeum 1516-iki 12-ed rétű imádságos kézirat könyvében áll a' 30-ik levelen: „*Voltth egy papa. ky mykoron. halalara Jutoth uolna. kere egy kaplanath. hogy ev erele. az pater nostert. háromzer. megh mondanaya. ez kaplan. erremest. felfogada. kynek monda az papa. mykoron. az elso. paternostert mondod. mondyad ez Imadsagoth*“²⁾. A' latin „pontifex“ is hasonlóul igen tág értelemmel használtatott magában honunkban is. Némi 1156-iki oklevélben olvasuk: „*Venerabilis Pontifex Martirius Strigoniensis Archiepiscopus*“³⁾.*

Colomanus zarándok, vértanu, csudatevő szent, az akkori fogalom szerint bizonyára legméltóbban mondathatott pápának, annál is inkább, mivel csudatevő igójével üdvösséget is eszközölhetett.

E' czikben foglalt soroknál némi nyelvi különösségek is mutatkoznak, milyen:

o g. Világosan *ogy*, vagy mostani kiejtéssel *ugy* szócskát adja. Régente *ogy-nak* mondaték; igazolni látszik ezt a' *hogy, hogyan* kérdő igécske: melyre a' válaszoló *ogy, ogyan*.

t a l a; most *talán*. A' bécsi ó testamentomi codexben „*talán tal*“ forte; kétszerezve mint most ejtjük: *talántalán* vagy *talántán*. Amannak másodika imádságunk' *tala*-jához legjobban közelit.

¹⁾ Du Fresne Car. Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Latinitatis. Basileae, 1762, in fol. Tom. II Part. I. pag. 67, 68.

²⁾ Tudományos Gyűjtemény 1835. X. köt. 105 lap.

³⁾ Fejér G. Codex Diplomaticus Hungariae Eccles. et Civil. Budae, 1829. in 8-o Tom. II. pag. 138.

azun nép. Főnebb *nyp* olvastatik; írásmódi ingatagság a' *nép* kitételére. Itt az első esetnek harmadik helyetti használata mutatkozik ismét, „népet“ helyett.

ygei wel. Ige vagy imádság értetik alatta. A' bécsi ó testamentomi codexben *Vge*, verbum; *Üge*-nek olvasandó. A' *beszéd*, *ige*, *szó*, úgy látszik, mind különböző saját értelemmel birt egykor nyelvünkben. Az „ige“ nemcsak szót, hanem valamely természet fölötti állapotot előidéző hangejtést is jelentett; bizonyosság erre az: igézés, igéző, megigézni: incantatio, incantatrix, incantare. A' finágazatu népek, jelesen a' finmarchi lappoknál találtatik ily értelmű nyoma e' szónak; náluk ugyan is „*juoige*“ bűvös, jós verseket, igézetet (*carmina magica*) jelent. „*Artis Magicae Misteria, atque Juoige rite canendi — edocebant*“ ezt írja Leem¹⁾). A' csudatévő Columbán szentnek igéje, keresztény értelemben imádsága, eszközölhetett tehát akkori fogalom szerint megőrzést, szabadulást a' kárhóztól.

morouzzuc. Ritkán fordul imádságunkban elő szórövidítés; itt azonban, és az utánna nyomban következőnél világos, *megőriz-zük* szót adja ez.

¹⁾ Leem Canuti, De Lapponibus Finmarchiae, eorumque Lingua, vita, et Religione pristina Commentatio, Hafniae, 1767, in 8-o. pag. 421.

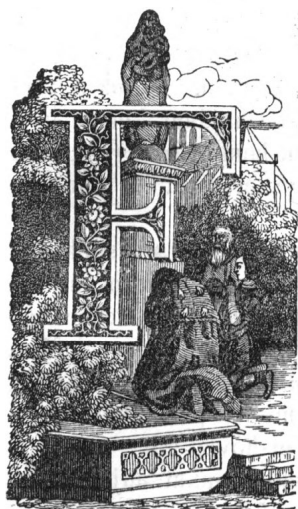

17. §.

**z mzentuzt ultulmaul z rezytelie wegtulu haználnunc end-
wejitunc el z urunc. 17, 18, 19 sor.**

az az: •

*és megszentözött oltalmaal is részitelje végtülü használnuk üdvezi-
tönkkel és urunk(kal).*

olytatik ezekben az indokolás, miért ugyan-
is a' szent jeles ősök' imáadásától eltérje-
nek az igaz hivek. Ugy talán, folytatja itt:
megszentölt oltalmával is résziteli, azaz
részesíti őket; 's így végtülen, azaz vég-
re, használnuk üdvezitönkkel és urunkkal.
Nintha mondanók: Ugy nemcsak megöriz-
zük a' kárhozattól, hanem szent oltalmába
is veendi Isten őket, és így végre haszn-
álnuk nekik. Ez véleményem szerint igaz
értelme, e' kissé homályos szerkezetű
sornak.

mzentuzt. Rövidített szó: meg- és
szentölt, azaz szentözött vagyis szentölt helyett. Régi hajtogatás
formája ez, az: aranyozott, ezüstözött, vasazott 'stb. maiglan az
aranyolt, ezüstölt, vasalt-tal egy értelmet hordó szók' hasonlatos-
ságára. Már említők főnebb, hogy az ige-hajtogatások tetemes vál-
tozásokon mentek keresztül. A' cselekvők' *al, el, ol és az, ez, oz*
ragai határozottabb 's szabatosb alkalmazást nyervén nyelvünk fej-
lődésével: némelyeknél megmaradt mégis elegyesen és értelem-
változtatás nélkül mind a' kétféle rag: míg másoknál az ismétlési
értelmet öltvén föl, határozott megkülönböztetést vonnak maguk
után. Elegyesen egy értelmezésre használatnak például: borsol,
borsóz; ezüstöi, ezüstöz; körmöl, körmöz; öklel, öklöz; porol,

poroz; sorol, soroz; vasal, vasaz; és az ebből formált igék. A' szent-öz, ekkint azonegy a' „szent-öl, szent-öz-ött, szent-öl-t“ igével.

ultulmaul. Főnebb áll: hatolmaal, hatalmával jelentéssel a' *e* és *o* hang nélkül; itt is lágyan: oltalmaal olvasandó, oltalmával helyett; mely kiejtés nyelvünknek régiségeinkből kitünő, egyik, de csak mint megjegyeztük, dialectusbeli tulajdona.

z. Régi írásmód és, meg *is* jelentésére; itt *is*-nek vétetik, az az: mi annak veszszük; mert hajdan az *és* meg *is* között nem létezett különbség; bizonyítja sz. Margit' legendája, hol az *ismét* 'szócska *ees meeg*, azaz és-még elválasztva iratik, és meg-nek mondanód, miből az *ismét* keletkezett.

rezytelie. Régiségeinkben mindenkor használt *rez*, azaz rész gyökszóból alakul a' *rezyt*, azaz részit; ebből: *részitel*, azaz részesit; *részitelje*, részesítje, részíti helyett. A' cselekvő igék' hajtogatásának kétféle modorja most is él az: *itja* és *iti* ragokban, melyeket a' magánhangzók' minőségéhez képest veszik föl, például: fordítja, hasítja, tanítja; és: bőviti, könnyíti, szépíti; mik azonban vidékeken, összezavarva ekkép is mondatnak: fordíti, hasíti, taníti 'stb. Könnyen keletkezhett azért a' részíteli helyett részitelje, miután tanoytanám, tanoytanád, tanoytanaya; tisztelneye, mondatott. A' halotti beszédben olvassuk: „*ogyun neki — mend iorben rezet*“ azaz: adjon neki mint jóban részt. Itt is *rész* a' gyök.

wegtulu. Mint főnebb „*tulu*“ talán helyett, úgy ez „*végtülen*“ szót állítja elő. Mondjuk ma is: végtülen végig, és: végtülvégig.

haznalnunc eudweztunc el z urunc. E' mondat' szokatlan szókötésére nézve tehetünk főleg észrevételt. Az értelem kívánja, miszerint az „*üdvezitönk*“ *el* ragját az „*urunc*“-hoz is oda értsük, mintha mondanók: üdvezitönk- és urunk-kal. Ha e' külön választva álló *el* rag valóban mind a' két szóra kiterjed, úgy benne nyelvünk' egy rég elrejtett gyöngye hozatik napfényre, még több adatokkal is gyámolítva fölvilágosítandó.

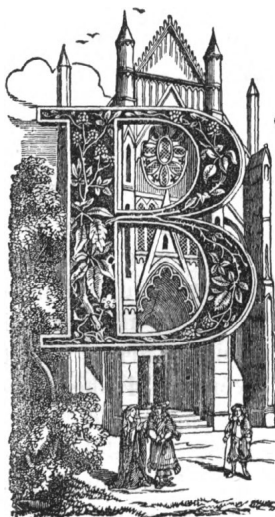

18. §.

terd aluan marteruc z a goler ur eneceul aleluia 19, 20. sor.

azaz:

térdállván martérok és a' Gölér ur énekével Aleluja.

efejezve levén az imádság' másod részének derékbeszéde, ezekben intetnek a' hivek, hogy a' vértanuk és Gelérd püspök' énekét zengvén, térdenállva mondjanak Aleluját. Az érintett énekek azonban már most ismeretlenek előttünk.

terd aluan. Régi részesítő forma a' térdelve vagy térdenállva helyett. Most is kelendő e' szólás „*térdel*“ azaz térden vagy térgyen áll. Sz. Margit legendájában „*térden aluan megyen vala*“¹⁾. Épen azt fejezi ki, mit a' latin *flectens* vagy *flectendo*; *genua flectendo*. *Térdepül* és *térgyepül* hasonlóképp előfordul régiségeinkben.

marteruc. Magyarítása ez a' martyrnak. „Martér“ nevet visel egy népesített puszta Csongrád megyében a' vértanukról. Sz. Margit életírója mindig az eredeti szóval él.

goler ur. Gerardus ekkoron vértanuvá lett csanádi püspök neve, kiről a' Kelenhegy, hol megöleték, Gellérd hegynek (Mons S. Gerardi) hivatik maiglan. Kezdetben, mint az imádságból láthatni, *Gölér*-nek mondá a' magyar ajak; és e' kiejtést igazolja a' pesti egyetem' könyvtárában létező 1506-ik évben iratott imádságos

¹⁾ L. c. pag. 269.

könyv' elein álló magyar kalendárium, melyben a' szentek' nevei hónapok' rende szerint elsorolják, szent Mihály haváról olvastatik: „*Zenth Gyölerdh pypok*“¹⁾, a' többször említett nagyszombati codexben „*Gyelerd*“, sz. Margit' életében pedig „*Gelyert*“ iratással jö elő. Még közelebb jár hozzá IV. Béla kir. némi 1268-diki adománylevele; melyben a' komáromvármegyei Gellérfalu *Guller*, *Gyuler* és *Gyuller* változó iratással fordul elő²⁾. Ennyi változatok között nem kételkedhetni a' *Goler* azaz *Gölér* legrégibb alakulásáról. Hosszas életrajzát adni e' vértanunak fölösleges. Közönségesen tudatik olasz származása, legelőbb Bakonybélben apátkodása, végre sz. István által csanádi püspökségre emeltetése; hol az irás szerint nagy foganattal apostolkodván, iskolákat is állított. Kint szenvedvén, később 1083-ban szentek közé vétetett föl a' római egyháztól. Ide iktatjuk rövid de velős voltaért martyrologiai életrajzát: „*In Pannonia S. Gerardi Episcopi et martyris, Hungarorum Apostoli nuncupati, patricii Veneti, qui primus patriam nobili martyrio illustravit*“³⁾.

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1835. VI. köt. 116. lap.

²⁾ Fejér, Codex Diplomat. Hung. Budae, 1829. in 8-o. Tom. IV. vol. 3. pag. 449, 450, 452.

³⁾ Martyrologium Romanum. Venetiis, 1802. in fol. min. pag. 188. — September. 24-ikére.

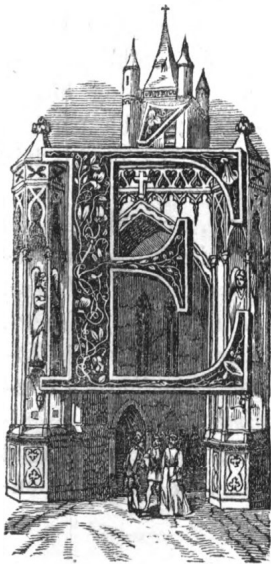

19 §.

ѣ hymel partnaſuc 333ec aleluia. 20. sor.

az az :

és himes pártások szüzek ! Aleluja !

Iső olvasásra észreveheti e' soroknál a' vizsgálódó, mikép a' megnevezett szentek' és martyrok' elszámítása után távul sem a' pártával diszesített magyar szüzek, hanem a' szentek' sorában álló, vallási tan' értelmében vett mennyei szüzekre van itt czélzás, kik a' vallásért vértanuságot tevén, Isten' választottai közt nyerének helyet. Minthogy azonban a' pártá-viselés hajdan a' magyar szüzeknél vala nagy divatban és helyenként még most is ösmertetik, ezen ékszer' eredete és neve fölött nem árt rövid vizsgálódásba bocsátkoznunk.

A' him, himzés, himvarrás műszót, latinul : *acupictura* ; könnyen érti mindenki ; a' pártá vagy himes pártá azonban mi és mi-nő vala ? ámbár némely vidéken nemcsak emlékezetben fönmaradt, hanem divatozó viselet is maiglan ; mindazáltal, úgy véljük, honszerte általában ismeretlen. Volt ez, a' magyar hajadonok' fej-ékesége, 's állott több vagy kevesebb himvarrásokkal, gyöngy- 's egyéb ékszerekkel ellátott szalagból, melyet ők homlok-keresztül fejökre kötöttek oly módon, hogy hátul a' hurok-kötésnél annak vége a' háton vagy vállakon függne le. E' szalag' hajba tűzésére szolgált az úgy nevezett *pártatü*, fényes boggal, vagy rezgő boglárral. Leg-

jobban hasonlít ezen ékesség' alkalmazásához az urhölgyek által napjainkban használni szokott diadem. — Tisza-vidéki köznép' lakodalmaiban többször hallám gyermekidőmben a' menyasszonynak vőlegény-házhoz szertartásos disz-vezetése' (haza-vitel) alkalmával e' régi divatu, de már aligha valódi értelemben fölfogott siránkozás-formát mintegy bús danolással hangoztatni: „*Jaj pártám pártám, gyönyörű szűz pártám!*“ Mennyire jellemző és a' hajdankort előtűntető szende busongása ez a' menyasszonynak, midőn atyai tűzhelyétől örökre távozva, és az ékes pártát, hihetőleg családi ősi ereklyét elhagyva asszonyi főként vételéhez indul. Legáltalább, a' messzi korban ekkép történtnek lenni véljük. Legyen ennyi elég a' szokás' ismertetésére.

E' viselet nevével együtt keletről hozatván, a' parthus ősről maradt fön népünknel. A' parthus királyok' fejkötélékéről Parthiai kutatásimban, Keleti utazásom' II-dik kötetében, elég bőven szóltam. Perzsiában, a' perzsa sassanidák' korában több parthus szokásokkal együtt kelendő vala a' pártá-viselés is. Procopius írja Kabad király' Mirrhanes nevű Daravaránál legyőzött vezéréről, hogy gyalázatos vesztesége után haj-koszorujától, azaz pártájától, mely igen drága, és perzsa szokás szerint nagy tiszteltetésnek jelensége volt, megfosztotta: „*Verum ubi acie victus Mirrhanes, amissa copiarum parte maxima, cum residua in Persidem rediisset, primum quidem poena acerbissima in eum Cabades animadvertit. Ipsum enim Comae redimiculo privavit, auro, unionibusque contexto, quod apud Persas honoris est insigne eximii, secundum dignitatem Regis, a quo illud tribuitur*“¹⁾). Ezen szokás és név tehát Perzsia' vidékére, különösen a' parthusokhoz vezet vissza bennünket.

¹⁾ Procopius, De Bello Persico. Lib. I, cap. 17. Vid. Procopii opera, Lipsiae, 1833. in 8-o Vol. I. pag. 86.

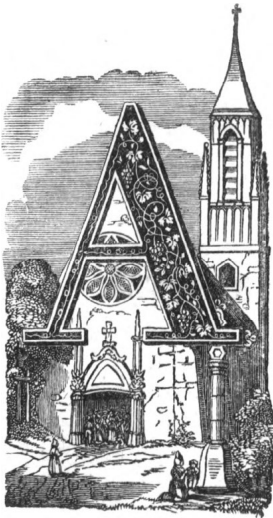

20. §.

z cyasson alelua aleluia alelua in secla amen. 20, 21. sor.

azaz:

És kiátson aleluja! aleluja! aleluja! in secula Amen.

z „*aleluja*“, melynek háromszorozásával záratik be imádságunk, eléggé ismeretes fölkiáltási szózat a' keresztény egyházi szertartások közöl; maiglan alkalmaztatik énekbe szöve mind föltámadási ünnepkor, mind Krisztus' mennybemenetele napjaig, a' magyar cath. egyházban ily zengzettel:

*„Föltámadt Krisztus ez napon Aleluja!
Hála legyen az Istennek Aleluja!“*

Hajdan közönségesb divatu 's távul sem kizárólag a' mondott ünnepélykor előforduló volt. Az egyházi szertartásokról magyarázatokban olvassuk, különösen Mayer kézi könyve megjegyzi, hogy a' keresztény vallással egyidejű e' szólás' használata, és hogy, valamint az egyházi férfiak karzataikban éneklék, úgy a' hivek is uton utfélen kiáltozák Hieronymus ime bizonyítása szerint: „*Quocunque te verteris, arator sticam tenens Alleluja decantat*“, azaz: a' hová csak fordulsz, az ekeszarvát tartó földmives Alleluját énekel. Sőt a' csecsemők is ezen szóval tanítottak a' gagyogásra¹⁾. Nem csuda ennél fogva, ha a' keleti egyház szemrehányásokat tön ez általános divatnak a' nyugotiak

¹⁾ Mayer Leod. Explicatio compendiosa litteralis, historica Cerimoniarum Ecclesiasticarum, Augustae Vindelicor. 1743. in 8-o pag. 517.

által merőben a' husvéti szertartások közé szorításaért. Nevezetes e' részben Caerularius Mihály konstantinápolyi patriarchának 1053-ik évben Leo acridai bolgárországi érsekkel együtt Apuliabeli trani püspökhöz Jánoshoz küldött levele, mindazért, hogy épen imádságunk' keletkezése korából való, mind az „Aleluja“ zsidó szónak „dicsérjétek“ — „éneket mondjatok“ és „áldjátok őt“ jelentő értelme' megfejtése tekintetéből; hol is ezek mondatnak: „*Aleluja in quadragesima non psallitis, sed semel in pascha tantummodo, quod interpretatur: Dominus venit: Laudate, Hymnum dicite, et benedicite eum. Ergo secundum hoc neque Domini Dominum, neque Benedictus, qui venit psallitis. Et istud vero Alleluja Hebraice dictum est*“¹⁾).

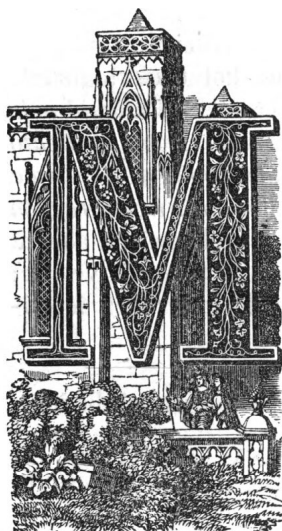
Imádságunk tehát a' legrégibb, keleti egyház által hiven megőrzött, minden alkalommal énekelt aleluját, igen is teljes számmal, bezárólag háromszor, állítja előnkbe: következésképp távulsem husvét ünnepi szertartást tételez föl. Boldog Margit életében szinte fordul elő, de gyéren. A' legenda' befejeztével, mielőtt a' csudák elszámíthatnának, így végződik: „*Amen Alleluja Jesus Maria*“ — ismét alább: „*Alleluja*“²⁾). A' háromszori alleluja kiáltásra befejezőleg még csak azt említjük meg, hogy a' két halotti beszédnek végzetével szinte háromszor kiáltatott a' „*kyrie eleison*“.

¹⁾ Baronii, Annales Ecclesiast. Tom. XI pag. 198. seq. Ed. per Pagium correctae. Tom. XI. Cf. Fejér, Codex Diplomat. Hungariae Eccles. et Civilis. Tom. I. pag. 360.

²⁾ Pray, Vita S. Elisabethae Viduae, necnon B. Margaritae Virginis. pagina 308, 312.

21. §.

Magyar szövegünk' taglalva elemező világosításához végre ide zárom az orthographiai táblát; első rovatban a' betűk' értéke, másodikban az ezeknek megfelelő kézirati betűk helyeztetvén; miket a' példák követnek. Ezek után adatik azon szók' sorozata betűrendben, mik az imádságban előfordulnak, mostani kiejtésük- és jelentésükkel együtt, — ujlag oly megjegyzéstevén, miszerint az „és“ kapocs-szócska soha egészen kiírva nem találatik, hanem, valamint a' latin szövegben az *et* palaeographiai *ꝥ* jeggyel iratolt; mely azonban az értelemhez képest egyhelyütt *is*-nek olvasandó.

MAGÁNHANGZÓK.

I.	II.	III.
a; á.	a, o.	papa, pagan, harchusuc, harogtoul.
e, é.	e, ee, y.	ne, nhelweun, rezytelie, nep, nypet, myz, eeghedun.
i, í.	i, y,	chinus, ysten, ygeiwel, cyasson, hymes.
o, ó.	o, u, ou, uo.	bodug, zolua, azun, fuit, foulua, uoia, fuogadaia, uodalba.
ö.	eu, o, u, uu.	deug, heu, ieleus, ereus, feuldu, eudwezitunc, fuul, woruc.
u.	u.	ur, futua, gehnahabul, orzagunc.
ü.	u, y.	felduc, zenthul, zyzec.

MÁSSALHANGZÓK.

I.	II.	III.
cz.	ch.	<i>harchusuc</i>
cs.	ch.	<i>choncitwac, chinus, roncha.</i>
gy.	g, gh.	<i>og, eghhazucat, nagh.</i>
j.	i, y.	<i>zeles, fuogadava, tei, fuit, zobothaya.</i>
k.	c.	<i>cert, urzagunc, partuasuc.</i>
kh.	ch.	<i>chunan.</i>
ny.	nh.	<i>nhelweun.</i>
s.	s.	<i>ieles, ieleus, hymes.</i>
sz.	z.	<i>zent, zeles, zolua, zyzec.</i>
v.	u, w.	<i>futua, zolua, terdaluan, wagac, woruc, eud- wezitunc, megwacitwac.</i>
z.	z.	<i>morouzzuc, myz, zyzec.</i>

**A' MAGYAR IMÁDSÁGOKBAN ELŐFORDULÓ SZÓK, BE-
TÜREND BEN A' SOR SZÁMÁVAL 'S RENDÉVEL; MOS-
TANI KIEJTÉSÜKET IS HOZZÁ ADVA.**

A.

Azzont: asszonyt, 2. sor.
Andoreus: András, 13.
Angheluc: Angyalok, 12.
Azun: azon, 17.
A, a' 19.
Amen: amen, 14, 21.
Aleluia, alelua: aleluja. 20, 21.

B.

Bodug: boldog, 3. sor.
Ba, be? 5.
Barduos: partus. 16.

C. (c. és k.)

Choncitwac: csonkitvák, 4. sor.
Cun: künn, kin? 5.
Chinus: csinos, 11.

Certh: kert, 11.
 Chunan: Khánán, 12.
 Columbuc: Kolumbak, 17.
 Cyasson: kiáltson, 20.

D.

Deug: dög, 5. sor.

E.

Elleneith: elleneit, 3. sor.
 Eb: eb, 6.
 Eghhazucat: egyházukat, 6.
 Eul: el, 7.
 Eeghedun: égetvén, 7.
 Episcuopcut: püspököket, 7.
 Edun: Éden, 10.
 Eurec: örök, 12.
 Es: ősz, 16.
 Eulwek: elők, 16.
 Ereus: erős, 16.
 Eudwezituncel: Üdvežitőnkkel, 18.
 Eneceuel: énekével, 19.

F.

Futua: futva, 5. sor.
 Feuldun: földön, 5.
 Fuul: föl, 7.
 Fuit: fojt, folyt, 8.
 Fuogadaia: fogadá, 10.

Felduc: földünk, 12.

Foulua: folyóvá, 12.

G.

Grazdua: keresztül, 8. sor.

Gehnahabul: gehennából, 9.

Goler: Gellerd, 19.

H

Hyweuc: hívők. 3, 14, 15. sor.

Hazuaul: házával, 5.

Heu: hő. 8, 9.

Hatolmaal: hatalmával, 12.

Harchusuc: harczosok, 15.

Haznalnunc: használunk, 18.

Hymes: himes, 20.

Harogtoul, haragtúl, 13.

I, J.

Ihs: Jézus. 2, 15. sor.

Ieleus, Ieles: jeles. 13, 15.

Ieleseut: jeleseit, 16.

K.

Kasun: kasul, 8.

L.

Leo: Leo, 3. sor.

Leun: lön, 11.

M.

Maria: Mária, 2, 15. sor.

Megwacytwac: megvakitvák, 4.

Myz: méz, 13.

M̄orouzzuc: megörizzük, 17.

M̄zentuzt: megszentölt., 17.

Marteruc: martyrok, 19.

N.

Nhelweun: nyelven, 4. sor.

Nypet: népet, 6.

Ne: ne, 9, 16.

Nagh: nagy, 11.

Nep: nép, 17.

O.

O: o, óh! 2, 15. sor.

Og: ugy, 16.

P.

Papa: pápa, 3, 13, 17. sor.

Pagan : pogány, 6. sor.
 Presbytrucut: presbitereket, 7.
 Pannonna: Pannonia, 11.
 Paradisuma : paradicsommá, 11.
 Partuasuc: pártások, 20.
 Peccislughulu? pekkessughusu? békességhozó, 8.

R.

Roncha : rontsa, 3. sor.
 Rezytēlie: reszteli, (részesíti) 18.

S.

Stepan, Stepán (Istvány) 9. sor.

T.

Torweunenc: törvényünk, 9. sor.
 Tei: tej, 12.
 Talu: talán, 17.
 Terdaluan: térdálván (térdelvén) 19.

U.

Ur, Urat,Urc,Uruc, Urunc: ur, urat, urunk. 3, 6, 10, 13, 17. sor.
 Uoldalba: ódalba, 4.
 Urzagunc: országunk, 11.
 Uoia: ójja, óvja, 13.
 Ultulmaul: oltalmával, 18.

V, W.

Wagac: vágák, 4. sor.
 Wetuelun: véttelen, 6.
 W, ő. 6.
 Woruc: vérük, 8.
 Wotu: Vata, 8.
 Wazyluc: Vazulunk, 9.
 Welagha: világa, 10.
 Walo: való, 12.
 Wemoagouc: imádjuk, 16.
 Wegtulu: végtülen, 18.
 Wezetesuen: vezetésén, 5.

Y.

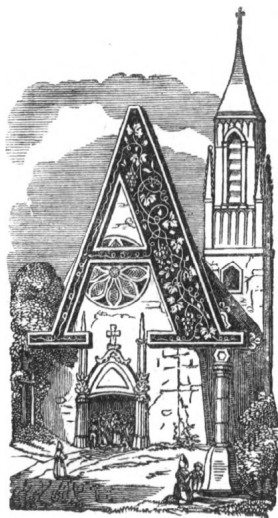
Ysten: Isten. 3, 8, 10. sor.
 Ygeiwel: igéivel, 17.

Z.

Zent: szent. 2, 6, 10, 13, 15, 16.
 Zeles: széles, 5.
 Zatan: Sátán, 5.
 Zougwent: szegényt, 6.
 Zobathaya: szabadája, (szabaditsa) 9.
 Zenthtul: szentül, 10.
 Zolua: szólva, 14.
 Zyzec: szüzek, 20.

22. §.

latin szövegü szinte mindennapi imádság, melyet hű másolatban a' II-ik táblán, leolvastva pedig magyar fordítással egyetemben az 1-ső §-ban (9—10 lap) adánk: három szakaszból áll.

1-ső, a' királynak Andrásnak keresztény vallásban maradása- és a' pogányok' eretnekek leigázásaért mondatott.

2-ik, a' római pápáért.

3-ik, rövid beszédcseke, a' kinzást szenvedett Gellérd püspökről.

Fölösleges volna ezen imádságot sorról sorra taglalni; hitelesség' kiténtetése végett ebből vonandó gyámokokra többé nem szorulunk: szerkezetében, szolás-formáiban és egyes kifejezésiben továbbá, olyakkal találkozunk, mik a' hajdankori egyház' imádságainak leghűbb típusát viselik; 's azon szellem, mely az egészet átlengi, nem lehet másé, mint épen az I. András idétt szorongatással küzdött keresztény felekezeté. Mind a' két rendbeli imádság' keletkezése' korára nézve föltűnő egy nevezetes adatot mindazáltal kiemelés nélkül nem hagyhatni.

Az mondatik többi közt: „*Ujdon választott királyunk András*“ (Rex noster neoelectus Andreas). Elmondottuk főnebb, miszerint ez 1046-ban jövéen be Lengyelországból, 1047-ben kenetett királynak Fejérváratt. Ha tehát az uj király két, három, vagy mondjuk négy évig nevezetethetik ujon választottnak: bizonyára azon idő után ily mellékczim többé reá nem illik. Akármely oldalról vizsgáljuk tehát imádságunkat: azok' keletkezése- meg használatkora 1050-ik éven innen alig képzelhető, annál is inkább, mint-

hogy András' Edictuma után erős gyökeret vervén a' kereszténység, többé effélére szükség nem vala; szóval, az alkalom, ily értelmű imádságot fogalmazni végkép megszűnt.

Egy pár rövid észrevétellel is tartozunk némi kifejezéseire. Mindjárt kezdetin a' rubrikában mondatik: „*ut paganos hereticos iugulet*“. Szokatlan sőt hibás szólásnak tartathatik ez szó-kapcsoló *et* nélkül, minthogy a' pogányok és eretnekek között mindig lényeges különbséget tartott a' Catholica egyház. Ez ugyan áll: de elvitázhatlan dolog az is, miszerint a' pogányok szinte illetettek középkorban eretnek epithetonnal. Ha messzibb nem megyünk is példa keresésért, itthon megtaláljuk. Ugyancsak ez András kori pogány zendülést leírván a' XIV-dik századi képes krónika Turoczinál, a' Pesten dühöngő pogányokat eretnekeknek nevezi, im ily kifejezésében: „*Haeretici, qui in ulteriore littore erant, Beztritum Episcopum vulnerarunt*“¹⁾. Sz. László kir. legendájában fölváltva *pogan* és *erethnek* czimmel illetetnek a' fölzendült pogány magyarok. Egy helyütt mondatik András királyról: „*Es nag' Jamborwl celween, mynden erethnekseeghoket es haborusagokat ky zag-gata ez orzagbol*“²⁾. Itt bizonyára nem más, mint a' pogányság értetik az „eretnekség“ alatt.

A' harmadik szakasz' rubruma ezt tartja: „*Sermo de patiente Gerhardo*“. Itt szinte figyelmünket igényli először a' „*Sermo*“ czim. Ez ugyan nem annyira szokatlan, mert a' halotti beszédnél is épen ez áll: „*Sermo super sepulchrum*“, továbbá a' misekönyv' egyik canonában olvastatik: „*Postea canetur Benedicimus Domino, dein fiat Sermo a sacerdote ad populum; postea detur pax populi*“³⁾.

Igényli annál inkább észrevételünket a' „*patiente*“ szólás a' harmad szaki imádság' cziromiratában előforduló, Gelérdre vonatkozva. Rövidítve „*ptnte*“ levén ott, ámbár alkalmatlanul hangzik, másra nem értelmezhattuk, mint hogy a' most érintett misekönyv egyik szabályában Gellérd ünnepe fölött ez találtatik írva: „*Passio S. Gerardi*“⁴⁾, 's így, nemcsak a' történettel, hanem az egyházi szertartás' saját szavával is megegyez a' „*patiens*“ kifejezés.

¹⁾ Joan. de Thwocz. Chron. Hungarorum. Part. II. Cap. 40.

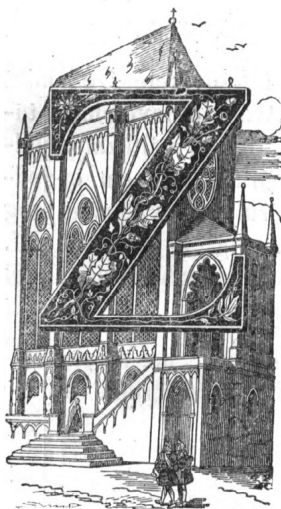
²⁾ Tudománytár. Budán, 1834. 8-r. I. Köt. 222. lap.

³⁾ Régi Magyar nyelvemlékek. Budán, 1838. I, LXXXVIII. lap.

⁴⁾ Ugyanott. XCIII. lap.

23. §.

árczikkül öszpontositjuk azon nyelvtani nézeteket, miknek vezérleténél a' magyar szövegü imádság' korára némi biztos elveket alapíthatni meg.

Ha a' XI. századból több magyar nyelv- emlékek maradtak volna fenn, az egybe- hasonlítás legbiztosb criteriumul szolgálna a' hitelességi kérdés' végleges eldöntésére: de miután ily szerencsések nem vagyunk, mert a' két halotti és temetési beszéd nem régibb a' XII. századnál, annak nyelvéből, írásmodorából, és szólás-formáiból „jelen emlékünke” eredetiségére szabályzó zsinor- mértéket vonni nem lehet. Mint magánálló emlék tekintendő ugyan- azért, és merőben általános nézetek szerint nyilváníthatnak nyelv- sajátságai, hasonlítás csakis egyikét oldalról tétethetvén.

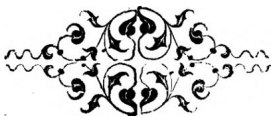
A' mi írásmódját illeti, több egyes szónál összevág ugyan a' halotti beszédekével, de hangejtetésü jegyeiben mégis simább és tökéletesb. Eltérő és szembeszökő különössége mindazáltal a' *va- kítvák, csonkítvák* formák, melyek a' nyelvvizsgálókban talán némi álsági gyanút gerjeszthetnek, ugyanazért bővebb vizsgálódást igényelnek.

Ezen formákat gyakorta használá Káldy és Pázmán; kikről józanul senki föl nem teheti, hogy nyelvünkben ujdön formákat koholtak 's csempészték volna be; sőt inkább rendíthetlennül áll a' régiséghez hű ragaszkodásuk. Ha több példák nem léteznének, elégséges a' bécsi 1450. év körül készült codex bibliai magyar fordításnak ime helyei, mikben e' rag' minden személy-változatai lerakvák, például: „*Enen magam meghag'atuum latam e' nag' latatot.*“ (Dan. X, 8.). Ego relictus solus vidi visionem hanc. „*Hamissan mwendkettonc elta-*

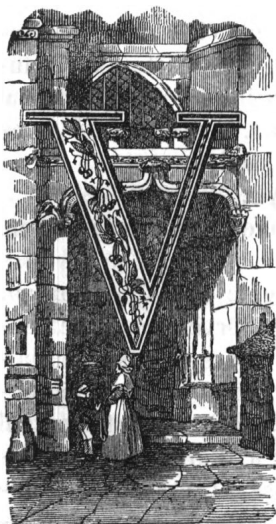
uožuian tetölled“ (Dan. III, 29.). *Inique egimus recedentes a te. „Időt mulattoc, tuduatoe, ho'g elment töllem a' bezed*“ (Dan. III, 8.) *Tempus redimitis, scientes, quod recesserit a me sermo. „A' ferfiac, megertueiee a' kiralt, mondanac neki*“ (Dan. VI, 15). *Viri intelligentes regem, dixerunt ei. Végre: „Vroa nugo znae vala monduac*“ (Micheae III, 11.) *Super Dominum requiescebant dicentes. A' Régi Magyar Nyelvemlékekben (I. köt. 266. lap) szinte néhány példák hozatnak elő e' ragformákról, ugyancsak a' bécsi codex után.*

Az *a*, *o*, *ö*, *u*, és *ü* hangzók' *u* betűvel képviselésére, mint imádságunkban különösen feltűnő, már sz. István' okleveleiben találhatunk csalhatatlan nyomai, 's az előttünk fekvő változatos példák korszakra nézve bizonyos szabályt megállapítani nem engednek, 's ez épen az írásmód' ingadozó korát árulja el, valamint még a' halotti beszédekben is észrevehető e' tarkaság. E' hangzók XI. és XII-dik századi ugyanazon egy okmányban különböző betűkkel kitéve is találhatunk, számtalan példa nyomán.

Nyíltan bevalljuk mindezekre nézve, miszerint hasonló emlékpéldány' hiányában, magából az írásmódból imádságunk' korára biztos eredményt kihozni nem lehet.

24. §.

ilág elé terjesztém imezekben nézetimet e' 800 's több éves magyar nyelvemléknek mivolta fölött. Nincs is már egyéb hátra, mint, hogy tudós hazámiai a' közös kincset újra és újra vizsgálva, eredetisége iránt véleményeiket, és ha kételyek merülnének föl, azokat közrebocsátni sziveskedjenek gyorsan és halasztgatás nélkül.

Nem kétlem, találkozhatnak oly bírálók és gáncsolók is, kik talán azon hiu ösztönből, mivel nem saját nevük alatt látott napfényt, minden uton ostromolni, érvénytelenné tenni hajlandók leendnek. Szivesen látom őket is a' küzd-téren, örömmel és nyílt sisakkal emelem föl a' kesztyűt. Férfias kihívásukat el is várom, 's egyedül azt kötöm ki, mikép ne apródaik 's fölbujtott gladiatoraik által intézzenek kisszerű vagdalkozásokat, hanem saját becses személyükben lépjenek a' harctérre a' tárgy' fontossága 's méltóságához képest.

Erős hitem biztosít aziránt, mikép ily emléket koholni, fáradságos, és roppant előismerettel járó készületet föltételező, azonban mégis a' leghálátlanabb működés leendett, minővel az anyagiság után kapkodó nemzedék bizonyára semmi czélt sem érhetett volna, lehetlenség körébe tartozik.

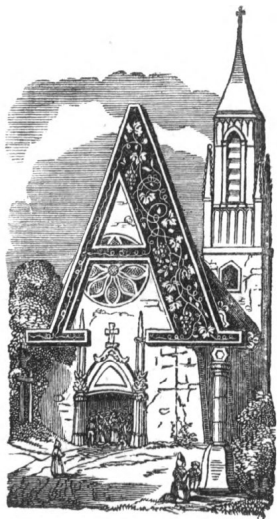
De ha mégis némi homályosságok, nehézségek és kételyek fordulnának elő, huzamosb nyomozások' következtében, nyelvünk' barátival kezet fogva, azokat eloszlatni, 's világosságra hozni remélhetőkép nekem is sikerülend.

S Z Ó Z A T

ÍRÓ-TÁRSAIMHOZ

A' MAGYAR ONOMASTICON ÜGYÉBEN.

Pesti Napló 1854. december 17-iki száma' Tudomány és irodalom czimü tárczájában —V— aláíratu tudós hazánkfia bírálatot hoz Magyar-Nyelvkincseink' I-ső Közleménye fölött. — Biráló' szakismerete, avatottsága 's abból folyó magasztos eszméi az ügyre csak áldást hozólag hathatnak; méltányossága 's loyális nyilatkozatai továbbá bennem tevékenységre gerjesztő örömet szülhetnek. Pártatlan 's elfogulatlan nézetei egyedül a' nemzeti közügyért működést deríték napfényre. Azonban, nem egészen helyesli abbeli eljárásomat, melyszerint „a' kétségenkívül idegen eredetü, de már az Árpádok' korában oklevelekben magyarosan előforduló személy-neveket gyűjteményemből egészen kihagyám.“ — Miért tettem ezt, Szózatárom' előbeszédében nyíltan bevallám, elmondám ugyanis, hogy: „Nem lévén czélom Magyar Onomasticon írása, — ez egy külön, eddigelő a' jámbor ohajtások' özönében uszó fontos vállalat gyanánt kínálkozván fiatal íróinknak — azon személyneveket, melyek kéttelenül görög vagy római eredetü martyrologiai nevekből alakulván, magyar jelentéssel nem birnak, végképen mellőztem“ (VII. lap).

Miután tisztelt bírálóm ilyenmü tervezetes elhatározásom ellenére az Onomasticon' kihagyását nem egészen helyesli, nyilat-

kozátát nem más, mint hazafiúi buzgó óhajtat gyanánt tekintem; szabadságot vévén egyszersmind magamnak, mikép e' fontos tárgy fölötti nézetimet nem polemia alakban vagy Hirlapok' útján, hanem e' pótczikkben író társaimhoz szót emelve, eszmecsere végett is ezennel kifejtsem.

Egy magyar Onomasticon' létrejöttét senki nálamnál hőbbben nem kívánja, belátván igenis annak úgy nyelv- mint történelmi tekintetből hasznos és fölötte fontos voltát; de ismerem egyszersmind, mi tömérdek nehézségekkel van összekötve kivitele. Véleményem szerint majd egy emberélet, és pedig munkás élet kívátnatnék meg ahhoz. Nem elég ugyanis honi emlékeinkben találtató személynevek' egybegyűjtése és a' mostani nevekkel azonosítása: hanem elmellőzhetlenül szükséges a' szomszéd európai nemzetek, jelesen, olasz-, francia-, német- és szláv népek' Onomasticonának velős ismerete; mert számtalan személyneveink léteznek már az Árpádiak' korában, melyek a' kereszténységgel azoktól, vagy azok' nyelvcsatornáin folydogáltak be hozzánk, 's végértelmezésük is csak azok' nyelvéből kaphat fölvilágosítást. De még az ázsiai régi és újabb népek, különösen a' zsidó és káldi Onomasticon- és nyelvismeret is megkívátnatós.

Helyneveink nagyrészben a' személyekéből alakulván, és épen azért, míg tökéletes Onomasticonnal nem birunk, helyneveink iránt sem jöhetünk minden oldalról tisztába.

Ily messze terjedő mezőnek meggondolása csak sohajt facsar ki mellemből, sajnálnom kell, hogy félszázadot már jóval túléltem, a' nagy mű' kivitele nem idős vállaimat illeti. *Ars longa, vita brevis!*

Hogy a' mit elmondottam, rövid példákkal is indokoljam, az *Achill, Arad, Atila, Bihar, Csanád, Gönczöl, Pentele, Pipó, Tihany, Ugocsa, Ugra*, most már csak jobbadán hely-, régente pedig merőben személynevekről kívánok valamicskét előadni.

ACHILL. Gyakorta jönnek elő XIII. és XIV-ik századi okleveleinkben *Acel, Achil* és *Achileus* személynevek, miket könnyen vélhetnénk a' görög *Mythos*ból vonattaknak; de miután a' keresz-

tény Martyrologiumban *Achillas* és *Achileus* neveket föltaláljuk, semmi gyanunk sem lehet görög pogánykori származása iránt. A' Római Martyrologiumban áll november 7-dikére: „*Alexandriae beati ACHILLAE Episcopi, qui eruditione, fide, conversatione et moribus fuit insignis*“ (Ed. cit. pag. 220). Április 23-dikára ismét olvastatik: „*Valentiae in Gallia passio sanctorum martyrum Felicis presbyteri, Fortunati et ACHILLEI diaconorum: qui a beato Irenaeo Lugdunensi Episcopo ad praedicandum verbum Dei missi, cum maximam partem illius civitatis ad fidem Christi convertissent, Cornelio duce in carcerem trusi sunt, deinde ductissime verberati, cruribusque confractis, circa rotarum vertiginem stricti, fumum quoque in equulei suspensionem perpassi, ad extremum gladio consummati sunt*“ (Ed. cit. pag. 73). Okleveleink szerint a' későbbi korban is divatos *Acil* személynév, mely most családi vezeték-nevül nem gyéren használtatik, valószínűkép szinte e' martyrologiai névből mintegy magyarosítva alakult, nem pedig az ércztől vonatik.

ARAD. Régi iratinkban Orod formával használt helynév, de az árpádi korszakban még mint személynév is több ízben előfordul, Nyelvkincsünk Szótárában láthatólag. A' mai helynév némelyek által tapogatódzva az *árad*, *vizáradás* igétől származtatik le: hollott ázsiai eredetű, különösen a' parthus királyok' többjeitől használt személynév, azonos a' Judaeában is ismeretes Herodessal, meg későbbi Heradius és Herodianus nevekkal. Az *Ar* gyök értelmét tisztán megfejtik a' semi nyelvek' vizsgálói.

ATILA. Világhírű kún személynév, mely a' scythia-magyar néplefekezethnél is kelendő vala; borzasztó pogány voltát azonban vagy csak az által is törekedtek bizonyítani a' német tudósok, hogy mongol és török-tatár nyelvből fejtegeték értelmét, eb- és lónyelvre erőszakolván (At-til) az etymont; lelohad mindazáltal a' rémitő pogány eszme, ha tudjuk, miszerint e' név már a' kereszténység' első századai alatt kelendő vala Ázsia tartományaiban, különösen Perzsiában, hol az időben kún felekezetekkel már gyakorta találkozunk. A' római Martyrologium Bihar névnél tüstént egész ter-

jedelmében idézendő soraiból világos AITHALA nevű Szápor király alatti létezte. És ezen eredeti nevet állítja előnkbe a' Somogyvármegyében kebelezett *Atala* nevű helység, mely némi 1138-dik évi okmányban „Villa Atila“-nak iratik. Kézai Simon XIII-dik századi krónikásunk is ETHELA-nak nevezi széltiben Atilát, és pedig ezekből ítélve igen helyesen.

BIHAR, régi irományinkban Bichor. E' szót többen vihorra magyarázván, szláv eredetűnek vélék, holott szinte ázsiai eredetű és pedig martyrologiai az első keresztény korból. A' Római Martyrologiumban olvashatni, április 22-dikére: „*Eodem die sanctorum plurimorum martyrum, qui sequenti anno post obitum Simeonis, anno item die, quo passionis Dominicae memoria celebrabatur, per totam PERSIDIS Regionem pro Christi nomine sub Rege Sapore, gladio caedi jussi sunt, in quo fidei certamine passus est Azades eunuchus Régi carissimus: Milles Episcopus, sanctitate et miraculorum gloria insignis. Acepsimas Episcopus, cum presbytero suo Jacobo, item AITHALA et Josepho presbyteris: Mareas quoque et BICOR Episcopi, cum aliis viginti Episcopis, et clericis fere ducentis quinquaginta, monachis etiam et sacris virginibus plurimis, inter quas et S. Simeonis Episcopi soror nomine Tarbula, cum pedissequa sua, quae stipitibus alligatae, serraque scissae, crudelissime necatae sunt. Item in Persia sanctorum Parmanii, Helimenae et Chrysotelis Presbyterorum, Lucae et Mucii diaconorum: quorum triumphus martyrii in passione sanctorum Abdon et Sennen habetur.*“ (Martyrologium Romanum Gregorii XIII. usu editum. Urbani VIII. et Clementis X. auctoritate recognitum. Venetiis, 1802 in 4. pag. 72, 73). Csak azt kívánjuk itt megjegyezni, hogy a' perzsiai két ominosus név Atila és Bihar, honunk' azon egy vidékén már hajdankorban föltűnt. A' Váradi Regestrum szerint 1217-re említetik Atila nevű hely (Predium Athilae §. XCII). Vajjon a' Jegestenger-től hozták-e őseink e' neveket is?

CSANÁD, írott régiségeinkben Cenad, Chenad, Chonad és Sunad. Béla király' névtelen jegyzőjénél olvassuk sz. István korá-

ra viszonylólag: „*Terram vero, quae est a fluvio Morus usque ad castrum Urschia, praeoccupavisset quidam dux Glad, de Bundyni castro egressus, adjutorio Cumanorum, ex cujus progenie Othum fuit natus, quem postea longo post tempore sancti regis Stephani, Sun ad, filius Dobuca, nepos regis in castro juxta Morusium interfecit, eo, quod praedicto regi rebellis fuit in omnibus; cui etiam praedictus rex, pro bono servitio suo, uxorem et castrum Othum cum omnibus appendiciis suis condonavit.*“ (XI. és XLIV. fejt.) Jóllehet igazi magyarosan hangozzék e' név, mégis nem egyéb martyrologiai kereszténynév-nél, melynek jelentését meghatározni nem egykönnyen sikerülne valakinek.

A' már előbb idézett Martyrologiumban olvassuk május 16-dikára: „*Uzali in Africa sanctorum martyrum Felicis et GENNA-DII*“ (ed. cit. pag. 90). A' románi ágazatu nyelvek' sajtáságához képest a' G. betű *e* és *i* előtt *dzs* és *cs* hangunk szerint ejtetvén, nálunk természetesen Csenád keletkezett belőle.

GÖNCZÖL. Semmisem bizonyosb annál, mint, hogy a' német ajku népségek a' latinos Conradus névből Güntzel-t alakítottak. Struve írja és pedig több hiteles adatokkal egybehangzólag írja: „*Nicolaus Schmidt, alias dictus Güntzel von Rodenaker, Avum habuit dictum Conradum, quem pro more Rusticorum olim appellare solebant Güntzel, inde toti Familiae, et hino Nicolao huic ab Avo nomen inhaesit, adhuc hodie posteris servatum.*“ (Acta literaria ex Mss eruta. Jenae 1703. 8-o, pag. 188). Ha Konrád' német császár' krónikáinkban regényesen megírt halálát, és a' Gönczöl szekértöli hagyományokat fontolóra vesszük, könnyen tisztába jövünk a' Conradus, Guntzil és Gönczöl név azonossága iránt. Maga a' német Kuno, Kuntz, 's abból alakított magyaros Kontz (Konth?) is erre látszanak vonatkozni. A' Kun és Kon gyök azonos-e a' fejedelmet jelentő ázsiai régi Kán és Kón szóval? szinte kutatást érdemel.

PENTELE. Létezik ily nevű helység Fehérvármegyében a' Duna mellett, 's megkülönböztetésül a' Sár-víznél fekvő Pentele pusztától, Duna-Pentelének hivatik. Némely finn nyelvbarátok e'

helynevet a' finnben révet, kikötőt jelentő „pentel“ szótól törekszenek származtatni, kedvezvén etymológiájuknak a' Duna melletti fekvés. Én pedig azt mondom, hogy ez merő téveszme. Volt a' kereszténységben Pantaleon nevű vértanu, kiről írja a' többször idézett Romai Martyrologium, július 27-dikére: „*Nicomediae passio S. PANTALEONIS medici, qui a Maximiano imperatore pro fide Christi tentus, et equulei poena ac lampadarum exustione cruciatus, sed inter haec Domino sibi apparente, refrigeratus, tandem ictu gladii martyrium consummavit*“ (ed. cit. pag. 242). XIII. és XIV-dik századi hiteles okmányok nyomán e' helység a' Veszprém-völgyi sz. István által alapított görög szertartásu apáczáknak levén birtoka, valamint Sár-Pentele is, szent Pantaleon tiszteletére épült egyházáról nyerte nevét, apátság is virágozván benne ott, mely „*Abbatia S. Pantaleonis*“ néven hivatik. És így Pentele=Pantaleon. Azok' véleménye, kik Pantalea római korbeli, de soha itt nem létezett helyről akarják lehozni, hasonlókép nem állhat.

PIPÓ. Zsigmond király' korában élt hires magyar zászlós ur Ozorai Pipó, ki firenczi olasz eredetű levén, honából hozá magával a' Pipó keresztnevet, itt később Ozorának ura, temesi gróf és öt megye' főispánya levén. (Az új M.Muz. 1854. augusztusi füzetében 125. lap hibásan adatik Pyro névvel némi oklevele). Miután tudatik, miszerint az olasz népszokásként a' Philippus (Philippo) keresztnév egy szótag' kihagyásával kicsinyítve mondatik Pippo vagy Pipo-nak, mint nálunk a' Desiderius Deső-nek, és ha tudjuk azt is, hogy e' név változattal is fordul elő, habozás nélkül az olasz Onomasticonban keresendjük valódi megfejtését.

TIHANY. Ismeretes helynév, mely régi emlékeinkben Tichon-nak íratik. — A' Religio egyházi folyóirat minapi számában (II. félév. octob. 3.) a' Felső Örsrőlí értekezés' derék írója, midőn saját vallomása szerint letevén a' magyar originalismus tulságos gögjét, a' Tihany nevet *ticho*, csendességet, csendes helyet jelentőtől szótól származtatja le. — Én sem tartottam soha nyelvünket oly szűznek, kiváltkép hely- és személynevek' dolgában oly eredetinek, hogy abba tetemes idegen elem ne férközött volna be; de

mégis az ily kérdések eldöntésénél, mindig megoldandónak kívánom e' három kérdést: 1-ször, Vajjon a' szomszéd népeknél is divatos szavaink, azoktól jöttek-e hozzánk? vagy talán inkább tőlünk szállott amazokra? mert bizony megfordítva is állhat a' dolog. 2-or: Vajjon nem együtt kölcsönöztük-e kérdéses szomszédainkkal egy harmadik ázsiai ősnyelvből? 3-or: Vajjon kié az eredetiség' dicsősége, ha csakugyan annak akarjuk keresztelni? Tudatik már, hogy majd minden nyelvekben többé vagy kevesebbé föltaláltató az ősi rokonság (*Affinitas primitiva*). — Magára a' kitűzött tárgyra vizsgálmenve: nem szorulunk a' szláv nyelv' segedelmére, ha tudjuk, hogy a' Tihany valódi keresztény martyrologiai név. A' már többször érintett római. Martyrologium ezt tartja junius 16-dikára: „*Amathunte in Cypro S. TICHONIS Episcopi, tempore Theodosii Junioris*“ (Ed. cit. pag 112). Épen így iratik ki az ottani I. András kir. által 1055-ben alapított konvent neve némi 1293-diki okmányban: „*Frater Raynaldus divina miseratione Abbas monasterii sancti Aniani de TYCHONIO et Conventus loci ejusdem*“. E' helyen, mint előbb mondók, I. András király 1055-ben apátságot alapítván, neve már akkor Tichon szentnek tiszteletére épült egyházától, vagy oly nevű első tulajdonosától fönvala, a' mi bizonyára valószínűbb, mint a' tót szótól származás, hacsak azon nevetséges hypothesis nem akarjuk fölállítani, mikép a' cziprusi szentnek született tótnak kellett lennie.

UGOCSA, most megye' neve, de világosan martyrologiai keresztény névből eredő. Ugyancsak a' Római Martyrologiumban áll május 3-dikára: „*In monte Sanario prope Florentiam Beatorum Sosthenei et UGUCCIONIS Confessorum, qui coelitus admoniti, eadem die et hora Salutationem Angelicam recitantes e vita migrarunt*“ (Ed. cit. pag. 81). Ezen olasz névből, mely „Uguccsio“-nak hangoztaték, legkönnyebben alakula a' magyaros Ugocsa.

UGRON. E' pogányosan hangzó név, mely a' minapi süteményü, ugy nevezett Székely krónikába is becsusztaték borzasztó „*Uogron*“ leírással. Ez sem több, sem kevesebb az UGOLINUS keresztény névnél, melyből nyelvünk, sajátságához képest, a' lágy

hangot keményebbel vegyítve, Ugorin és Ugrin keletkezett. Régi okleveleinkben Ugolin ismeretes érsek' neve változtatva Ugrinus iratással is használtatott, 's így különbözőnek venni nem szabad, az Ugron pedig az Ugrinnak valódi képmássa. Ismerek az Uj M. Muz. annyira nyaggatott Székely kronikán (tulajdonképen Sándor család Genealogiáján) kívül több székely családi bombasticus Genealogiákat, melyekben az *Uogron*, *Uopour* mint merőben hősi pogány nevek szerepelnek, pedig ezek és az effélek csupa koholmányok, 's martyrologiai járatlanságot árulnak el.

Vagycsak e' rövid eszmetöredékekből észrevehetik író társaim, minő bőséges és messzi elágazó tárgy legyen a' magyar Onomasticon; mi sokféle ismereteket, kutatásokat kíván sikeres tanulmányozása, kifejtése, 's rendszeres összeállítása. Vannak ugyan e' célra haszonnal fordítható előmunkálatok is, miket a' kutatónak mellőznie nem lehet, minők például Muratorius' Értekezései a' múlt századból, jelesen: *Dissertatio XLI. De Nominibus et Agnominibus Antiquorum.* — *Dissertatio XLII. De Cognominum Origine.* (L. Ludov. Ant. Muratorii Antiquitates Italiae Medii Aevi. Mediolani 1740. fol. Tom. III. pag. 715—804); és több más rokontárgyu külföldi jeles dolgozatok. —

Mindenek fölött ohajtható, miszerint tudományos kutatásokat örömmel tevő valamely fiatal írónk a' magyar Onomasticon' kidolgozását fölkarolván, magára vállalná, hazánkat ily nagybecsű művel egykoron megajándékozandó. A' cél fontos és nehéz megoldásu, de segéd kezek' közremunkáltával nem elérhetetlen. Én e' tárgyra már számos anyagokat gyűjtöttem, azonban szemeim' aggasztó elgyengülése miatt folytatására, rendezésére és kiállítására elégtelen vagyok, segéd-eszközeimmel mindazáltal ily célra bárkinek is szívesen szolgállok. Egykét órai személyes értekezés útján nyerendő világosítás, mire mindenkor készen állok, hasznosb lenne huzamos ideig tartó nyomozásoknál. Titkot, aegyptusi babonát és nyerészkedő mesterséget a' tudományból sohasem űztem; sőt gyűlölöm az egyedáruságra vezető tudós czimboraságot; megvetem

a' szívtelen elkülönözést. Közlésekre szívesen oda ajánlom magamat. Vajha használnák fiatal íróársaim hazafiui ajánlkozásomat, buzgó részvétemet, 's vágyaim mielőbb hasznos gyümölcsöket teremjenek!

Végre a' Római Martyrologiumról, melyet a' Magyar Onomasticon készítésénél főkalauzul használni mellőzhetlenül szükséges, kívánok egy pár szót tenni. E' Naptárszerű munka, mint is az egyházi történetekből tudatik, a' kereszténység' vérhőseinek rövid krónikáját, vagyis az igaz hitért vértanuságot tevők' szenvedése' helye, kora és halála iránti ecsetelést tartalmazza. Hiteles okmánynak tartatott minden időben, oly hitelesnek, a' melyben rejlő adatok maguk az eretnek és pogány írók által is megerősítettek. Gondos vala ugyanis a' kereszténység mindenkor, hogy az üdvezítő hitért vértanuságot tevő hősök, évkönyveibe följegyezve örökítenek. Ez czélja és szelleme a' mondott iratgyűjteménynek. Többféle kiadásai léteznek a' műnek. Következőket ismerem: Sanctorum Vio-la seu Martyrologium. Argentinae 1516. — Antverpiae 1613.

A' Buda-Pesti Hirlap 1854 december' 24-iki számában névtelenül közlött bírálatára Nyelvkincsünknek csak azt válaszolhatom, mikép sajnálni lehet, hogy bíráló munkám' előbeszédét nem olvasta, vagy ha igen, azt nem értette; mert ellenkező esetben bizonyára azon két rendbeli nehézség, melyet ellenem gördít, önmagától elenyészlik. Ha minden szónál a' segéd forrást, vagyis munkát, melyben az illető oklevél kiadva van, föl idéztem volna, munkám, melyben a' tömérdek évszám különben is fárasztólag hat az olvasókra, a' *Tomusok*, *Volumenek* és *paginak* ezredei és írók' nevei vagy csak hyerogliphekkal jelölés által is még kedvetlenítőbbé válik, másrésről végetlenné szaporodna e' modorban a' munka. Ily idézések már bizonyára csak egykét nyomozónak tettek volna hasznos szolgálatot, míg ellenben az olvasó tömegben csömört idézhettek volna elő. A' tudós után- és újra-nyomozónak ismernie kell az előbeszédileg megnevezett írók 's oklevél-kiadók' munkáit.

A' másik nehézségül fölhozott *Legény* szóra is csak ezt kell mondanom. Szótáromba bevett rövidítések szerint e' czikk ekkép olvasandó 's értelmezendő: 1) *Lequine*, némi 1211-diki okmányban előforduló személynév, *Legyn* 1217-dik évre a' Várad Regestrum 241. §-ban álló szinte személynév. *Legen* 1240-diki okmányban jelelt szn., tehát mindezek Legenynek olvasandó személynévek. Végre *Lucen* 1251. oklevél szerint helynév Nógrádménben, mely későbbi okmányokban, bizonyos tudományom szerint *Legen* és *Legény* nevet viselt. Nem való tehát bíráló azon állítása, hogy a' *Legény* háromféle változatu iratása azonegy évi okmányban találtatik. Ily ráfogást csak vissza kell utasítanom, figyelmeztetve a' bírálót, mikép a' bonczkésük alávet munkákba necsak fölületesen betekintsenek, hanem figyelemmel meg is olvassák. Egyébiránt a' fölött is megnyugtathatom a' bírálót, hogy azonegy okmányban egy kéz által a' személy és helynevek három sőt többféle változatu orthographiával jelölve is fordulnak elő. Elég bizonyosság erre a' Várad Regestrum. Nekem tisztemben nem állott diplomaticai oktatásokat osztani a' M. Nyelvkincsekben, de egy bírálónak, ki ily szempontból rostálgat, azon tudományágban, elmulhatlanul szükséges, jártasnak lennie. — Többi követelő észrevételei figyelmünket annál inkább nem igénylik, mivel a' kétes értelmű szóknál az ezt kifejező kérdőjel (?) gondosan beillesztetett.

MELLÉKLET.

Olaszországi Litaniai versek a' X-dik századból, melyek szerint a' templomokban a' magyarok' nyilaitóli megmentetésért könyörgének.

Eszme-társulat' folytán ide kapcsolom azon lytániai verseket, melyek által a' X-dik század alatt Olaszország' egyházaiban a' magyarok' nyilaitóli megvédtetésért könyörgének. — Többbizben tétezt már íróink által említés e' lytániai versekről, magam is érintém Wachmuth után Keleti-utazásomban (II. 272. l.), de egész terjedelemben a' magyar olvasókkal eddigelő nem közöltetvén, ezennel commentár nélkül kiírom Muratori közleménye szerint. Így nyilatkozik fölötte a' mult században élt nagyhirű olasz történetbuvár: (Ludov. Ant. Muratorii *Antiquitates Italiae medii aevi. Mediolani 1737. fol. Tom. I. Dissert. I. pag. 22*). „*Adservatur in Tabulario Cathedralis Ecclesiae antiquissimus Codex ante Septingentos annos scriptus, ubi legitur — — — Deprecatio ad Sanctum Geminianum Civitatis nostrae Patronum his versibus expressa:*

„*Confessor Christi, pie Dei famule,
Geminiane, exorando supplica
Ut hoc flagellum, quod meremur miseri,
Coelorum Regis evadamus gratia,
Nam doctus erat Attilae temporibus
Portas pandendo liberare subditos.
Nunc te rogamus licet servi pessimi,
Ab UNGARORUM nos defendas JACULIS,
Patroni summi exorate jugiter
Servis puris inplorantes Dominum.*“

Azon korra és eseményre látszik vonatkozni ezen könyörgés, midőn a' magyarok 900-dik évben Olaszhonban pusztítottak, melyről Katona (*Historia Critica Primorum Hungariae Ducum, Pestini 1778. in 8-o pag. 223 et seq.*) elég bőven értekezik.

Tudnivaló.

Pesten, minden hiteles könyvárusnál megszerezhetők e' munka írója által kiadott következő munkák:

Gondolatok a' Jászkürtről, ahhoz
hasznoló több kürtök ismertetésével. Szegeden, 1828. 8-r. borítékba füzve 10 kr. peng. p.

Szeged városában lévő esztendő szá-
mi régi fölírásnak magyarázata. Szeged, 1829. 8-r. borítékba füzve 20 kr. peng. p.

Világosítás a' Kaukaszushegyen la-
kó avarok és kúnágiak' nyelvének magyartalansága iránt, a' kaukaszusi népek átnézésével. Szeged, 1829. 8-r. borítékba füzve 20 kr. peng. p.

Anno vetvári kún-avar püspök' pe-
csétnyomója 826-ból. Egy réznyomattal. Pesten, 1838. 8-r. borítékba füzve 20 kr. peng. p.

A' magyarországi izmaelitákról, mint
volgai bulgárok és magyarnyelvű népelekezetről. Budán, 1845. 8-r. borítékba füzve 1 fr. pengő.

Jerney János keleti utazása a' ma-
gyarok őshelyeinek kinyomozása végett 1844 és 1845.

I-ső köt. vastag velin papíron, borítékba füzve 4 ft pp.

II-dik köt. 3 könyomattal és egy földképpel, mely Dél-
lioroszországot tünteti leginkább elő. 4 ft 30 kr. p. p.

Jelen utazás nem csak a' magyarok' őshelyeiről ad kellő
fölvilágosítást, hanem a' mostani **keleti háború helyszí-**
nét, nevezetesen az aldunai vidékeket, Moldvát, Besza-

rábiát és Dél- oroszországnak a' Fekete- és Azov-tengerre nyuló tartományait, ugyszinté Krimeát bőven megismerteti, pontosan leírván egyszersmind a' tenger-melléki nevezetes orosz városokat és kikötőket, minők Akkerman, Odessa, Nikolajev, Kherson, Balaklava, Jalta, Theodozia, vagy Kaffa, Kercs, Berdiánszk, Mariopol, Taganrog stb.; miáltal e' munka föld- és népismeret' tekintetéből is, kivált jelen körülményeinkben, érdekes anyagokat tartalmazván, bő élvezetet nyújt.

Magyar Nyelvkincsek, Árpádék'
korszakából, egybegyűjté Jerney János, Első közlemény, három Függelékkal. Pesten, 1854. 8-r. borítékba fűzve
1 ft. 20 kr. peng. p.

JERNEY JÁNOS,

Belváros, Molnárutcza, 12. sz. a.

S a j t ó h i b á k.

Lap	7,	sor	2	mi ez	olvasd: im ez
„	7,	„	13	urzagung,	„ urzagunc.
„	47,	„	2	wenmaguc	„ wemoagouc
„	50,	„	33	PHAETONISMUS	„ PHAËTONISMUS

